శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీవాధూలకులతిలక శ్రీమన్మహాచార్యస్య ప్రథమ
దాసేన శ్రీవేంకటగిరినాథపదకమలసేవాపరాయణ
స్వామిపుష్కరిణీ శ్రీగోవిన్దాచార్యసూనునా
శ్రీనివాసాచార్యేణవిరచితా

యతీంద్రమతదీపికా

శ్రీశఠమర్షణాన్వయపయోధిచంద్రమసః షడ్గ్నీహా
రద్భుశ్వనస్సురపురనివాసినో ణ్ణయార్యసామపీథినః
తృతీయతనూజెన బుచ్చివేంకటాచార్యేణ విరచితా

..వెదాంతకారికావళీ..

శ్రీభగవద్రామానుజమతభూషణమాడపూశితిరువరంగ
మాండాన్ తిరుమలై శ్రీరంగరాజమహాదేశికతనూజేన
తత్ప్రసాదలబ్ధవాజపేయాద్యనేకక్రతుయజనధన్య
తావతాశ్రీశైలాచార్యేణవిరచితః

..శ్రీయతీన్ద్రసిద్ధాన్తసంగ్రహశ్చ..

ఏతత్త్రితయం నానాదేశానీతప్రాచీనానేకవిద్వ
త్పుస్తకసాహాయకెనయథామతిపరిశోధ్యపరిష్కృత్య
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమాన దివ్యరత్న
సింహాసనారూఢశ్రీకృష్ణరాజెంద్రాశ్రితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యణయ్యంగార్యేణ
మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం విద్యాతరంగిణ్యాఖ్య
స్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం ముద్రాపితంసద్విజయతె
ఇదానీమేతన్మూల్యమర్ధరూప్యమ్.

[illegible]

యతీంద్రమతదీపికా వేదాంతకారికావళీ యతీంద్రసిద్ధాంత సంగ్రహాశుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
౧	౧౦	శింకేంద్రా	శికేంద్రా	౪౬	౧	బ్రిహ	బ్రహ్మ
౫	౧౭	వంచీక	పంచీక	౪౭	౧౦	ద్రై	ద్రవ్యై
౧౭	౧౯	ద్వ్య	దివ్య	౫౯	౭	ధాదిమ్	ధాదిమమ్
,,	౩౦	వకరో	పకరో	,,	౮	హృదమ్	హృదయమ్
౨౩	౧౭	ఖంథ	ఖండ	౭౩	౧౦	షడు	షడ్గు
౪౩	౧౭	చ్ఛతర్ధా	చ్ఛతుర్ధా	౮౧	౧౮	గరుః	గురుః

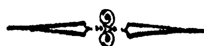

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

యతీన్ద్రమతదీపికా.

ప్రథమోవతారః

శ్లో ॥ శ్రీవెఙ్కటేశంకరిశైలనాథం
శ్రీదేవరాజంఘటికాద్రిసింహం ।
కృష్ణేనసాకంయతిరాజమీడె
స్వప్నేచదృష్టాన్మమదేశికేన్ద్రాన్ ॥ ౧ ॥
యతీశ్వరంప్రణమ్యాహంవెదాంతాచార్యంమహాగురుమ్ ।
కరోమిబాలబోధార్థంయతీంద్రమతదీపికాం ॥ ౨ ॥

శ్రీమన్నారాయణఏవ చిదచిద్విశిష్టాద్వైతంతత్త్వం,భక్తిప్రపత్తిభ్యాం ప్రసన్నస్సఏవోపాయః, అప్రాకృతదేశవిశిష్టస్సఏవప్రాప్యః ఇతివేదాంతవాక్యైః ప్రతిపాదయతాం వ్యాసబోధాయన గుహదేవ భారుచిబ్రహ్మనందిద్రమిడాచార్య శ్రీపరాంకుశ నాథయామునముని యతీశ్వరప్రభృతీనాం మతానుసారేణ బాలబోధనార్థం వేదాంతానుసారిణీ యతీంద్రమతదీపికాఖ్యా శారీరకపరిభాషా మహాచార్యకృపావలంబినా మయా యథామతిసంగ్రహేణప్రకాశ్యతే, సర్వంపదార్థజాతం ప్రమాణప్రమేయభేదేనద్విధాభిన్నం, ప్రమాణానిత్రీణ్యేవ ప్రమేయంద్వివిధం, ద్రవ్యాద్రవ్యభేదాత్, ద్రవ్యంద్వివిధం, జడమజడంచేతి, జడంచద్వివిధం, ప్రకృతిఃకాలశ్చేతి, ప్రకృతిశ్చతుర్వింశతితత్త్వాత్మికా, కాలస్తూపాధిభేదేనత్రివిధః, అజడంతు ద్వివిధం, పరాక్ప్రత్యక్చేతి, పరాగపిద్విధా- నిత్యవిభూతిర్ధర్మభూతజ్ఞానంచేతి-

ప్రత్యగపిద్వివిధః- జీవేశ్వరభేదాల్, జీవస్త్రివిధః- బద్ధముక్తనిత్యభే
దాల్, బద్ధోపిద్వివిధః- బుభుక్షుముముక్షుభేదాల్, బుభుక్షుర్ద్వి
విధః- అర్థకామపరో ధర్మపరశ్చేతి- ధర్మపరోద్వివిధః- దేవతాంతర
పరో భగవత్పరశ్చేతి- ముముక్షుర్ద్వివిధః-కైవల్యపరో మోక్షపరశ్చే
తి, మోక్షపరోద్వివిధః, భక్తః ప్రపన్నశ్చేతి, ప్రపన్నశ్చద్వివిధః, ఏ
కాంతీపరమైకాంతీచేతి, పరమైకాంతీద్వివిధః, దృప్తార్తభేదాల్, ఈ
శ్వరః పంచధా పరవ్యూహవిభవాంతర్యామ్యర్చావతారభేదాల్, ప
రఏకధా, వ్యూహశ్చతుర్ధా- వాసుదేవసంకర్షణ ప్రద్యుమ్నాని రు
ద్ధభేదాల్, కేశవాదివ్యూహాంతరమత్రైవాంతర్భవతి, మత్స్యాదయో
విభవాః పునరనంతాః, అంతర్యామిప్రతిశరీరమవస్థితః, అర్చావతార
స్తు శ్రీరంగవేంకటాద్రిహస్తిగిరియాదవాద్రిఘటికాచలాదిషు సకలమ
నుజనయనవిషయతాంగతో మూర్తివిశేషః, అద్రవ్యంతు సత్త్వరజస్త
మశ్శబ్దస్పర్శరూపరసగంధసంయోగశక్తిభేదాద్దశధైవ,ఏవముద్దిష్టానా
ముద్దేశక్రమేణ లక్షణపరీక్షేక్రియేతే, తత్ర ప్రమాకరణం ప్రమాణం,
ప్రమాణంలక్ష్యం, ప్రమాకరణత్వంలక్షణం, యథాఽవస్థితవ్యవహారా
నుగుణంజ్ఞానం ప్రమా, ప్రమాలక్ష్యం, యథావస్థితవ్యవహారానుగుణ
జ్ఞానత్వంలక్షణం, జ్ఞానం ప్రమేత్యుక్తే శుక్తికాయామిదం రజతమితిజ్ఞా
నేఽతివ్యాప్తిః- అతఉక్తం వ్యవహారానుగుణమితి, ఏవమపి తత్రైవా
తివ్యాప్తిః- భ్రాంతిదశాయామిదం రజతమితివ్యవహ్రియమాణత్వాల్
అతఉక్తంయథాఽవస్థితేతి, యథావస్థితపదేన సంశయాన్యథాజ్ఞాన వి
పరీతజ్ఞానవ్యావృత్తిః, ధర్మిగ్రహణే మిథోవిరుద్ధానేకవిశేషస్ఫురణం
సంశయః- యథా ఊర్ధ్వతావిశిష్టే ధర్మిణి స్థాణుర్వా పురుషోవేతి
జ్ఞానం, అన్యథాజ్ఞానంనామధర్మవిపర్యాసః- యథాకర్తృత్వేన భాస
మానే ఆత్మనికుయుక్తిభిః కర్తృత్వస్య భ్రాంతత్వోపపాదనం, విపరీ
తజ్ఞానంనామధర్మివిపర్యాసః- యథావస్తునోవస్త్వంతరజ్ఞానం,లక్షణ

స్యత్రీణిదూషణానిసంతి- అవ్యాప్తిరతివ్యాప్తిరసంభవశ్చేతి, లక్ష్యైకదేశే లక్షణస్యావర్తనమవ్యాప్తిః, లక్ష్యాదన్యత్ర వర్తమానత్వమతివ్యాప్తిః, లక్ష్యకాప్యస్యావర్తనమసంభవః- యథా జీవో గుణత్రయవశ్యః ఇత్యుక్తే అవ్యాప్తిః జ్ఞానగుణక ఇత్యుక్తే ఽతివ్యాప్తిః చక్షుర్విషయో జీవ ఇత్యుక్తే ఽసంభవ ఏవ, అత్రోక్తదూషణత్రయాభావాత్ప్రమాణలక్షణంసుష్ఠు, సాధకతమంకరణం, అతిశయితంసాధకంసాధకతమం యస్మిన్సత్యవిలమ్బేన జ్ఞానముత్పద్యతే- తదతిశయితమిత్యుచ్యతే- తేనప్రమాకరణంప్రమాణమితిసిద్ధం, అనధిగతార్థగంతృప్రమాణమిత్యాదికంతు తత్త్వాదిభిరేవ నిరస్తత్వాదనాదరణీయం, తానిప్రమాణాని ప్రత్యక్షానుమానశబ్దాఖ్యానిత్రీణి తత్రసాక్షాత్కారిప్రమాకరణం ప్రత్యక్షం, అనుమానాదివ్యావృత్త్యర్థంసాక్షాత్కారీతి, దుష్టేంద్రియజన్యవ్యావృత్త్యర్థంప్రమేతి, తచ్చప్రత్యక్షంద్వివిధం- నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదాత్, నిర్వికల్పకంనామగుణసంస్థానాదివిశిష్ట ప్రథమపిండగ్రహణం, సవికల్పకంతు సప్రత్యవమర్శం గుణసంస్థానాదివిశిష్టద్వితీయాదిపిండగ్రహణం, ఉభయమప్యేతద్విశిష్టవిషయమేవ- అవిశిష్టగ్రాహిణో జ్ఞానస్యానుపలంభాదనుపపత్తేశ్చ, గ్రహణప్రకారస్తు ఆత్మామనసాసంయుజ్యతే- మనఇంద్రియేణ- ఇంద్రియమర్థేన-ఇంద్రియాణాం ప్రాప్యకారిత్వనియమాత్, అతో ఘటాదిరూపార్థస్య చక్షురాదిరూపేంద్రియస్యచ సన్నికర్షేసతి అయంఘటఇతి చాక్షుషజ్ఞానం జాయతే, ఏవం స్పార్శనప్రత్యక్షాదయోఽపి, ద్రవ్యగ్రహణేసంయోగస్సంబంధః, ద్రవ్యగతరూపాదిగ్రహణే సమవాయానంగీకారాత్సంయుక్తాశ్రయణంసంబంధః, నిర్వికల్పకసవికల్పకభిన్నం ప్రత్యక్షం ద్వివిధం, అర్వాచీనమనర్వాచీనంచేతి, అర్వాచీనంపునర్ద్వివిధం, ఇంద్రియసాపేక్షం తదనపేక్షంచేతి, తదనపేక్షంద్వివిధం, స్వయంసిద్ధం దివ్యంచేతి, స్వయంసిద్ధం- యోగజన్యం, దివ్యం-భగవత్ప్రసాదజన్యం, అనర్వా

చీనంతు ఇంద్రియానపేక్షంనిత్యముక్తేశ్వరజ్ఞానం, అనర్వాచీనం ప్రా
గాదుక్తం, ఏవం సాక్షాత్కారిప్రమాకరణంప్రత్యక్షమితిసిద్ధం, న
యథాఽవస్థితవ్యవహారానుగుణంజ్ఞానం ప్రమేత్యుక్తం, ఏవంచస్మృ
రపి యథాఽవస్థితవ్యవహారానుగుణజ్ఞానత్వేనప్రామాణ్యాత్ స్మృతే
పి ప్రమాణత్వేన పరిగణనాత్త్రీణ్యేవప్రమాణానీతికథం ప్రతిపాద్య
తఇతిచేత్ - ఉచ్యతే, స్మృతేఃప్రామాణ్యాంగీకారేపి సంస్కారసాపే
క్షత్వాత్తస్యచ ప్రత్యక్షమూలత్వాన్మూలభూతే ప్రత్యక్షేఽన్తర్భావఇతి
నపృథక్ప్రమాణత్వకల్పనం, అతస్త్రీణ్యేవేతిసమ్భవతి, స్మృతిర్నామ
పూర్వానుభవజన్యసంస్కారమాత్రజన్యంజ్ఞానం, సంస్కారోద్బోధ
శ్చ * సదృశాదృష్టచింతాద్యాస్స్మృతిబీజస్యబోధకాః । ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ క్వచిత్సదృశదర్శనాద్భవతి,క్వచిదదృష్టాత్, క్వచిచ్చింతయా
ఆద్యశబ్దేన సాహచర్యస్యాపిగ్రహణాత్తేనాపిభవతి,సాదృశ్యజాయథా
దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోస్సదృశయోర్దేవదత్తదర్శనేన యజ్ఞదత్తస్మృ
తిః, ద్వితీయాయథా,యాదృచ్ఛికకాలాంతరదేశాంతరానుభూతశ్రీరం
గాదిదివ్యదేశస్మృతిః, తృతీయాయథా, చింత్యమానేసతిశ్రీవేఙ్కటే
శస్య కమనీయదివ్యమంగళవిగ్రహస్మృతిః, చతుర్థీతు సహచరితయో
ర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోర్మధ్యేన్యతరదర్శనేన తదన్యతరస్మృతిః,సమ్య
గనుభూతస్య సర్వస్య స్మృతివిషయత్వనియమః, క్వచిత్కాలదైర్ఘ్యా
ద్వ్యాధ్యాదినావా సంస్కారస్య ప్రమోషాత్స్మృత్యభావః, యథా
స్మృతేఃప్రత్యక్షేఽన్తర్భావః, ఏవంసోయందేవదత్తఇతిప్రత్యభిజ్ఞాయాఅ
పిప్రత్యక్షేఽన్తర్భావః,అస్మన్మతేఽభావస్యభావాన్తరరూపత్వాత్తజ్జ్ఞాన
స్యాపి ప్రత్యక్షేఽన్తర్భావః, భూతలేఘటాత్యంతాభావోభూతలమేవ,
ఘటప్రాగభావోనామ మృదేవ, ఘటధ్వంసశ్చకపాలమేవ, ప్రాయః
పురుషేణానేనభవితవ్యమిత్యేతదూహః, సంశయఉక్తః, ఏతయోరపి
ప్రత్యక్షేఽన్తర్భావః, పుణ్యపురుషనిష్ఠాప్రతిభాపిప్రత్యక్షేఽన్తర్గతా *

యథార్థంసర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాంమతమిత్యుక్తత్వాత్, భ్రమాది ప్రత్యక్షాదిజ్ఞానంయథార్థమేవ, అఖ్యాత్యాత్మఖ్యాత్యనిర్వచనీయఖ్యా త్యన్యథాఖ్యాత్యసత్ఖ్యాతివాదినో నిరస్య సత్ఖ్యాతిపక్షస్వీకారాత్, స త్ఖ్యాతిర్నామ జ్ఞానవిషయస్య సత్యత్వం, తర్హి భ్రమత్వం కథమితి చె త్, విషయవ్యవహారబాధాద్భ్రమత్వం, తదుపపాదయామః, పంచీక రణప్రక్రియయా పృథివ్యాదిషు సర్వత్ర సర్వభూతానాం విద్యమాన త్వాత్ అతఏవ శుక్తికాయాం రజతాంశస్య విద్యమానత్వాజ్జ్ఞాన వి షయస్య సత్యత్వం, తత్ర రజతాంశస్య స్వల్పత్వాత్తేన వ్యవహార ఇ తి తద్బాధాత్తజ్జ్ఞానం భ్రమః, శుక్త్యంశ భూయస్త్వజ్ఞానా ద్భ్ర మనివృత్తిః, స్వప్నాదిజ్ఞానంతుసత్యమేవ, తత్తత్పురుషానుభావ్యత యా తత్తత్కాలావసానాన్రథాదీన్ పరమపురుషస్సృజతీతిహిశ్రుత్యా ఽవగమ్యతే, పీతశ్శంఖ ఇత్యాదౌ నయనవర్తిపిత్తద్రవ్యసంభిన్నా నా యనరశ్మయశ్శంఖాదిభిస్సంయుజ్యంతే, తత్ర పిత్తగతపీతిమాభిభూతశ్శ ఙ్ఖగతశుక్లిమానగృహ్యతే, అతస్సువర్ణానులిప్తశంఖవత్పీతశ్శంఖఇతి ప్రతీయతే, సూక్ష్మత్వాత్పీతిమాస్వనయననిష్ఠాంతతయా స్వేనైవగృ హ్యతే, నత్వన్యైః జపాకుసుమసమీపవర్తిస్ఫటికమణిరపిరక్తఇతిగృ హ్యతే- తజ్జ్ఞానంసత్యమేవ, మరీచికాయాంజలజ్ఞానమపి పంచీకరణ ప్రక్రియయా పూర్వోక్తవముపపద్యతే, పంచీకరణప్రక్రియాతూత్తర త్రవక్ష్యతే, దిగ్భ్రమోపితథైవ, దిశి దిగంతరస్య విద్యమానత్వాదవ చ్ఛేదకమంతరేణ దిగితిద్రవ్యాంతరానంగీకారాత్, అలాతచక్రాదౌ తు అతిశైఘ్ర్యాత్తదంతరాళాగ్రహణాత్తత్తద్దేశసంయుక్తతత్తద్వస్తు నఏవ చక్రాకారేణ గ్రహణమేవ, తదపిసత్యం, దర్పణాదిషు నిజము ఖాదిప్రతీతిరపి యథార్థా-దర్పణాదిప్రతిహతగతయోనాయనరశ్మయో దర్పణాదిగ్రహణపూర్వకం నిజముఖాదిగృహ్ణన్తి, తత్రాపి అతిశైఘ్ర్యా దంతరాళాగ్రహణాత్తథాప్రతీతిః, ద్విచంద్రజ్ఞానాదావప్యంగుళ్యవ

ష్టంభతిమిరాదిభిర్నాయనతేజోగతిభేదేన సామగ్రీభేదాత్ సాః
ద్వయమన్యోన్యనిరపేక్షం ద్విచంద్రగ్రహణహేతుర్భవతి, సామగ్రీ
యంపారమార్థికం, తేనద్విచంద్రజ్ఞానంభవతి,అతస్సర్వంవిజ్ఞానంసః
సవిశేషవిషయంచ- నిర్విశేషవస్తునోఽగ్రహణాత్, ఏవంభూతం
త్యక్షం ప్రథమతో జాత్యాదిరూపభేదవిశిష్టమేవగృహ్ణాతి, భేదఇతి
వహారేతు ప్రతియోగ్యపేక్షా, నతుస్వరూపేణేతి,తేనానవస్థాఽన
న్యాశ్రయదోషోపినాస్తి, ఉపర్యుపర్యపేక్షాఽనవస్థా, పరస్పరా
క్షాఽన్యోన్యాశ్రయః, నను దశమస్త్వమసీత్యేతదపిప్రత్యక్షం కిం
స్యాదితి చెన్న, త్వమిత్యేతస్య ప్రత్యక్షత్వేపి దశమోసీత్యేతస్యవా
జన్యత్వాత్, యది దశమోసీత్యేతస్య ప్రత్యక్షవిషయత్వం తర్హిధ
వాంస్త్వమిత్యేతస్యాపి ప్రత్యక్షత్వంస్యాత్-అంగీకారేఽతిప్రసంగా
త్- అతఏవ * తత్త్వమసీతివాక్యస్య నాపరోక్షజ్ఞానజనకత్వం, ఏ
న ప్రత్యక్షప్రమాకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణం, ప్రమాచాత్రచైతన్యమే
చైతన్యంచత్రివిధం- అంతఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యంవృత్త్యవచ్ఛిన్నచై
న్యం విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యంచేతి, యదా త్రయాణామైక్యం, తద
సాక్షాత్కారః, తదపి నిర్విశేషవిషయమేవ, అభేదమేవగృహ్ణాతీత్యా
దుదృష్టికల్పనానిరస్తా, నిర్వికల్పకంతు నామజాత్యాదియోజనాహీన
వస్తుమాత్రావగాహి కించిదిదమితిజ్ఞానమితి నైయాయికానాం మతమ
పినిరస్తం, నను * కాణాదంపాణినీయంచ సర్వశాస్త్రోపకారకమిత్యు
క్తత్వాత్ కథంగౌతమమతనిరాస ఇతిచేత్,ఉచ్యతే,నఖలుకార్త్స్న్యే
నాస్యమతస్యనిరాసఃక్రియతే, యావదిహయుక్తియుక్తం- తావత్స్వీ
క్రియతే- పరకల్పితతటాకోపజీవనవత్, నఖలు తటాకస్థపంకోపిస్వీక్రి
యతే, అతః పరమాణుకారణత్వం- వేదపౌరుషేయత్వం- ఈశ్వరా
నుమానికత్వం- జీవవిభుత్వం- సామాన్యవిశేషసమవాయానాంపదార్థ
త్వేనస్వీకారః, ఉపమానాదేః పృథక్ప్రమాణత్వకల్పనం- సంఖ్యాప

రిమాణపృథక్త్వవిభాగ పరత్వాపరత్వగురుత్వద్రవత్వాదీనాం పృథ గ్గుణత్వకల్పనం, దిశోపి ద్రవ్యత్వకల్పనమిత్యాదిసూత్రకారాదివిరుద్ధ ప్రక్రియానాస్మాభిస్స్వక్రియతే, అవిరుద్ధానితుస్వీక్రియన్త ఇతినవిరోధః

ఇతిశ్రీవాధూలకులతిలక శ్రీమన్మహాచార్యస్య ప్రథమదాసేన
శ్రీనివాసదాసేనవిరచితాయాం యతీంద్రమతదీపికాయాం
శారీరకపరిభాషాయాంప్రత్యక్షనిరూపణంనామప్రథమోఽవతారః

అథ ద్వితీయోవతారః.

అథానుమానంనిరూప్యతే - వ్యాప్యస్యవ్యాప్యత్వానుసంధానాత్, వ్యాపకవిశేషప్రమితిరనుమితిః, తత్కరణమనుమానమ్, వ్యాప్యస్య, ధూమస్య అగ్నివ్యాప్యత్వానుసంధానాద్వ్యాపకవిశేషప్రమితిః- వహ్నిప్రమితిః, అనధికదేశకాలనియమంవ్యాప్యమ్, అన్యూనదేశకాలవృత్తివ్యాపకమ్, తదిదమవినాభూతంవ్యాప్యమ్, తత్ప్రతిసంబంధివ్యాపకమితి- తేన నిరుపాధికతయా నియతసంబంధోవ్యాప్తిరిత్యుక్తంభవతి- సేయం యత్రధూమస్తత్రవహ్నిరితివ్యాప్తిర్భూయోదర్శనేన గృహ్యతే, వ్యాప్తిర్ద్వివిధా- అన్వయవ్యతిరేకభేదాత్, సాధనవిధౌ సాధ్యవిధిరూపేణ ప్రవృత్తావ్యాప్తిరన్వయవ్యాప్తిః, యథాయోయోధూమవాన్- ససోఽగ్నిమానితి- సాధ్యనిషేధే సాధననిషేధరూపేణ ప్రవృత్తావ్యాప్తిః వ్యతిరేకవ్యాప్తిః- యథాయోఽనగ్నిః- సనిర్ధూమఇతి- సేయముభయవిధావ్యాప్తిరుపాధిసంభవేదుష్టా- సాధ్యవ్యాపకత్వే సతిసాధనావ్యాపకఉపాధిః- యథా వహ్నినా ధూమేసాధ్యమానే ఆర్ద్రేంధనసంయోగఉపాధిః, మైత్రీతనయత్వేనశ్యామత్వే సాధ్యమానే శాకపాకజత్వముపాధిః- సచోపాధిర్ద్వివిధః- నిశ్చితశ్శంకితశ్చేతి- నిశ్చితోయథా- విప్రతిపన్నాసేవాదుఃఖహేతుః- సేవాత్వాత్- రాజసేవావదిత్యత్ర పాపారబ్ధత్వముపాధిః-అయంచేశ్వరసేవాయాం నాస్తీతినిశ్చయాదయంనిశ్చితోపాధిః, శంకితోయథా- విప్రతిపన్నా

జీవః ఏతచ్ఛరీరావసానే ముక్తిమాన్- నిష్పన్నసమాధిత్వాత్- శుకాదివదిత్యత్ర కర్మాత్యంతపరిక్షయ ఉపాధిః సచ నిష్పన్నసమాధౌ విప్రతిపన్నే జీవే అస్తి వా నాస్తీతి సందిగ్ధత్వాచ్ఛంకితోపాధిః, అతో నిరుపాధిక సంబంధవద్వ్యాప్యమితి సిద్ధం, వ్యాప్యం సాధనం- లింగమిత్యనర్థాంతరమ్, తస్య ద్వైరూప్యే అనుమిత్యంగభూతే- వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చేతి, పంచరూపాణ్యపి సంతి- తాని చ పక్ష (వ్యాపకత్వం) ధర్మత్వం) సపక్షే సత్త్వం- విపక్షాద్వ్యావృత్తిః- అబాధితవిషయత్వం- అసత్ప్రతిపక్షత్వం చేతి, సిసాధయిషితధర్మవిశిష్టో ధర్మీ పక్షః- యథాఽగ్నిమత్త్వాదిసాధనే పర్వతాదిః, సిసాధయిషితధర్మసజాతీయధర్మవాన్ సపక్షః యథా మహానసాదిః- సాధ్యతజ్జాతీయశూన్యో విపక్షః- యథా మహాహ్రదాదిః ప్రబలప్రమాణేన పక్షే నిశ్చితసాధ్యాభావవత్త్వం బాధితవిషయత్వం- యథా మహాహ్రదోఽగ్నిమానిత్యాదిః, తదభావవత్త్వమబాధితవిషయత్వం, సమబలతయా ప్రతీయమానప్రమాణోపరోధాభావోఽసత్ప్రతిపక్షత్వమ్. ఏవంభూతం వ్యాప్యం ద్వివిధం-అన్వయవ్యతిరేకి కేవలాన్వయిభేదాత్- పూర్వోక్తపఞ్చరూపోపపన్నం వ్యాప్యమన్వయవ్యతిరేకి- యథా- పర్వతోఽగ్నిమాన్- ధూమవత్త్వాత్ యో యో ధూమవాన్ సోఽగ్నిమాన్ - యథా మహానసః -యోఽనగ్నిః స నిర్ధూమః-యథా హ్రద ఇతి- తాదృశమేవ విపక్షరహితం వ్యాప్యం కేవలాన్వయి- యథా బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం వస్తుత్వాత్- ఘటవత్- విపక్షాభావాత్- కేవలాన్వయి చతూరూపోపపన్నం- కేవలవ్యతిరేకిణి సాధ్యాప్రసిద్ధేస్తద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిర్దుర్గ్రహా- అతః కేవలవ్యతిరేకి నిరాసః కేవలాన్వయిని అన్వయవ్యతిరేకిణి చాత్యంతాతీంద్రియార్థగోచరతా నిరస్తా- తదేతదనుమానం స్వార్థం పరార్థం చేతి ద్విధా విభజ్య కేచిదాహుః- సర్వేషామనుమానానాం స్వప్రతిసంధానాదిబలేన ప్రవృత్తతయా స్వవ్యవహారమాత్రహేతుత్వమితి స్వార్థానుమానమేవేత్యపరే

తదనుమానబోధకవాక్యం ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమన రూపపంచావయవసంయుక్తమ్, తత్ర సాధ్యవత్తయా పక్షవచనంప్రతిజ్ఞా, యథాపర్వతోఽగ్నిమానితి- లింగస్యవచనంహేతుః,యథాధూమవత్త్వాదితి, వ్యాప్తినిర్దేశపూర్వకం దృష్టాంతవచనముదాహరణమ్ తద్ద్వివిధం- అన్వయవ్యతిరేకభేదాత్ - యథా యోయోధూమవాంస్స సోఽగ్నిమాన్ యథా మహానసఇత్యన్వయోదాహరణమ్- యోఽనగ్నిస్సనిర్ధూమః,యథాహ్రదఇతివ్యతిరేకోదాహరణమ్-దృష్టాంతావమగ్నేన వ్యాప్తతయా పక్షేహేతూపసంహారవాక్యముపనయః- సోపి ద్వివిధః- అన్వయవ్యతిరేకభేదాత్- తథా ధూమవానిత్యన్వయోపనయః- అయంచ నతథానిర్ధూమఇతివ్యతిరేకోపనయః, హేతుపూర్వకం పక్షేసాధ్యోపసంహారవాక్యంనిగమనమ్- ఏతదపిద్వివిధం తత్రైవ- యథా తస్మాదసావగ్నిమానిత్యన్వయేన నిగమనమ్- తస్మాదయం నిరగ్నిర్నభవతీతి- వ్యతిరేకేణ, ఏవం పంచావయవవాదినో నైయాయికాః, ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణరూపత్ర్యవయవవాదినో మీమాంసకాః, ఉదాహరణోపనయరూపావయవద్వయవాదినస్సౌగతాః- అస్మాకంత్వనియమః- క్వచిత్పంచావయవాః, క్వచిత్త్రయోఽవయవాః, క్వచిద్ద్వావవయవౌ- ఉదాహరణోపనయాభ్యామేవవ్యాప్తిపక్షధర్మతయోస్సిద్ధత్వాత్తావతైవానుమిత్యుపపత్తేః- మృదుమధ్యమకఠోరధియాం విస్తరసంగ్రహాభ్యాం వ్యవహారఉపపద్యతఇత్యనియమఏవ- ఏవంపంచావయవయుక్తస్సద్ధేతురేవ వహ్న్యనుమాపకః- సద్ధేతురిత్యుక్తత్వాద్ధూమసదృశధూళీపటలాన్నవహ్న్యనుమితిః- అన్యే హేతువదవభాసమానా హేత్వాభాసాః,తేచాసిద్ధవిరుద్ధానైకాంతికప్రకరణసమకాలాత్యయాపదిష్టభేదాత్పంచప్రకారాః- తత్రాసిద్ధస్త్రివిధః- స్వరూపాసిద్ధఆశ్రయాసిద్ధోవ్యాప్యత్వాసిద్ధశ్చేతి- స్వరూపాసిద్ధోయథా అనిత్యోజీవః చాక్షుషత్వాత్ - ఘటవదితి- ఆశ్రయాసిద్ధస్తు- వ్యోమారవిందం సుర

భి- అరవిందత్వాత్- సరోజారవిందవదితి- వ్యోమారవిందమాశ్రయః సచాసిద్ధః- వ్యాప్యత్వాసిద్ధోద్వివిధః, ఏకో వ్యాప్తిగ్రాహకప్రమాణా భావాత్-అపరస్తు ఉపాధిసద్భావాత్,ఆద్యోయథా-యత్సత్- తత్క్షణి కమితి- క్షణికత్వసత్త్వయోర్వ్యాప్తిగ్రాహకప్రమాణాసిద్ధేః, ద్వితీయోయథా- అగ్నిషోమీయహింసాఽధర్మసాధికా, హింసాత్వాత్-క్రతుబాహ్యహింసావదితి; అత్ర నిషిద్ధత్వముపాధిః- అతో హింసాత్వ హేతుస్సోపాధికః- సాధ్యవిపరీతవ్యాప్తో హేతుర్విరుద్ధః, తద్యథా-ప్రకృతిర్నిత్యా- కృతకత్వాత్- కాలవదితి- కృతకత్వహేతుస్సాధ్యాభావవ్యాప్తః సవ్యభిచారోఽనైకాంతికః- సచద్వివిధః - సాధారణోఽసాధారణశ్చేతి- పక్షసపక్షవిపక్షవృత్తిస్సాధారణానైకాంతికః- యథా శబ్దోనిత్యః- ప్రమేయత్వాత్ కాలవత్- అసాధారణస్తు సపక్షవిపక్షవ్యావృత్తః- యథాభూర్నిత్యా- గంధవత్త్వాత్- వ్యోమవదితి- ప్రకరణసమస్తుసాధ్యవిపరీత సాధక హేత్వంతరవాన్ యథా ఈశ్వరోనిత్యః అనిత్యధర్మరహితత్వాత్- ఈశ్వరోఽనిత్యః- నిత్యధర్మరహితత్వాదితి- అయమేవసత్ప్రతిపక్షః- హేతోస్సాధ్యాభావవాన్పక్షః-కాలాత్యయాపదిష్టః- సయథా అగ్నిరనుష్ణః పదార్థత్వాజ్జలవత్- అయంచప్రత్యక్షేణౌష్ణ్యత్వావధారణాద్బాధితః- ఏవమనుమానేనిరూపితేఉపమానాదేరనుమానాదావంతర్భావః- యథా అతిదేశవాక్యార్థస్మరణ సహకృతసాదృశ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానముపమానం- గవయమజానానోపి యథా గౌస్తథాగవయఇతి కుతశ్చిదారణ్యకాచ్ఛ్రుత్వావనంగతోఽతిదేశవాక్యార్థంస్మరన్ యదాగోసాదృశ్యవిశిష్టపిండంపశ్యతి। తదాతద్వాక్యార్థ స్మరణసహకృతగోసాదృశ్యవిశిష్టపిండజ్ఞానంజాయతే, తదుపమానమిత్యుచ్యతే- స్మరణరూపత్వాత్ప్రత్యక్షేంతర్భావః- వ్యాప్తిగ్రహాపేక్షత్వాదనుమానేంతర్భావః- వాక్యజన్యత్వాచ్ఛబ్దేఽన్తర్భావఇత్యేకే- అర్థాపత్తిర్నామ- దివాఽభుంజానస్యపురుషస్యపీనత్వదర్శనా

ద్రాత్రిభోజనంకల్ప్యతే- ఏతస్యానుమానేంతర్భావః- తర్కోనామ వ్యాప్యాంగీకారేణ వ్యాపకానిష్టప్రసంజనమ్- తద్యథా- పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమవత్త్వాదిత్యనుమానే ధూమోఽస్తు-వహ్నిర్మాస్త్విత్యుక్తే- యదివహ్నిర్నస్యాత్ - తర్హి ధూమోపినస్యాదితి, ఏతస్యప్రమాణానుగ్రాహకత్వమ్- తర్కానుగృహీతప్రమాణపూర్వకతత్త్వావధారణంనిర్ణయః, వీతరాగకథావాదః- పక్షద్వయసాధనవతీ విజిగీషుకథా జల్పః, స్వపక్షస్థాపనాహీనావితండా-అవివక్షితశబ్దార్థారోపేణదూషణంఛలమ్- స్వవ్యాఘాతకదూషణంజాతిః- అసదుత్తరంజాతిరితివా- పరాజయహేతుర్నిగ్రహస్థానమ్- ఇత్యేతేషామనుమానాంగత్వాదనుమానేంతర్భావః- క్వచిత్క్వచిన్నైయాయికమతానుసారివ్యవహారస్తు తన్మతానుసారేణోక్తః, అతోనవిరోధః- ఇత్యనుమానంనిరూపితమ్,

ఇతిశ్రీవాధూలకులతిలకశ్రీమన్మహాచార్యస్య ప్రథమదాసేన శ్రీనివాసదాసేనవిరచితాయాం యతీంద్రమతదీపికాయాం శారీరకపరిభాషాయామనుమాననిరూపణంనామద్వితీయోఽవతారః

॥ అథ తృతీయోఽవతారః ॥

అనుమాననిరూపణానంతరం శబ్దోనిరూప్యతే- అనాప్తానుక్తవాక్యజనితతదర్థవిజ్ఞానం శబ్దజ్ఞానం- తత్కరణంశబ్దఃప్రమాణం- అనాప్తానుక్తేత్యుక్తత్వాద్వేదస్యపౌరుషేయత్వనిరాసః- కారణదోషబాధకప్రత్యయాభావవద్వాక్యంవా-సర్గాదౌభగవాన్చతుర్ముఖాయపూర్వపూర్వక్రమవిశిష్టాన్వేదాన్స్మృత్వాస్మృత్వా ఉపదిశతీత్యుక్త్వా వేదస్య నిత్యత్వమపౌరుషేయత్వంచ సిద్ధమితి కారణదోషాభావోబాధకప్రత్యయాభావశ్చ- నను వేదవాక్యానాం మీమాంసకైః కార్యపరతయైవ ప్రామాణ్యస్వీకారాత్- సిద్ధబ్రహ్మపరవాక్యానాంవ్యుత్పత్త్యసంభవాచ్చ కథంప్రామాణ్యమితి చేన్న- సిద్ధబ్రహ్మపరవాక్యానామపి ఉపాసనారూపకార్యాన్వయస్వీకారాత్ - పితా తేసుఖమాస్తే ఇతిలౌకి

కసిద్ధపరవాక్యస్యాపి బోధకత్వదర్శనాత్- బాలానాం లోకే మాతాపితృప్రభృతిభిరంబాతాతమాతులచంద్రాదీనంగుళ్యానిర్దిశ్య తదభిధాయినశ్శబ్దాన్ ప్రయుంజానైః క్రమేణ బహుశశ్శిక్షితానాం తత్తదర్థబుద్ధ్యుత్పత్తిదర్శనాత్- వేదేపి పరినిష్పన్నే వ్యవహారే శబ్దస్య బోధకత్వంసంభవతీతి నాప్రామాణ్యశంకా కరణీయా- తర్హి అభిచారాదిప్రతిపాదకవేదాంశస్య కథంప్రామాణ్యమితి నాశంకనీయం- తస్య దృష్టఫలప్రదర్శనేన అదృష్టస్వర్గాదిఫలకసాధనానుష్ఠానే ప్రవృత్తిప్రయోజకత్వాత్- యథాహి పిత్ర్యవాక్యము అపథ్యనివృత్త్యపప్రకాశనపరమ్ అతః కృత్స్నస్య వేదస్య ప్రామాణ్యమ్- సచవేదః కర్మబ్రహ్మప్రతిపాదకపూర్వోత్తరభాగాభ్యాం ద్విధాభిన్నః ఆరాధనకర్మప్రతిపాదకం పూర్వకాండమ్, ఆరాధ్యబ్రహ్మప్రతిపాదకముత్తరకాండమ్- కాండయోర్మీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమ్- భాగద్వయాత్మకోపివేదః ఋగ్యజుస్సామాథర్వణరూపేణ చతుర్ధా ఽవస్థితః, పునశ్చానంతప్రకారశ్చ, ఋగాదిబహుప్రకారో వేదః మంత్రార్థవాదవిధిరూపేణ త్రిధా- అనుష్ఠేయార్థప్రకాశకో మంత్రః- విధ్యర్థస్యప్రశంసయా ప్రరోచకవాక్యవిశేషోఽర్థవాదః- హితానుశాసనరూపంవాక్యమిహవిధిః- సచత్రివిధః- అపూర్వపరిసంఖ్యానియమభేదాత్- తేపునర్నిత్యనైమిత్తికకామ్యభేదాత్ బహువిధాః * వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతివిధిరపూర్వవిధిః (మనోమయత్వాద్యుపాసనవిధిర్విశిష్టవిధిః) * ఇమామగృభ్ణన్రశనామితి(?) రశనావిధిః- పరిసంఖ్యావిధిః- గుర్వభిగమనాదివిధిర్నియమవిధిః-సంధ్యోపాసనాదివిధిర్నిత్యవిధిః- జాతేష్ట్యాదివిధిర్నైమిత్తికవిధిః- జ్యోతిష్టోమాదివిధిః కామ్యవిధిః- ఏవం విధ్యర్థవాదమంత్రాత్మకస్య వేదస్యచ్ఛందః కల్పః, శిక్షా, నిరుక్తం, జ్యోతిషం, వ్యాకరణమిత్యేతాన్యంగాని- ఛందోఽనుష్టుప్త్రిష్టుబాదిప్రతిపాదనరూపంశాస్త్రం తత్ప్రయోగప్రతిపాదనపరః కల్పః-శిక్షావర్ణనిర్ణయాత్మికా-నిరుక్తం(స్వా)అపూర్వా)ర్థప్రతి

పాదకం-జ్యోతిషమధ్యయనతదర్థానుష్ఠానకాలనిర్ణాయకం-వ్యాకరణం
తుసుశబ్దస్వరాదిసమర్థనపరం-ఏవం సాంగస్య వేదస్య ప్రామాణ్యం సిద్ధం
అథ శ్రుత్యవిరుద్ధాచారవ్యవహారప్రాయశ్చిత్తాదిప్రతిపాదికా ఆప్తప్ర
ణీతాస్స్మృతిః ప్రమాణమ్- హిరణ్యగర్భాదీనామాప్తత్వేపి తేషాం గుణ
త్రయవశ్యత్వసంభవాత్ తత్కర్తృకయోగ కాపిలాదిస్మృతీనాం మ
న్వాదిస్మృత్యవిరుద్ధాంశా ఏవ ప్రమాణమ్-తత్త్వవిపర్యాసాదివిరుద్ధాం
శా న ప్రమాణమ్- వేదోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణయోరపి ప్రా
మాణ్యం స్వతస్సిద్ధమ్- తత్ర భారతరామాయణయోః క్వచిత్క్వచిద్వి
రోధభానేపి తత్త్వాంశే వేదాంతవాక్యవదవిరోధో నేయః- సర్గాదిప
ఞ్చకప్రతిపాదకపురాణేష్వపి సాత్త్వికరాజసతామసభేదభిన్నేషు
తత్త్వాంశే విరోధాభావాద్విరుద్ధాంశో న ప్రమాణం అన్యత్సర్వం ప్రమా
ణమ్, పాశుపతాద్యాగమా అపి తథైవ- ఆగమదివ్యతంత్రతంత్రాంతరసి
ద్ధాంతభేదభిన్నస్య శ్రీపాఞ్చరాత్రాగమస్య క్వచిదపి వేదవిరోధా
భావాత్కార్త్స్న్యేన ప్రామాణ్యమ్- ఏవం వైఖానసాగమస్యాపి-ధ
ర్మశాస్త్రాణామపి తథైవ- శాండిల్యపరాశరభారద్వాజవసిష్ఠహారీతాద
యో ధర్మశాస్త్రప్రణేతారః-శిల్పాయుర్వేదగాన్ధర్వభరతాగమాదికమప్యు
పయుక్తాంశే తథైవ-శిల్పో నామ కర్షణాదిగోపురప్రాకారాదినిర్మాణప్ర
తిపాదకః- ఆయుర్వేదో వైద్యమ్-గాన్ధర్వో గానాదినిరూపకః-భరతాగ
మో నృత్తాదివిధాయకః పునశ్చతుష్షష్టికలారూపేషు శాస్త్రేషు తత్త్వోపా
యపురుషార్థోపయుక్తాని ప్రమాణాని- వకుళాభరణాదిసూరిశ్రీసూక్త
యః కార్త్స్న్యేన ప్రమాణతరాః- శ్రీమద్రామానుజాచార్యప్రభృతి
భిః ప్రణీతాః శ్రీభాష్యాదిప్రబన్ధాః ప్రమాణతమాః-పురుషస్వాతన్త్ర్యా
ధీనరచనావిశేషవిశిష్టం పౌరుషేయమ్- ఏతేన కావ్యనాటకాలఙ్కా
రాదీనామపి లక్షణముక్తం స్యాత్-ఏవమాప్తేనోచ్చారితాన్యాకాంక్షా
యోగ్యతాసత్తిమల్లౌకికవాక్యాన్యపి ప్రమాణాని- యథా నద్యాస్తీరే

పఞ్చ ఫలానిసంతీత్యాదీని- ఏవం వైదికలౌకికసాధారణం వాక్యం ద్వివిధం
ముఖ్యవృత్తిగౌణవృత్తిభేదాత్- ముఖ్యవృత్తిరభిధావృత్తిః- యథాసిం
హశబ్దస్య మృగేంద్రే- సాఽభిధావృత్తిః యోగరూఢ్యాదిభేదేన బ
హువిధా- ముఖ్యార్థబాధేసతి తదాసన్నేఽర్థే వృత్తిరౌపచారికీ సా
ద్వివిధా- లక్షణాగౌణీభేదాత్- ప్రథమాయథా- గంగాయాంఘోష
ఇత్యత్రాధికరణస్య బాధాత్తీరే లక్షణా- ద్వితీయాయథా- సింహో దే
వదత్తఇత్యత్ర దేవదత్తే శౌర్యాదిగుణయోగాత్- ఏవం వైదికలౌకిక
రూపం సర్వం వాక్యజాతం సవిశేషవిషయకమ్- భేదవిషయకం చ- శరీ
రవాచకశబ్దానాం యథాశరీరిణిపర్యవసానమ్- ఏవం భగవచ్ఛరీరభూత
బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదిచిద్వాచకశబ్దానాం- తథా తచ్ఛరీరభూతప్ర
కృతికాలాకాశప్రాణాద్యచిద్వాచకశబ్దానాంచ శరీరిణి పరమాత్మనినా
రాయణేపర్యవసానముపపాదయంత్యాచార్యాః-వేదాంతజ్ఞానాద్వ్యు
త్పత్తిఃపూర్యతఇత్యుక్తమ్- నారాయణస్యసర్వశబ్దవాచ్యత్వం సర్వశరీ
రకత్వమిత్యాదికంతూపరీశ్వరపరిచ్ఛేదే ప్రతిపాదయామః. ******
ఇతిశ్రీయతీంద్రమతదీపికాయాం శబ్దనిరూపణంనామతృతీయోఽవతారః

అథ చతుర్థోఽవతారః

ప్రమాణనిరూపణానంతరం ప్రమేయంనిరూప్యతే- ప్రకర్షేణమే
యంప్రమేయం- తచ్చద్వివిధమ్- ద్రవ్యాద్రవ్యభేదాత్- ఉపాదానం
ద్రవ్యమ్- అవస్థాశ్రయఉపాదానమ్-నను ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యేత్యా
దినా మతాంతరస్థైః షోఢాపరిగణనాత్ కథం ద్రవ్యాద్రవ్యభేదేన ద్వి
ధా సమర్థనమితిచేత్- ఉచ్యతే, ఉత్క్షేపణాపక్షేపణాకుఞ్చనప్రసార
ణగమనభేదాత్ కర్మపఞ్చధాఽపస్థితమితికల్పనేగౌరవాత్- చలనాత్మ
కంకర్మైక్యైకధైవోపపత్తేః- తస్యాపి సంయోగమాదాయైవోపపత్తేః-
సంస్థానమేవ జాతిరితిసంస్థానాతిరేకేణ సామాన్యానంగీకారాత్- స
మవాయే సమవాయాంతరాంగీకారేఽనవస్థానాత్తస్యాపిసంయుక్తవి

శేషణతామాదాయోపపత్తేః- జీవేశ్వరయోరణుత్వవిభుత్వాదివిభాజక ధర్మమంతరేణ విశేషఇతి కించిత్పదార్థాఙ్గీకారే గౌరవాత్ అతః కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం పృథక్పదార్థత్వేనానంగీకారాచ్చ ద్రవ్యమద్రవ్యమితిద్విధావిభాగఉపపద్యతే- ఏతేనాభావస్యసప్తమపదార్థఇత్యపినిరస్తమ్- అభావస్య భావాంతరరూపత్వాత్- ప్రాగభావో నామ పూర్వావస్థాపరంపరా ధ్వంసఉత్తరావస్థాపరంపరా-అత్యంతాన్యోన్యాభావౌచధర్మ్యంతరగతవిశేషస్వరూపావేవ- ఏతస్య ప్రత్యక్షేంతర్భావఃపూర్వముక్తః- ఉపాదానంద్రవ్యమిత్యుక్తమ్- గుణాశ్రయోద్రవ్యమిత్యపిసామాన్యలక్షణంసంభవతి- తానిచద్రవ్యాణిషట్- ప్రకృతికాలశుద్ధసత్త్వధర్మభూతజ్ఞానజీవేశ్వరభేదాత్- తత్రజడాజడరూపయోర్ద్వయోర్మధ్యే జడలక్షణముచ్యతే, అమిశ్రసత్త్వరహితంజడమితి- తద్ద్వివిధమ్- ప్రకృతికాలభేదాత్ - తత్ర సత్త్వరజస్తమోరూపగుణత్రయాశ్రయరూపాప్రకృతిః- సానిత్యా- అక్షరా విద్యామాయాదిశబ్దవాచ్యాచ తస్యాః భగవత్సంకల్పాధీనగుణవైషమ్యాత్ కార్యోన్ముఖావస్థా అవ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే- తస్మాత్ మహానుత్పద్యతే- సమహాన్ సాత్త్వికరాజసతామసభేదాత్త్రిధావస్థితః-మహతోఽహంకారఉత్పద్యతే- సోపి సాత్త్వికాహంకారో రాజసాహంకారస్తామసాహంకారశ్చేతిత్రివిధోభవతి- ఏతేషాం త్రయాణాం వైకారికస్తైజసోభూతాదిరితినామాంతరాణ్యపిభవంతి- తేషు వైకారికఇతిప్రసిద్ధాత్ తైజససంజ్ఞకరాజసాహంకారసహకృతాత్సాత్త్వికాహంకారాదేకాదశేంద్రియాణిజాయంతే- సాత్త్వికాహంకారోపాదానకం ద్రవ్యమింద్రియమితీంద్రియలక్షణమ్- ఇంద్రియం ద్వివిధమ్- జ్ఞానేంద్రియంకర్మేంద్రియంచేతి- జ్ఞానప్రసరణశక్తమింద్రియం జ్ఞానేంద్రియమ్- తత్ షోఢా- మనశ్శ్రోత్రచక్షుర్ఘ్రాణరసనత్వగ్భేదాత్ స్మృత్యాదికరణమింద్రియంమనః- తచ్చ హృదయప్రదేశవర్తి- బుద్ధ్య

హంకారరచితత్వాదిశబ్దవాచ్యమ్- బంధమోక్షహేతుభూతంచ- శబ్దాది పఞ్చకే శబ్దమాత్రగ్రహణశక్తమింద్రియంశ్రోత్రేంద్రియమ్- తచ్చ మను ష్యాదీనాంశ్రవణకుహరవర్తి- ద్విజిహ్వాదీనాంనయనవర్తి, ఏవంరూ పమాత్రగ్రహణశక్తమింద్రియంచక్షుః నయనవర్తి- గంధమాత్రగ్ర హణశక్తమింద్రియంఘ్రాణేంద్రియమ్- నాసాగ్రవర్తి- (గజాదేః క రాగ్రవర్తి) రసమాత్రగ్రహణశక్తమింద్రియంరసనేంద్రియమ్-జిహ్వా గ్రవర్తి; స్పర్శమాత్రగ్రహణశక్తమింద్రియంత్వగింద్రియమ్। సర్వశరీ రవర్తి, నఖదంతకేశాదిషు ప్రాణమాంద్యతారతమ్యాత్- స్పర్శానుప లంభః, శ్రోత్రాదీంద్రియాణాం భౌతికత్వప్రతిపాదనంభూతాప్యాయి తత్వేనౌపచారికమ్, ఏతేషాంవిషయసంబంధః క్వచిత్సంయోగః, క్వ చిత్సంయుక్తాశ్రయణమితివృద్ధసమ్ప్రదాయః, ఉచ్చారణాదిష్వన్యత మక్రియాశక్తత్వం కర్మేంద్రియసామాన్యలక్షణమ్, తచ్చ వాక్పాణిపా దపాయూపస్థభేదాత్ పఞ్చధాఽవస్థితమ్, వర్ణోచ్చారణకరణమిం ద్రియంవాక్, సాచ హృత్కంఠజిహ్వామూలతాలుదంతోష్ఠ నాసామూ ర్ధరూపస్థానాష్టకవర్తినీ, (మూకానాం) మృగాదిష్వదృష్టవిరహాత్తదభా వః, శిల్పకరణమింద్రియంపాణిః, సచమనుష్యాదీనామంగుల్యగ్రవర్తీ వారణాదీనాం నాసాగ్రవర్తీ, సఞ్చరణకరణమింద్రియంపాదః, సచ మనుష్యాదీనాంచరణవర్తీ, భుజగపతగాదీనాం ఉరఃపక్షాదివర్తీ, మ లాదిత్యాగకరణమింద్రియంపాయుః, సచ తత్తదవయవవర్తీ, ఆనంద విశేషకరణమింద్రియముపస్థః, సచ మేహనాదివర్తీ, ఏతానీంద్రియా ణ్యణూని, పరకాయప్రవేశే లోకాంతరగమనాదిషుచ జీవేన సహగ చ్ఛంతి, ఇంద్రియాణాం ముక్తిదశాయామహంకృతదేశగమనాసమ్భ వాదిహైవ యావత్ప్రళయంస్థితిః, కరణవిధురైరన్యైః పరిగ్రహోవా, కర్మేంద్రియాణాం శరీరనాశాన్నాశఇతిపక్షస్తుభాష్యాదివిరోధేనహే యః, ఏతేన పురుషేంద్రియస్త్రీంద్రియైకేంద్రియవాదః, త్వగింద్రియై

కస్వీకారఇత్యాదివిమతపక్షానిరస్తాః, రాజసాహఙ్కారసహకృతాద్భూతాదిసంజ్ఞకతామసాహఙ్కారాచ్ఛబ్దాదిపఞ్చతన్మాత్రాణి, ఆకాశాదిపఞ్చభూతానిచోత్పద్యంతే, భూతానామవ్యవహితసూక్ష్మావస్థావిశిష్టం ద్రవ్యంతన్మాత్రం, తదేవభూతోపాదానమ్, విశిష్టశబ్దాదివిషయాధికరణంభూతమ్, తన్మాత్రాణి శబ్దతన్మాత్రం స్పర్శతన్మాత్రంరూపతన్మాత్రం రసతన్మాత్రంగంధతన్మాత్రమితిపఞ్చ, భూతానిచతథా, ఆకాశంవాయుస్తేజఆపఃపృథివీతిభేదాత్, తత్రతామసాహఙ్కారాకాశయోర్మధ్యమావస్థావిశిష్టం ద్రవ్యంతన్మాత్రమ్,క్షీరదధ్నోరంతరాళపరిణామవత్, తస్మాదాకాశోజాయతే, అస్పర్శవత్త్వేసతి విశిష్టశబ్దాధారత్వం, శ్రోత్రాప్యాయకత్వంచాకాశలక్షణం, సచ శబ్దమాత్రగుణకః అవకాశహేతుః, నీలంనభఇతిప్రతీతేఃప్రత్యక్షః, పంచీకరణప్రక్రియయాచసావయవోరూపవాన్,ఏతేన ఆకాశస్య అజన్యత్వనిరాసః, సూర్యపరిస్పందయుక్తాకాశస్యైవ ప్రాచ్యాదివ్యవహారోపపత్తేర్దిగితి నపృథగ్ద్రవ్యకల్పనమ్, దిక్సృష్టిస్త్వంతరిక్షాదిసృష్టివదుపపద్యతే, ఆకాశాత్ స్పర్శతన్మాత్రం, ఆకాశవాయ్వోర్మధ్యమావస్థా విశిష్టం ద్రవ్యం స్పర్శతన్మాత్రమ్, తస్మాద్వాయుః, విశిష్టస్పర్శవత్త్వేసతి రూపశూన్యత్వమ్, అస్మదాదిస్పార్శనైకేంద్రియగ్రాహ్యద్రవ్యత్వమ్, అనుష్ణాశీతవిశిష్టస్పర్శవత్త్వేసతి రూపశూన్యత్వమిత్యాదికం వాయోర్లక్షణమ్, తస్మిన్ నానాసలిలాతపకుసుమాదియోగాచ్ఛీతోష్ణసౌరభాదివ్యపదేశః, సచ త్వగింద్రియాప్యాయకత్వేనోపకరోతి,తస్యశబ్దస్పర్శౌ గుణౌ, తత్ర శరీరధారణాదిహేతుర్వాయువిశేషఃప్రాణః, సచ పఞ్చప్రకారః, ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానభేదాత్, హృదిప్రాణః గుదేఽపానః, సర్వశరీరగోవ్యానః, కంఠేఉదానః, నాభిదేశేసమానఇతినియమోజంగమేష్వేవ, స్థావరేషుతుప్రాణసంబంధస్స్వల్పఏవ,వాయోస్స్పర్శనప్రత్యక్షత్వేన అనుమేయవాదనిరాసః, వాయుతేజసో:

ర్మధ్యమావస్థా విశిష్టంద్రవ్యంరూపతన్మాత్రమ్, తస్మాత్తేజః, ఉష్ణస్పర్శవత్త్వభాస్వరరూపవత్త్వాదికంతు తేజసోలక్షణమ్, తస్యబహిఃపచనాదిహేతుత్వమగ్నిసూర్యాత్మనా, అంతర్వైశ్వానరసంజ్ఞకజాఠరాగ్నిరూపేణ, దివాభీతాదివ్యతిరిక్తానాం చాక్షుషజ్ఞానే ఆలోకద్వారా సహకారిచభవతి, తచ్చతుర్ధా, భౌమందివ్యముదర్యమాకరజంచేతి, తత్ర పార్థివమాత్రేంధనం తేజో భౌమందీపాది, జలమాత్రేంధనకందివ్యమ్- సూర్యాది,జలపార్థివేంధనముదర్యంజాఠ(రం)రాగ్ని)నిరింధనం తేజఆకరజంసువర్ణాది, సువర్ణస్య ద్రవ్యాంతరసంసర్గాదుష్ణస్పర్శాభావః, పునస్సామాన్యేనప్రభాప్రభావాంశ్చేతివిభక్తమ్, ఆవరణసదసద్భావాధీనసంకోచవికాసప్రసారి తేజోవిశేషఃప్రభా,సాచప్రభావద్భిస్సహోత్పద్యతే, సహనశ్యతి, ద్రవ్యరూపాగుణభూతా సావయవాచ, అనేనప్రభాయాః కేవలగుణత్వమతనిరాసః, ప్రభావిశిష్టం తేజః ప్రభావాన్ సచతుర్విధఇతిప్రతిపాదితమ్, తత్తేజః శబ్దస్పర్శరూపగుణవచ్చ, తేజస్సలిలయోర్మధ్యమావస్థావిశిష్టంద్రవ్యంరసతన్మాత్రమ్, తస్మాదాపః, శీతస్పర్శవత్త్వంనిర్గంధత్వేసతి విశిష్టరసవత్త్వమిత్యాద్యపాంలక్షణమ్, తాసాం శుక్లమధురశీతైకస్వభావానాం ఆశ్రయాదిసంసర్గభేదాద్వర్ణరసస్పర్శవైచిత్ర్యారోపః, తాస్సముద్రసరిదాదిరూపేణ బహుప్రకారాః, శబ్దస్పర్శరూపరసగుణాశ్చ, సేచనపిండీకరణాదిహేతవశ్చ, అప్పృథివ్యోర్మధ్యమావస్థావిశిష్టంద్రవ్యంగంధతన్మాత్రమ్, తస్మాత్ పృథివీ, విశిష్టగంధవత్త్వం, రసవత్త్వేసతి అనుష్ణాశీతస్పర్శవత్త్వమిత్యాదిపృథివీలక్షణమ్-సాసురభిఃమధురాకృష్ణరూపానుష్ణాశీతస్పర్శవతీ, పాకభేదాద్విచిత్రవర్ణగంధరసాచ, మనోఘ్రాణాప్యాయకత్వేనోపకరోతి, మృత్పాషాణౌషధాదిబహుప్రకారవతీ, శబ్దస్పర్శరూపరసగంధగుణకా, ధారణహేతుశ్చ, తమసః పృథివ్యామంతర్భావః. తద్గుణకత్వాత్ తదవస్థాంతరత్వాద్వా, అతఏవ ఆ

లోకాభావమాత్రమ్, నద్రవ్యాంతరమిత్యాదిపక్షానిరస్తాః, భూతేషు సర్వత్ర పంచీకరణప్రక్రియయా శబ్దాదీనాంగుణానాముపలబ్ధిః, పంచీకరణప్రక్రియాతు భగవాన్ భూతానిసృష్ట్వా ఏకైకమేవభూతం ద్విధాకృత్వా ద్వయోర్భాగయోస్స్వభాగమేకం నిధాయ భాగాంతరం చతుర్ధాకరోతి, తాన్ చతుర్భాగాన్ భూతాంతరేషుచతుర్షు యోజయతి, ఏవం సర్వేషుభూతేషు క్రియమాణేషు ఏకైకస్య భూతస్యార్ధంస్వభాగః, అర్ధాంతరంచతుర్ణాంభూతానాం భాగసముచ్చయో భవతి, తథాచ స్వభాగస్య భూయస్త్వాత్, పరభాగస్యాల్పీయస్త్వాచ్చ పృథివ్యాదివ్యపదేశః, వేదేత్రివృత్కరణోపదేశస్తుపంచీకరణస్యాప్యుపలక్షణమ్, భూతైస్సాకం మహదహఙ్కారౌమిళిత్వాసప్తీకరణమిత్యప్యాహుః, ఏతేషు చతుర్వింశతిసంఖ్యాకేషు పఞ్చభూతాని ప్రకృతిమహదహఙ్కారాశ్చ శరీరోపాదానాని ఏకాదశేంద్రియాణి ప్రత్యేకమసంఖ్యాతాని ప్రతిపురుషంభిన్నాని ఆభరణార్పితరత్నానీవ శరీరమాశ్రిత్యతిష్ఠంతి, శరీరంనామ చేతనంప్రత్యాధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వనియమైరపృథక్సిద్ధోద్రవ్యవిశేష ఇత్యేకంలక్షణం నియమేనయదాధేయం నియమేనయద్విధేయం, నియమేనయచ్ఛేషం, తదితిలక్షణత్రయంవాయోజ్యమ్, ఈశ్వరతజ్జ్ఞానవ్యతిరిక్తద్రవ్యమితివా తటస్థలక్షణం ఏతేనచేష్టాశ్రయశ్శరీరం, ఇంద్రియాశ్రయశ్శరీరమ్, భోగాయతనంశరీరమ్, శిరఃపాణిపాదాదిమయంశరీరమిత్యాదీనిపరోక్తాని శరీరలక్షణాని నిరస్తాని, శరీరంద్వివిధమ్- నిత్యమనిత్యమితి, తత్ర నిత్యంత్రిగుణద్రవ్యకాలజీవశుభాశ్రయాదికమీశ్వరశరీరంనిత్యసూరిణాం స్వాభావికం గరుడభుజగాదిరూపంచ, అనిత్యంద్వివిధమ్, అకర్మకృతం కర్మకృతంచేతి, ప్రథమమీశ్వరస్య మహదాదిరూపం- తథాఽనంతగరుడాదీనాంముక్తానామీశ్వరస్యచ ఇచ్ఛాగృహీతం తత్తద్రూపం, కర్మకృతమపిద్వివిధమ్- స్వసఙ్కల్పసహకృతకర్మకృతం కేవలకర్మకృతంచేతి, పూర్వం

మహతాం సౌభరిప్రభృతీనాం, ఇతరదన్యేషాం, పునస్సామాన్యేన ద్వివిధమ్, స్థావరజంగమభేదాత్, స్థావరాశ్శిలావృక్షగుల్మాదయః, జంగమాశ్చతుర్ధా, దేవమనుష్యతిర్యఙ్నారకిభేదాత్, ఉద్భిజ్జస్వేదజాండజజరాయుజభేదా అపి విభాజకధర్మాః, అయోనిజశరీరాణ్యపి సన్తి, ఏవం పంచీకృతానామేవాండోత్పాదకత్వం, అండోత్పాదాత్పూర్వసృష్టిస్సమష్టిసృష్టిః, అనంతరసృష్టిర్వ్యష్టిసృష్టిః, మహదాదీనాముత్పత్తిర్నామ తాళపలాశశాటంకన్యాయేనావస్థాంతరాపత్తిరేవ, సేనావనరాశ్యాదివ్యవహారవత్పూర్వాపరావస్థావిశేషసమ్బంధమాత్రేణ కార్యకారణభావవ్యవహారః, తత్ర పూర్వావస్థాప్రహాణేన విజాతీయావస్థాప్రాప్తౌ తత్త్వాంతరవ్యపదేశః పృథివీపర్యంతఏవ, ఇత్థం ప్రకృతిమహదహఙ్కారైకాదశేంద్రియతన్మాత్రపఞ్చకభూతపఞ్చకవిభాగేన చతుర్వింశతితత్త్వాని వర్ణితాని. ఏతేన న్యూనాధికసంఖ్యాతత్త్వవాదినో బాహ్యాః పాశుపతాశ్చ నిరస్తాః, పరమాణుకారణత్వవాదినోఽపి నిరస్తాః, ప్రకృత్యాదయః ఈశ్వరస్య జీవస్య చ భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాని భవంతి, భోగ్యాని విషయాః, భోగోపకరణాని తు చక్షురాదికరణాని, భోగస్థానాని చతుర్దశభువనసహితాన్యండజాతాని, అణ్డం నామ కపిత్థఫలాకారం పంచీకృతపఞ్చభూతారబ్ధం ప్రాకృతం ద్రవ్యం తద్యథా, పద్మాకారా భూః, కర్ణికాకారో మేరుః, మేరోర్దక్షిణతో భారతకింపురుషహరివర్షాణి త్రీణి, ఉత్తరతో రమ్యకహిరణ్యకకురువర్షాణి త్రీణి, పురతో భద్రాశ్వవర్షం, పశ్చాత్కేతుమాలవర్షమ్, మధ్యే త్విలావృతమ్, ఏవం నవవర్షయుక్తం జమ్బూద్వీపం లక్షయోజనవిస్తీర్ణం సమపరిమాణేన లవణసిన్ధునావృతమ్, స సింధుర్ద్విగుణేన సప్తవర్షాత్మకేన ప్లక్షద్వీపేన వేష్టితః, సోపీక్షుసముద్రేణ, సోఽపి శాల్మలిద్వీపేన, స పునస్సురాసముద్రేణ, స కుశద్వీపేన, స సర్పిస్సముద్రేణ, సోఽపి క్రౌఞ్చద్వీపేన, స దధ్యర్ణవేన, సోఽపి శాకద్వీపేన

సచక్షీరార్ణవేన, సోపివర్షద్వయవిభాజకవలయాకారమానసోత్తర పర్వతసహితేన పుష్కరద్వీపేన, సశుద్ధజలార్ణవేన, ఏవంద్వీపానా ముత్తరోత్తరద్వైగుణ్యం ద్రష్టవ్యమ్, ప్లక్షద్వీపాదయశ్చసప్తవర్షాత్మకాః- సప్తద్వీపాత్మకోయం ద్విగుణయా కాఞ్చనభూమ్యావృతః, కాఞ్చనభూమిస్తు లోకాలోకపర్వతేన- సపర్వతస్తమసా, తమోగర్భోదకేన, తతోండకటాహః ఏవం భూమేరధః అతలవితల నితలతలాతల మహాతలసుతలపాతాలభేదాత్ సప్తలోకాః, అధోనరకాః, తేచ పాపకర్మణాం పాపానుభవభూమయోరౌరవాద్యాః ముఖ్యతయా ఏకవింశతిప్రభేదాః- తతస్తమః తతోగర్భోదకమ్, తతోండకటాహః, ఏవం భూమెరుపరి లక్షయోజనాత్సూర్యమండలమ్, తావదెవభువర్లోకః, తదుపరిచంద్రమండలమ్, తస్మాదుపర్యుపరి నక్షత్రబుధశుక్రాంగారక బృహస్పతిశనిసప్తర్షిమండలాని, తదుపరి ధ్రువః,సూర్యమండలమారభ్య ధ్రువలోకపర్యంతం స్వర్లోకః, చతుర్దశలక్షోపరికోటియోజనోచ్ఛ్రాయోమహర్లోకః తస్మాద్ద్విగుణోజనోలోకః, తతశ్చతుర్గుణస్తపోలోకః, తస్మాద్ద్వాదశకోట్యుచ్ఛ్రాయస్సత్యలోకః, తతస్తమోగర్భోదకమండకటాహశ్చ, ఏవం తిర్యగూర్ధ్వప్రమాణేనపంచాశత్కోటియోజనత్వం భూమేరుక్తంభవతి, శతకోటియోజనవిస్తీర్ణత్వాదోమానభేదేన, అండకటాహఃకోటియోజనోచ్ఛ్రాయః, తదండం దశోత్తరావరణైరావృతమ్, ఏతాదృశాన్యండాన్యనంతాని జలబుద్బుదవద్యుగపదీశ్వరస్సృష్టాని, ఈశ్వరస్య చతుర్ముఖపర్యంతాసృష్టిరద్వారికా, అనంతరంసద్వారికేతివిభాగః, విస్తరస్తు పురాణరత్నాదిషుద్రష్టవ్యః, ఇతిప్రకృతిర్నిరూపితా ....

ఇతియతీంద్రమతదీపికాయాం ప్రకృతినిరూపణంనామచతుర్థావతారః

••అథ పఞ్చమోఽవతారః••

అథాద్రవ్యవిశేషః కాలోనిరూప్యతే, కాలోనామగుణత్రయరహితో

జడవిశేషః, సచనిత్యోవిభుశ్చ భూతభవిష్యద్వర్తమానభేదెనత్రివిధః, యుగపత్క్షిప్రచిరాదివ్యపదేశహేతుః, నిమేషకాష్ఠా (తత్పరా)ది నాడీకలాఘటికాముహూర్తదివసపక్షమాసఋత్వయనసంవత్సరాదివ్యవహారహేతుశ్చ, మనుష్యమానేనమాసః పితౄణాం దినమ్, తేషామమావాస్యామధ్యాహ్నః, మనుష్యమానేనసంవత్సరో దేవానాందినమ్ తేషాముత్తరాయణమహః, దక్షిణాయనంరాత్రిః, ఏవం దేవమానేన ద్వాదశవర్షసహస్రసంఖ్యాకంచతుర్యుగమిత్యుచ్యతే, తత్ర చతుస్సహస్రవర్షసంఖ్యాకంకృతయుగమ్- తత్ర పూర్ణోధర్మః- త్రిసహస్రవర్షసంఖ్యాకమ్- త్రిపాద్ధర్మవత్త్రేతాయుగమ్, ద్విసహస్రవర్షపరిమితంద్విపాద్ధర్మవద్ద్వాపరమ్, సహస్రవర్షసంఖ్యాకమేకపాద్ధర్మయుతంకలియుగమ్, ఏతేషాం సంధిర్ద్విసహస్రసంఖ్యాకః, ఏవంభూతచతుర్యుగసహస్రంబ్రహ్మణోదివసప్రమాణమ్, ఏవంరాత్రిః, బ్రహ్మణోహ్ని చతుర్దశమనవః, తథేంద్రాస్సప్తర్షయశ్చ, ఏకైకమనోరేకసప్తతిచతుర్యుగపరిమాణకాలః, ఏవం బ్రహ్మమానేన బ్రహ్మణశ్శతవర్షజీవిత్వమ్, ఏతత్సర్వంకాలాధీనమ్, ఏవం నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతాదిప్రళయాఅపికాలాధీనాః, కాలస్య సర్వకార్యంప్రతి స్వస్యాపాదానత్వమ్, అఖండకాలోనిత్యః, ఖండకాలాఃపునరనిత్యాః, ఏవంభూతః కాలః ఈశ్వరస్యక్రీడాపరికరోభవతి, లీలావిభూతావీశ్వరః కాలాధీనమేవ కార్యంకరోతి, నిత్యవిభూతౌతు కాలస్య విద్యమానత్వేపి నస్వాతంత్ర్యమ్, కేచిత్కాలఏవనాస్తీతివదంతి, అన్యేతు తామసోమహాన్కాలఇతి, ఉభయేషామాగమబాధఃప్రత్యక్షబాధశ్చ; షడింద్రియవేద్యఃకాలఇత్యాచార్యాః, తేనఅనుమేయవాదినిరాసః, ఇతి కాలోనిరూపితః

ఇతియతీంద్రమతదీపికాయాంకాలనిరూపణంనామపఞ్చమోఽవతారః

..అథషష్ఠోవతారః..

అథ నిత్యవిభూతిర్నిరూప్యతే, శుద్ధసత్త్వధర్మభూతజ్ఞానజీవేశ్వ

తసాధారణంలక్షణమజడత్వమ్, అజడత్వంనామస్వయంప్రకాశత్వం,తత్ర శుద్ధసత్త్వధర్మభూతజ్ఞానసాధారణలక్షణమ్, పరాక్త్వే సత్యజడత్వం, తత్తుస్వయంప్రకాశత్వేసతి పరస్మాఏవభాసమానత్వమ్, శుద్ధసత్త్వత్వంనామత్రిగుణద్రవ్యవ్యతిరిక్తత్వేసతి సత్త్వవత్త్వమ్; నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిదేశవిజాతీయాన్యత్వంవా, సావిభూతిరూర్ధ్వప్రదేశేనానంతా అధఃప్రదేశేన పరిచ్ఛిన్నా, అచేతనాస్వయంప్రకాశాచ, ఆనందావహత్వాదానందనామికా, పంచోపనిషన్మంత్రప్రతిపాద్యతయా పంచోపనిషదాత్మికా, అప్రాకృతపఞ్చశక్తిమత్తయాపంచశక్తిమయీతినిగద్యతే, సావిభూతిరీశ్వరస్యనిత్యానాంముక్తానాంచేశ్వరసంకల్పాత్ భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపాచభవతి, భోగ్యానీశ్వరశరీరాదీని, భోగోపకరణాని చందన కుసుమ వస్త్రభూషణాయుధాదీని, భోగస్థానానితుగోపురప్రాకారమంటపవిమానోద్యాన పద్మిన్యాదీని, తత్రేశ్వరస్య నిత్యముక్తానాంచ శరీరాణిభగవన్నిత్యేచ్ఛాసిద్ధాని,ముక్తానాంశరీరాణి- తేషాంపిత్రాదిసృష్టిః, యుగపదనేకశరీరపరిగ్రహాణిత్యాదీని భగవత్సంకల్పాదేవభవంతి, భగవతోవ్యూహవిభవార్చావతారశరీరాణ్యప్రాకృతాని, అర్చావతారేషు ప్రతిష్ఠానంతరం ప్రసాదోన్ముఖభగవత్సంకల్పాధీనమప్రాకృతశరీరమత్రావిర్భవతి, ప్రాకృతాప్రాకృతసంసర్గః కథమితినశంకనీయమ్, రామకృష్ణాద్యవతారశరీరవదితిప్రమాణానుసారేణ పరిహారోద్రష్టవ్యః, ముక్తానాం శరీరాదిపరిగ్రహస్తు వసంతోత్సవవేషపరిగ్రహాదివత్ స్వామినోముఖవికాసహేతుత్వాత్కైఙ్కర్యమేవ, ఈశ్వరశరీరస్య షాడ్గుణ్యప్రకాశకత్వాత్ షాడ్గుణ్యమితివ్యవహారః- నిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌందర్యసౌగంధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనమార్దవాదయో దివ్యమంగళవిగ్రహగుణాః, తస్యవ్యాపకత్వం గీతాసుప్రసిద్ధం, ముక్తస్యశరీరాదికంనాస్తీతివచనం తుకర్మకృతశరీరాభావపరమ్- తత్రేంద్రియాణాం నిత్యత్వాదతఏవకార్యకారణభావాభావాత్ప్రాకృతవన్నతత్త్వాంతరవ్యపదేశః, ఏతేన తత్ర

శరీరాదికం నాస్తీతి మతనిరాసః * తమసః పరస్తాదిత్యుక్త్యా ప్రకృత్యేక
దేశవాదనిరాసః- అప్రాకృతశబ్దస్పర్శరూపరసగంధాశ్రయత్వాదా
కాశవ్యావృత్తిః- జ్ఞానాత్మకత్వప్రతిపాదనాత్ జడమితి మతనిరాసః,
భగవతోఽప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహస్యాస్త్రభూషణాధ్యాయోక్తం
స(ర్వశతో)ర్వా)పాశ్రయత్వమ్- తద్యథా- పురుషస్య కౌస్తుభాకార
త్వమ్- ప్రకృతేః శ్రీవత్సరూపత్వమ్- మహతో గదారూపత్వమ్- సా
త్త్వికాహంకారస్య శంఖరూపత్వమ్- తామసాహంకారస్య శార్ఙ్గరూ
పత్వమ్- జ్ఞానస్యాసిరూపత్వమ్- అజ్ఞానస్య తదావారకరూపత్వమ్- మ
నసశ్చక్రత్వమ్- జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియాణాం శరరూపత్వమ్- సూక్ష్మ
స్థూలభూతానాం వనమాలాకారత్వమ్- అత్ర * మనశ్చక్రతి చేతనాసి
రమతి స్తత్సంవృతిర్గాలికా భూతాని స్వగుణైరహంకృతియుగం శంఖేన
శార్ఙ్గాయతే । బాణాః ఖానిదశాపి కౌస్తుభమణిర్జీవః ప్రధానం పునః
శ్రీవత్సం కమలాపతేతేవ గదామాహుర్మహాంతం బుధాః ॥ ఇతి సంగ్ర
హోక్తం పద్యమనుసంధేయమ్- సా విభూతిరామోదప్రమోద సంమో
దవైకుంఠాఖ్యరూపేణ చతుర్విధా- పునరనంతా- త్రిపాద్విభూతిపర
మపదపరమవ్యోమపరమాకాశామృత నాకాప్రాకృతలోకానందలోక
వైకుంఠాయోధ్యాదిశబ్దవాచ్యా చ- తస్యాం విభూతౌ ద్వాదశావరణో
పేతమనేకగోపురప్రాకారై రావృతం వైకుంఠం నామ నగరమ్- తత్రా
నందనామకో దివ్యాలయః- తదంతః రత్నమయానేక స్తంభసహస్రై
ర్విరచితా మహామణిమండపాఖ్యా సభా- తస్యాం సహస్రఫణామణి తేజో
విరాజితోఽనంతః- తస్మిన్ ధర్మాదిమయ దివ్యసింహాసనమ్- తదుపరి చా
మరహస్తాభిర్విమలాదిభిస్సేవ్యమానమష్టదళాత్మకం పద్మమ్- తదుపరి
ప్రకృష్టవిజ్ఞానధామా శేషః - ఉపరి వాచః పరం మహదద్భుతమ్- ఏవం ని
త్యవిభూతిస్సంగ్రహేణ నిరూపితా ....

ఇతి శ్రీయతీంద్రమతదీపికాయాం నిత్యవిభూతినిరూపణం నామ
షష్ఠోఽవతారః.

అథసప్తమోవతారః

అథక్రమప్రాప్తం ధర్మభూతజ్ఞానం నిరూప్యతే—స్వయం ప్రకాశత్వేసత్యచేతనద్రవ్యత్వేసతి సవిషయత్వమ్, విభుత్వేసతి ప్రభావద్ద్రవ్యగుణాత్మకత్వం, అర్థప్రకాశోబుద్ధిరిత్యాదితల్లక్షణమ్, తద్ధర్మభూతజ్ఞానం ఈశ్వరస్య నిత్యానాంచ సర్వదా నిత్యమేవ విభుచ, బద్ధానాంతిరోహితమ్, ముక్తానాంపూర్వంతిరోహితమనంతరమావిర్భూతం నను జ్ఞానస్య నిత్యత్వే జ్ఞానముత్పన్నం జ్ఞానంనష్టమితివ్యవహారఃకథమితిచేత్, తదుచ్యతే- జ్ఞానస్య సంకోచవికాసావస్థామాదాయతత్సంభవాత్, దృతేఃపాదాద్యథోదకంక్షరతి తథాజ్ఞానమపీంద్రియద్వారా నిస్సృత్యార్థేన సన్నికృష్యతే, అహికుండలవత్సంకోచవికాసౌ, సర్వంజ్ఞానం స్వతఏవప్రమాణమ్, స్వయంప్రకాశంచ- విప్రతిపన్నాఃసంవిత్ స్వగతవ్యవహారంప్రతి స్వాధీనకించిత్కారా- స్వసజాతీయసంబన్ధానపేక్షవ్యవహారహేతుత్వాత్- అర్థేంద్రియదీపాదివత్, నచ చక్షురాలోకయోస్సజాతీయత్వం- ఆహంకారికతైజసయోర్భేదాద్భేదః, అనేనజ్ఞానస్యక్షణికత్వమ్, త్రిక్షణావస్థాయిత్వమ్, (ప్రా)తిభాసికవద్వ్యావహారికస్యాపిమిథ్యాత్వం-పరతఃప్రామాణ్యమ్, జ్ఞానస్యైవాత్మత్వమిత్యాదిపక్షానిరస్తాః, స్తంభః స్తంభఇత్యాదిధారావాహికజ్ఞానంత్వేకమేవ- నను ఆగమబలాజ్జ్ఞానస్య నిత్యత్వాంగీకారే కథంజాగరసుషుప్త్యాదిభేదసిద్ధిరితిచెన్న- దాహకస్యవహ్నేర్దాహ్యసన్నిధౌ మణ్యాదిప్రతిబంధకాద్దాహాభావః- తద్వజ్జ్ఞానతిరోధాయకతమోవిశేషసన్నిధానాసన్నిధానాభ్యాం స్వాపాదిసిద్ధిః, పుంస్త్వాదివచ్చ- పుంస్త్వాదికంతు బాల్యే తిరోహితమ్, యౌవనేఆవిర్భవతి, (విశేషణాదివద్వైషమ్యం) యోయదాశ్రితస్వభావః- సతస్య గుణఇతి గుణలక్షణలక్షితత్వాజ్జ్ఞానంగుణః, యతస్సంకోచవికాసావస్థావత్- అతో ద్రవ్యమపిభవతి- ఆత్మగుణభూతస్యజ్ఞానస్యద్రవ్యత్వంకథమితినశంకనీయమ్-

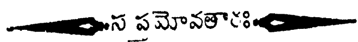
ప్రభావదేకస్యైవ ద్రవ్యత్వగుణత్వయోర్విరోధాభావాత్- అవస్థాశ్ర యోద్రవ్యమితిహిద్రవ్యలక్షణం, స్వాశ్రయాదన్యత్రవర్తమానత్వమపి- ప్రభావదుపపద్యతె ప్రయోగశ్చ- గుణభూతాబుద్ధిర్ద్రవ్యం- ప్రసర ణాదిమత్త్వాత్- ప్రభావత్ జ్ఞానంద్రవ్యం- సంయోగాదృష్టాన్యత్వేస తి భావనాకారణత్వాత్, ఆత్మవదితి ముక్తజ్ఞానస్య యుగపదనంతదేశ సంయోగోనయనసూర్యాదితేజోవత్సంభవతి, జ్ఞానంమతిః ప్రజ్ఞాసంవి చ్ఛిద్ధిషణాధీర్మనీషా శేముషీ మేధా బుద్ధిరిత్యేవమాదయశ్శబ్దాః జ్ఞానప ర్యాయాః, బుద్ధిరేవ ఉపాధిభేదాత్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నరూ పా- సుఖాదేర్జనకతయాఽభ్యుపగతజ్ఞానాతిరేకే ప్రమాణాభావా త్, ఇచ్ఛామిద్వేష్మీతివ్యవహారస్యస్మరామీత్యాదివజ్జ్ఞానవిశేషేణోప పత్తేః- నను * కామస్సంకల్పోవిచికిత్సాశ్రద్ధాఽశ్రద్ధాధృతిరధృతి హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వంమనఏవేత్యుక్తం జ్ఞానరూపత్వంకథమితిచేన్న జ్ఞానస్య మనస్సహకారిత్వనియమాత్- మనఏవేత్యుపచారాదుక్తమి తినవిరోధః- ఏవం ప్రత్యక్షానుమానాగమస్మృతిసంశయనిర్ణయవిప ర్యయభ్రమవివేకవ్యవసాయమోహరాగద్వేషమదమాత్సర్యధైర్యచాప ల్యదంభలోభక్రోధదర్పస్తంభద్రోహాభినివేశనిర్వేదాదయస్సుమతిర్దు ర్మతిఃప్రీతిస్తుష్టిఃపుష్టిరున్నతిశ్శాంతిః కీర్తిర్విరక్తిరతిర్మైత్రీ దయా ముముక్షాలజ్జాతితిక్షావిచారణా విజిగీషాముదితాక్షమాచికీర్షా జుగు ప్సాభావనాఽఽహనాఽసూయాజిఘాంసాతృష్ణామురాశా వాసనా దు ర్వాసనాచర్యాభక్తిఃప్రపత్తిరిత్యేవమాదయశ్చజీవాత్మగుణాఅనంతాః ధర్మభూతజ్ఞానావస్థావిశేషాఏవ, ఏవంజ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజస్సౌ శీల్యవాత్సల్యమార్దవార్జవసౌహార్దసామ్యకారుణ్యమాధుర్యగాంభీర్యౌ దార్యచాతుర్యస్థైర్యధైర్యశౌర్యపరాక్రమాదయో భగవతోఽనంతక ల్యాణగుణాః జ్ఞానశక్త్యోర్వితతిభూతాః తత్ర జ్ఞానంనామ, సర్వసాక్షా త్కారరూపమ్, శక్తిః అఘటితఘటనాసామర్థ్యం,బలం ధారణసామ

ర్థ్యం, ఐశ్వర్యం నియమనసామర్థ్యం, వీర్యం అవికారిత్వం, తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం, మహతో మందైస్సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషస్సౌశీల్యం, వాత్సల్యం దోషేపి గుణత్వబుద్ధిః దోషాదర్శిత్వం వా, ఆశ్రితవిరహాసహత్వం మార్దవమ్, మనోవాక్కాయైకరూపత్వమార్జవమ్, స్వసత్తానపేక్షతద్రక్షాపరత్వం సౌహార్దం, అభిజనవృత్తగుణాద్యనపేక్షయా సర్వాశ్రయణీయత్వం సామ్యమ్, స్వార్థానపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షా కారుణ్యం- పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వం వా, క్షీరవదుపాయభావేపి స్వాదుత్వం మాధుర్యం, భక్తానుగ్రహవదాన్యత్వాదేరామూలతో దురవగాహత్వం గాంభీర్యం, అపరిమితం దత్వాప్యతృప్తత్వమౌదార్యం, ఆశ్రితదోషగోపనం చాతుర్యం, అకంపనీయత్వం స్థైర్యం, అభగ్నప్రతిజ్ఞత్వం ధైర్యం, పరబలప్రవేశసామర్థ్యం శౌర్యమ్, తన్నిరాకరణం పరాక్రమః, ఇత్యాద్యూహ్యం, జ్ఞానవిశేషభూతయోర్భక్తిప్రపత్త్యోస్స్వరూపం కించిదుచ్యతే (భక్తిప్రపత్తిభ్యాం ప్రసన్న) భక్తిప్రపత్తివ్యాజీకృత్య) ఈశ్వరపవమోక్షం దదాతి అతస్తయోర్మోక్షోపాయత్వం (భక్త్యపృథక్సిద్ధానాం) మోక్షోపాయత్వేనోక్తానాం కర్మయోగ జ్ఞానయోగ ప్రభృతీనాం భక్తిద్వారైవ సాధనత్వం (తత్తత్పురుషవివక్షయోపాయత్వం) కర్మయోగో నామ- ఉపదేశాజ్జీవపరయాథార్థ్యజ్ఞానవతా శక్త్యనుసారేణ ఫలసంగరహితానిషిద్ధకామ్యనిత్యనైమిత్తికరూపపరిగృహీతకర్మవిశేషః, నతు దేవార్చనాతపస్తీర్థయాత్రాదానయజ్ఞాది భేదభిన్నః, అయంతు జీవగతకల్మషాపనయనద్వారా జ్ఞానయోగముత్పాద్య తద్ద్వారా వా సాక్షాద్వా భక్త్యుత్పాదకో భవతి, జ్ఞానయోగో నామ- కర్మయోగాన్నిర్మలాంతఃకరణస్యేశ్వరశేషత్వేన ప్రకృతివియుక్తస్వాత్మచింతనవిశేషః, తస్య సాక్షాద్భక్త్యుపయోగః, ఏవం సాధనాంతరాణామపి (స్వాతంత్ర్యం) భక్త్యుపయోగిత్వంచ యథాప్రమాణమూహ్యమ్- భక్తియోగో నామ యమనియమాసనప్రాణాయామ ప్ర

త్యాహారధారణాధ్యానసమాధిరూపాష్టాంగయుక్తః తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపః, సచ వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షరూపసాధనసప్తకజన్యః, తత్రవివేకో నామ- జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిః, విమోకః- కామానభిష్వంగః, అభ్యాసః పునఃపునరాలమ్బనసంశీలనమ్, శక్తితః పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానంక్రియా, సత్యార్జవదయాదానాహింసాదీనికల్యాణాని, అనవసాదః, దైన్యాభావః, అనుద్ధర్షః తుష్ట్యభావః, అతిసంతోషశ్చవిరోధీత్యర్థః- ఏవం సాధనసప్తకానుగృహీతాభక్తిర్దర్శనసమానాకారా అంతిమప్రత్యయావధికాచభవతి- సచాంతిమప్రత్యయః ఏతచ్ఛరీరావసానే శరీరాంతరావసానేవాభవతి- వేదనధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యాచభక్తిః పరభక్తిపరజ్ఞానపరమభక్తిరూప క్రమవతీ ప్రపత్త్యంగికాచ, సాద్వివిధా- సాధనభక్తిఫలభక్తిభేదాత్ ఉక్త సాధనజన్యాసాధనభక్తిః, ఫలభక్తిస్తు- ఈశ్వరకృపాజన్యా పరాంకుశనాథాదినిష్ఠా * మద్భక్తజనవాత్సల్యమిత్యాదిషు స్తుతినమస్కారాదిషుచ భక్తిశబ్దప్రయోగఔపచారికః- నను వేదాంతేషుశ్రవణమననయోరపి విధానాత్కథంధ్యానమేవవిధీయతఇతిచేత్- ఉచ్యతే- అధీతసాంగవేదఃపురుషఃప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయాయ స్వయమేవశ్రవణే ప్రవర్తతఇతిశ్రవణస్యప్రాప్తత్వాదనువాదః- శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్యాప్యనువాదః- తస్మాద్ధ్యానమేవ విధీయతఇతినవిరోధః- ధ్యానశబ్దవాచ్యాభక్తిర్విద్యాభేదాద్బహువిధాభవతి- తాశ్చవిద్యాద్వివిధాః- ఐహికఫలాముక్తిఫలాశ్చేతి- తత్రైహికఫలాఉద్గీథవిద్యాదయః- ముక్తిఫలాస్తు అంతరక్షివిద్యాఽంతరాదిత్యవిద్యాదహరవిద్యాభూమవిద్యాసద్విద్యామధువిద్యోపకోసలవిద్యాశాండిల్యవిద్యాపురుషవిద్యాప్రతర్దనవిద్యా వైశ్వానరవిద్యాపంచాగ్నివిద్యాదికాః బ్రహ్మవిద్యాః- న్యాసవిద్యాప్రపత్తిః- సాచ

* అనన్యసాధ్యస్వాభీష్టమహావిశ్వాసపూర్వకమ్ । తదేకోపాయతా యాచ్ఞాప్రపత్తిశ్శరణాగతిరిత్యుక్తా, అనుకూల్యస్య సఙ్కల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్ । రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా ॥ ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యమిత్యంగపఞ్చకయుక్తా- ఏతద్దేహావసానే మోక్షప్రదా- అంతిమప్రత్యయనిరపేక్షా- సకృత్కర్తవ్యా- న్యాసశ్శరణాగతిరిత్యాదిశబ్దవాచ్యా- జ్ఞానవిశేషరూపా- ఏషా గురుముఖాద్రహస్యాదిశాస్త్రేషు సత్సంప్రదాయపూర్వకం జ్ఞాతవ్యేతి హ బాలబోధనార్థప్రవృత్తగ్రంథే నప్రకాశ్యేతి విరమ్యతే- భక్తిప్రపత్త్యోరేవ మోక్షసాధనత్వేన స్వీకారాత్ పరోక్తోపాయనిరాసః యథా వేదబాహ్యానాం మధ్యే కేషాంచిన్మతే దేహాతిరిక్తాత్మనోఽనంగీకారాన్మోక్షప్రవృత్తిరేవ న సంభవతి- అన్యేషాం మతే జ్ఞానస్య క్షణికత్వాత్ తస్యైవాత్మత్వాత్కస్య ప్రవృత్తిః- సంతానస్యేతి చేన్న- అన్యం ప్రత్యన్యేన హి యత్నో న కార్యః, ఇతి న ప్రవృత్తిః- అపరేషాం మతే (ధర్మాధర్మౌ)సత్త్వాసత్త్వ) దిసప్తభంగీరీత్యానేకాంతవాదాన్న ప్రవృత్తిః- వైశేషికాదిపక్షే పాషాణకల్పమోక్షే ప్రవృత్తిః కస్యాపి న సంభవతి- సాంఖ్యాదిపక్షేష్వీశ్వరానంగీకారాత్పురుషస్యాప్రకృతేర్వా మోక్ష ఇతి సంశయాన్న ప్రవృత్తిః- మాయిమతే వ్యావహారికవాక్యస్య పారమార్థికాభేదజ్ఞానాజనకత్వాన్న ప్రవృత్తిః-భాస్కరయాదవోక్తకర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదోఽప్యుక్తన్యాయేన నిరస్తః- శైవమతే తు పశుపతేః ప్రాప్యత్వస్వీకారాద్వేదవిరుద్ధభస్మధారణాదేస్సాధనత్వేన స్వీకారాచ్చ తన్నిరాసః ఏవం మతిర్నిరూపితా.

ఇతి యతీంద్రమతదీపికాయాం(బుద్ధి) ధర్మభూతజ్ఞాన)నిరూపణం నామ

అథాష్టమోఽవతారః

అథ జీవో నిరూప్యతే—ప్రత్యక్త్వచేతనత్వాత్మత్వకర్తృత్వాదీని ఈశ్వరజీవసాధారణాని లక్షణాని- ప్రత్యక్త్వం నామ- స్వస్మై స్వయ

మేవ భాసమానత్వం- చేతనత్వంనామ- జ్ఞానాశ్రయత్వం,ఆత్మత్వమ్- శరీరప్రతిసంబంధిత్వం, కర్తృత్వం- సంకల్పజ్ఞానాశ్రయత్వం, ఏవం సామాన్యలక్షణలక్షితస్య జీవస్యవిశేషలక్షణాన్యుచ్యంతే- అణుత్వేసతి చేతనత్వం స్వతశ్శేషత్వేసతిచేతనత్వమ్, ఏవమాధేయత్వవిధేయత్వ పరాధీనకర్తృత్వపరతంత్రత్వాదికమూహ్యం- సచ దేహేంద్రియమనః ప్రాణధీభ్యోవిలక్షణః- యథా మమశరీరమితిప్రతీత్యా దేహాద్వ్యావృత్తః- ఏవంచక్షుషాపశ్యామి శ్రోత్రేంద్రియేణశృణోమి- వాచా వదామీత్యాదిప్రత్యయాద్బాహ్యేంద్రియేభ్యోవ్యావృత్తః- మనసాజానామీతి మనసోజ్ఞానకరణత్వప్రతీతేర్మమప్రాణఇతి వ్యతిరేకోక్త్యాజానామ్యహమితిప్రతీత్యాచ మనఃప్రాణజ్ఞానేభ్యోవ్యావృత్తః-సచాణుపరిమాణః ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాల్ ప్రమాణానుసారాచ్చ- అణుత్వే యుగపదనేకవిషయానుభవః కథమితినశంకనీయమ్- ధర్మభూతజ్ఞానవ్యాప్త్యోపపత్తేః- ఏతేనైవ సౌభరిప్రభృతీనాంముక్తానాంచ యుగపదనేకశరీరపరిగ్రహోపిసంభవతి, సచనిత్యః- పూర్వానుభూతార్థప్రతిసంధానాల్- నిత్యశ్చేజ్జీవఉత్పన్నోజీవోనష్టఇతిప్రతీతిః కథమితి చేన్న- జీవస్యదేహసంబంధఉత్పత్తిః- తద్వియోగోనాశఇతి ప్రతిపాదనాత్- జీవస్వరూపంనిత్యమేవ- ప్రతిశరీరంభిన్నః ఏకపరిమాణోపమనర్వేషుఘటేష్వేకోఘటఇతిప్రతీతివల్- వ్రీహిరాశౌచైకోవ్రీహిరితిప్రతీతివచ్చ జ్ఞానైకాకారతయా ఏకత్వవ్యవహారః నతు స్వరూపైక్యం- ప్రమాణవిరోధాల్- స్వతస్సుఖీ ఉపాధివశాత్సంసారః, అయంచ కర్తా భోక్తాశరీరీశరీరంచభవతి- ప్రకృత్యపేక్షయాశరీరీ- ఈశ్వరాపేక్షయాశరీరంచ అస్యప్రత్యక్షశ్రుతిభ్యాం స్వయం ప్రకాశత్వంచ సిద్ధమ్- ప్రయోగశ్చ ఆత్మాస్వయంప్రకాశః జ్ఞానత్వాల్- ధర్మభూతజ్ఞానవదితి- జ్ఞానత్వాణుత్వామలత్వాదయః ఏతస్య స్వరూపనిరూపకధర్మాః- ఏతేన జ్ఞానస్యక్షణికత్వాల్ క్షణికసంతానరూపఆత్మేతి బౌద్ధ

పక్షః భూతచతుష్టయాత్మకత్వాద్దేహస్య దేహోఽధికఆత్మేతిచార్వాకపక్షః-గజదేహోగజపరిమాణఃపిపీలికాదేహోపి పిపీలికాపరిమాణఃఅతో దేహపరిమాణఆత్మేతిజైనపక్షః-కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికం ప్రకృతేరేవ నతుపురుషస్యేతిసాంఖ్యపక్షః,బ్రహ్మాంశోజీవఇతియాదవపక్షః,సోపాధికబ్రహ్మఖండోజీవఇతిభాస్కరపక్షః, అవిద్యాపరికల్పితైకజీవవాదపక్షః- అంతఃకరణావచ్ఛిన్నానేకజీవవాదపక్షః ఇత్యేవమాదయోవిరుద్ధపక్షానిరస్తాః-విభుత్వవాదపక్షోపి-ననుజీవస్యవిభుత్వానంగీకారేఽదృష్టజనితదేశాన్తరఫలోపలబ్ధిఃకథమితిచేన్న-జీవస్యసంబంధాభావేపి అదృష్టవశాదుపపద్యతే-అదృష్టంనామభగవత్ప్రీతిజనకజీవకర్తృకకర్మవిశేషజన్యోజ్ఞానవిశేషః-సవిశేషోభగవత్సంకల్పఏవవిభుస్వరూపంభగవంతమాశ్రితః-అతఃఫలోపలబ్ధిరితినవిరోధః-సజీవస్త్రివిధః-బద్ధముక్తనిత్యభేదాత్ - తత్ర బద్ధానామ- అనువృత్తసంసారాశ్చతుర్దశభువనాండకటాహవర్తినోబ్రహ్మాదికీటపర్యంతాశ్చేతనవిశేషాః శ్రీమతో నారాయణస్య నాభికమలాదుత్పన్నోబ్రహ్మా, బ్రహ్మణోరుద్రః, పునర్బ్రహ్మణస్సనకాదియోగినో నారదాదిదేవర్షయో వసిష్ఠాదిబ్రహ్మర్షయః- పులస్త్యమరీచిదక్షకశ్యపాదినవప్రజాపతయశ్చ బభూవుః- తేభ్యోదేవా దిక్పాలకాశ్చతుర్దశేంద్రాశ్చతుర్దశమనవోఽసురాః పితరస్సిద్ధగంధర్వకిన్నరకింపురుషవిద్యాధరాదయో వసవో రుద్రా ఆదిత్యా అశ్వినౌదానవయక్షరాక్షసపిశాచగుహ్యకాదయశ్చ, ఏవం దేవయోనయోబహువిధాః- మనుష్యాఅపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిజాతిభేదాద్బహువిధాః తిర్యంచోపిపశుమృగపక్షిసరీసృపపతంగకీటకాదిభేదాద్బహువిధాః- స్థావరాఅపి వృక్షగుల్మలతావీరుత్తృణాదిభేదాద్బహువిధాః, వృక్షాదీనాం జలాహరణాద్యుపయుక్తకించిజ్జ్ఞానసమ్బంధోఽస్త్యేవ- * అప్రాణవత్సుస్వల్పాసేత్యుక్తత్వాత్, అతో దేవమనుష్యతిర్యక్స్థావరభేదభిన్నాబద్ధాః- ఏతేపునరజరాయుజాండజ

జోద్భిజ్జస్వేదజాశ్చ భవంతి- దేవమనుష్యా జరాయుజాః- తేషు బ్రహ్మ రుద్రాదయస్సనకాదయశ్చ సీతా ద్రౌపదీ ధృష్టద్యుమ్నప్రభృతయో భూతవేతాళాదయశ్చాయోనిజాః- తిర్యగాదయశ్చ జరాయుజా అండజాస్స్వేదజాశ్చ భవంతి- స్థావరాదయ ఉద్భిజ్జాః- ఏవమ్భూతా బద్ధా బీజాంకురన్యాయేన విషమప్రవాహతయాఽనాదికాలప్రవృత్తావిద్యాకర్మ వాసనారుచిప్రకృతిసంబంధాశ్చక్రవత్పరివర్తమానైర్గర్భజన్మబాల్యయౌవనజాగరస్వప్నసుషుప్తిమూర్ఛాజరామరణస్వర్గనరకగమనాదిషు వివిధవిచిత్రావస్థావంతోఽనాద్యనంతప్రకారాతిదుస్సహ తాపత్రయాభితప్తాస్స్వతః ప్రాప్త భగవదనుభవవిచ్ఛేదవంతశ్చ- తే చ ద్వివిధాః- శాస్త్రవశ్యాస్తదవశ్యాశ్చ- తయోర్మధ్యే కరణాయత్తజ్ఞానానాం బద్ధానాం శాస్త్రవశ్యతాస్తి- తిర్యక్స్థావరాదీనాం నాస్తి- శాస్త్రవశ్యా ద్వివిధాః- బుభుక్షవో ముముక్షవశ్చేతి- తత్ర బుభుక్షవః త్రైవర్గికపురుషార్థనిష్ఠాః- తే ద్వివిధాః- అర్థకామపరా ధర్మపరాశ్చేతి, కేవలార్థకామపరా దేహాత్మాభిమానినః- ధర్మపరాశ్చ- అలౌకిక శ్రేయస్సాధనం ధర్మః- * చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ ఇతి ధర్మలక్షణలక్షితయజ్ఞదానతపస్తీర్థయాత్రాదినిష్ఠాః తే చ దేహాతిరిక్తాత్మాభిమానినః పరలోకోఽస్తీతి జ్ఞానవంతః- ధర్మపరా ద్వివిధాః- దేవతాంతరపరా భగవత్పరాశ్చేతి- దేవతాంతరపరా బ్రహ్మరుద్రాగ్నీంద్రాద్యారాధనపరాః- భగవత్పరాస్తు * ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీత్యుక్తాధికారిణః- ఆర్తః భ్రష్టైశ్వర్యకామః- అర్థార్థీ- అపూర్వైశ్వర్యకామః ముముక్షవో ద్వివిధాః- కైవల్యపరా మోక్షపరాశ్చేతి- కైవల్యం నామ జ్ఞానయోగాత్ప్రకృతివియుక్తస్వాత్మానుభవరూపం- సోఽనుభవోఽర్చిరాదిమార్గేణ పరమపదం గతవతఏవ క్వచిత్కోణే పతి (వియు)త్య) క్తపత్నీన్యాయేన భగవదనుభవవ్యతిరిక్తస్వాత్మానుభవ ఇత్యాహుః- కేచిత్ అర్చిరాదిమార్గేణ గతస్యాపునరావృత్తిశ్రవణాత్ ప్రకృతిమండలఏవ క్వచిద్దేశే

స్వాత్మానుభవ ఇత్యప్యాహుః- మోక్షపరాశ్చ ద్వివిధాః- భక్తాః ప్రప
న్నాశ్చేతి-భక్తాః పునరధీతసాంగసశిరస్కవేదాః పూర్వోత్తరమీమాం
సాపరిచయాచ్చిదచిద్విలక్షణానవధికాతిశయానందస్వరూపం నిఖిలహే
యప్రత్యనీకం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం బ్రహ్మావధార్య తత్ప్రాప్త్యు
పాయభూతాం సాంగాం భక్తిం స్వీకృత్యతయా మోక్షం ప్రాప్తుకామాః, భ
క్త్యధికారః త్రైవర్ణికానామేవ- దేవాదీనామప్యస్తి- అర్థిత్వసామ
ర్థ్యయోస్సంభవాత్, నశూద్రాణామధికారః- అపశూద్రాధికరణవి
రోధాత్- భక్తిస్వరూపం తు బుద్ధిపరిచ్ఛేదే ప్రతిపాదితమ్- భక్తా ద్వివి
ధాః- సాధనభక్తినిష్ఠాస్సాధ్యభక్తినిష్ఠాశ్చేతి- సాధనభక్తినిష్ఠా వ్యాసాద
యః- సాధ్యభక్తినిష్ఠా నాథాదయః- 'ఆకించన్యానన్యగతిత్వ ధర్మవిశి
ష్టో భగవంతమాశ్రితః ప్రపన్నః-స ద్వివిధః- త్రైవర్గికపరో మోక్షపరశ్చే
తి- త్రైవర్గికపరో నామ- భగవత ఏవ ధర్మార్థకామాభిలాషీ- మో
క్షపరస్తు సత్సంగత్యా నిత్యానిత్యపరావరవస్తువివేకే సతి సంసారే ని
ర్వేదాద్వైరాగ్యే ఉత్పన్నే మోక్షేచ్ఛాయాం జాతాయాం తత్సిద్ధ్య
ర్థం * ఆచార్యో వేదసంపన్న ఇత్యాద్యాచార్యలక్షణలక్షితం గురుం
సంశ్రిత్య తద్ద్వారా పురుషకారభూతాం శ్రియం ప్రపద్య భక్త్యాద్యు
పాయాంతరేష్వశక్తోఽత ఏవాకించనోఽనన్యగతిః శ్రీమన్నారాయ
ణచరణావేవోపాయత్వేన స్వీకరోతి స ప్రపన్నః,-ప్రపత్తిస్సర్వాధికా
రా- ప్రపన్నో ద్వివిధః- ఏకాంతీ పరమైకాంతీ చేతి,- యో మోక్షఫలేన
సాకం ఫలాంతరాణ్యపి భగవత ఏవేచ్ఛతి- స ఏకాంతీ-దేవతాంతరశూ
న్య ఇత్యర్థః- భక్తిజ్ఞానాభ్యామన్యత్ఫలం భగవతోఽపి నేచ్ఛతి యః స ప
రమైకాంతీ,-స ద్వివిధః- దృప్తార్తభేదాత్ * అవశ్యమనుభోక్తవ్యమి
తి ప్రారబ్ధకర్మానుభవన్నేతద్దేహావసానసమ(యమి)యే మోక్షమపే)
క్షమాణో దృప్తః- జాజ్వల్యమానాగ్నిమధ్యస్థితేరివ సంసారస్థితేరతిదు
స్సహత్వాత్ప్రపత్త్యుత్తరక్షణ ఏవ మోక్షకామ ఆర్తః- ముక్తో నామ- ఉ

పాయపరిగ్రహానంతరం నిత్యనైమిత్తికభగవదాజ్ఞానుజ్ఞాకైఙ్కర్యరూపాణి కర్మాణి స్వయంప్రయోజనతయా కుర్వన్, భగవద్భాగవతాచార్యాపచారాంశ్చ వర్జయన్, దేహావసానకాలే సుకృతదుష్కృతే మిత్రామిత్రయోర్నిక్షిప్య * వాఙ్మనసీత్యాదిప్రకారేణ హార్దే పరమాత్మని విశ్రమ్య ముక్తిద్వారభూతసుషుమ్నానాడీం ప్రవిశ్య తయా బ్రహ్మరంధ్రాన్నిష్క్రమ్య హార్దేనసాకం సూర్యకిరణద్వారా అగ్నిలోకం గత్వా దినపూర్వపక్షోత్తరాయణ సంవత్సరాద్యభిమానిదేవతాభిర్వాయునా చ పథి సత్కృతః- సూర్యమండలంభిత్త్వా (నభోరంధ్ర)రథచక్రద్వారాభ)ద్వారా సూర్యలోకం గత్వానంతరం చంద్రవిద్యుద్వరుణేంద్రప్రజాపతిభిర్మార్గదర్శిభిరాతివాహికైర్గణైస్సహ సోపచారం తత్తల్లోకానతీత్య ప్రకృతివైకుంఠసీమాపరిచ్ఛేదికాం విరజాం తీర్త్వా సూక్ష్మశరీరం విహాయ అమానవకరస్పర్శాదప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహయుక్తశ్చతుర్భుజో బ్రహ్మాలంకారేణాలంకృతః, ఇంద్రప్రజాపతిసంజ్ఞకనగరద్వారపాలాభ్యనుజ్ఞయా శ్రీవైకుంఠాఖ్యం దివ్యనగరం ప్రవిశ్య పతాకాలంకృతదీర్ఘప్రాకారసహితగోపురమతీత్య ఐరమ్మదాఖ్యామృతసరస్సోమసవనాఖ్యాశ్వత్థం చ దృష్ట్వా * శతం మాలాహస్తా ఇత్యాద్యుక్తపఞ్చశతదివ్యాప్సరోగణైరుపచరితో బ్రహ్మగంధాదిభిరలంకృతస్తత్రత్యానంతగరుడవిష్వక్సేనాదీన్ ప్రణమ్య తైర్బహుమతో మహామణిమండపమాసాద్య పర్యంకసమీపే స్వాచార్యాన్ ప్రణమ్య పర్యంకసమీపం గత్వా తత్ర ధర్మాదిపీఠోపరికమలే అనంతే విమలాదిభిశ్చామరహస్తాభిస్సేవ్యమానం శ్రీభూనీళాసమేతం శంఖచక్రాది దివ్యాయుధోపేతం జాజ్వల్యమానకిరీటమకుటచూడావతంసమకరకుండలగ్రైవేయకహారకేయూరకటకశ్రీవత్సకౌస్తుభముక్తాదామోదరబంధన పీతాంబరకాంచీగుణనూపురాద్యపరిమితదివ్యభూషణైర్భూషిత మపరిమితోదారకల్యాణగుణసాగరం భగవంతం దృష్ట్వా తత్పాదారవిందయుగ

ళం శిరసాప్రణమ్య పాదేన పర్యఙ్కమారుహ్య తేనస్వాంకేస్థాపితః కోఽసీతిపృష్టోబ్రహ్మప్రకారోఽస్మీత్యుక్త్వా తేనకటాక్షితః తదనుభవజనితప్రహర్షప్రకర్షాత్సర్వదేశసర్వకాలసర్వావస్థోచిత సర్వకైఙ్కర్యైకరతిరావిర్భూతగుణాష్టకః ఉత్తరావధిరహితబ్రహ్మానుభవవాయః సముక్త ఇత్యుచ్యతే- ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యాపత్తిశ్రుతిస్తు భోగసామ్యమాహ జగద్వ్యాపారవర్జనస్య ప్రతిపాదనాత్- తస్యనానాత్వం సర్వలోకసఞ్చరణంచసంభవతి- ననుముక్తస్యానావృత్తిప్రతిపాదనాదస్మిల్లోకేసంచారః కథమితినశఙ్కనీయం- కర్మకృతస్యైవ నిషేధాత్- స్వేచ్ఛయాసంచరణస్యోపపత్తేః, అతోముక్తోభగవత్సంకల్పాయత్తః స్వేచ్ఛయాచసర్వత్రసంచరతి-నిత్యానామ-కదాచిదపి భగవదభిమతవిరుద్ధాచరణాభావేన జ్ఞానసంకోచప్రసంగరహితాః- అనంతగరుడవిష్వక్సేనాదయః- తేషామధికారః శేషా ఈశ్వరస్య నిత్యేచ్ఛయైవ అనాదిత్వేనవ్యవస్థితాః- తేషామవతారస్తు భగవదవతారవత్స్వేచ్ఛయైవ- ఏవంబద్ధముక్తనిత్యభేదభిన్నోజీవోనిరూపితః.........

ఇతిశ్రీయతీంద్రమతదీపికాయాంజీవనిరూపణంనామాష్టమోఽవతారః

అథనవమోఽవతారః.

అథేశ్వరోనిరూప్యతే - సర్వేశ్వరత్వం సర్వశేషిత్వం - సర్వకర్మసమారాధ్యత్వం - సర్వకర్మఫలప్రదత్వం సర్వాధారత్వం సర్వకార్యోత్పాదకత్వం సర్వశబ్దవాచ్యత్వం సర్వజ్ఞానవిషయత్వమ్.- స్వజ్ఞానస్వేతరసమస్తద్రవ్య శరీరిత్వమిత్యాదీనీశ్వరలక్షణాని- అయమీశ్వరస్సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టవేషేణ జగదుపాదాన కారణంభవతి - సంకల్పవిశిష్టవేషేణనిమిత్తకారణం కాలాద్యంతర్యామివేషేణ సహకారికారణంచ, కార్యరూపేణ వికారయోగ్యంవస్తూపాదానకారణమ్ - కార్యతయా పరిణామయితృనిమిత్తకారణం- కార్యోత్పత్త్యుపకరణం వస్తుసహకారి - యద్వా ఉత్తరోత్తరావస్థావిశిష్టస్వరూపాపేక్షయా

తదనుగుణ నియతపూర్వ భావ్యవస్థా విశిష్టం యత్తదుపాదానమ్,
యథా ఘటత్వావస్థావిశిష్టమృద్ద్రవ్యాపేక్షయాపిండత్వావస్థావిశిష్టం
తదేవద్రవ్యం- పరిణామాస్మఖ్యాతిరిక్తాకారేణాపేక్షితం కారణంనిమి
త్తం- అస్మిన్పక్షే సహకారికారణస్య నిమిత్తాంతర్భావః- ఏవంత్రివి
ధకారణపక్షే కారణద్వయపక్షేచ కారణలక్షణలక్షితత్వాదఖిలజగత్కా
రణత్వం భగవతో నారాయణస్యైవ సంభవతి, నను కథంనారాయణే
కారణత్వపర్యవసానమితిచేత్- ఉచ్యతే, న్యాయసహిత వేదాంత వా
క్యవిచారేణైవం పర్యవస్యతి- తద్యథా- ఆదౌతావత్ప్రత్యక్షైర్జగత్కా
రణత్వంనోపపద్యతే- ఈక్షత్యాద్యభావాత్- ఛాందోగ్యేతావత్సదా
కాశప్రాణశబ్దవాచ్యానాం జగత్కారణత్వంప్రతీయతే- వాజసనేయ
కే బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య జగత్కారణత్వంప్రతీయతే- సర్వశాఖాప్రత్య
యన్యాయేన కారణవాక్యానామేకవిషయత్వే ప్రతిపాదయితవ్యే ఛా
గపశున్యాయేనసామాన్యవాచకానాంసదాదిశబ్దానాం విశేషెబ్రహ్మణి
పర్యవసానం వక్తవ్యమ్, ఏవముక్తన్యాయేన బ్రహ్మశబ్దస్య తైత్తిరీ
యోక్తఆత్మశబ్దవాచ్యేపర్యవసానే ఆత్మశబ్దవాచ్యః కఇత్యాకాంక్షా
యాం శ్రుతిప్రసిద్ధఇంద్రోవా తథాప్రసిద్ధోఽగ్నిర్వా ఉపాస్యత్వేన
ప్రసిద్ధస్సూర్యోవా- కారణత్వేనోక్తస్సోమోవా- అభీష్టప్రదత్వేనో
క్తః కుబేరోవా- యమోవా- వరుణోవేతివిశయే ఏతేషాం కర్మవశ్య
త్వపరిచ్ఛిన్నైశ్వర్యవత్త్వసంహార్యత్వశ్రవణాన్నైతేజగత్కారణభూ
తాః- కింతు శ్వేతాశ్వతరేశివస్యకారణత్వంభాసతే- ఏవమథర్వశిఖా
యాం శంభుశబ్దవాచ్యస్య ధ్యేయత్వంకారణత్వంచభాసతే - తత్రైవా
థర్వశిరసి రుద్రశబ్దవాచ్యస్య సర్వాత్మకత్వముచ్యతే- తైత్తిరీయేహిర
ణ్యగర్భస్య జగత్కారణత్వం ప్రతీయతే - అత్రాపిసామాన్య విశేష
న్యాయాత్ శివశంభురుద్రశబ్దానాం హిరణ్యగర్భశబ్దవాచ్యే విశేషేప
ర్యవసానంయుజ్యతే- శివశబ్దస్య * శివమస్తుసర్వజగతాం *శివంకర్తా

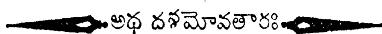
స్తు * శివాస్తేసంతుపంథానఇత్యాదిభిర్మంగళవాచిత్వం-రుద్రశబ్దస్యా
గ్నివాచకత్వం- ఏవం మహేశ్వరశమ్భ్వాదిసామాన్యశబ్దా అప్యవయవ
శక్త్యా చతుర్ముఖేపర్యవస్యంతి, కారణవాచిశివాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృ
త్త్యా రుద్రపరత్వంకింనస్యాదితినశంకనీయమ్, రుద్రస్య చతుర్ముఖాదు
త్పత్తిశ్రవణాదనపహతపాప్మత్వశ్రవణాచ్చ నరుద్రస్యకారణత్వంఅతో
హిరణ్యగర్భప్రజాపతిస్వయమ్భ్వాదిశబ్దవాచ్యే చతుర్ముఖేశివాదిశబ్దాః
పర్యవస్యంతి- ఏవం మహోపనిష న్నారాయణోపనిషత్సుబాలోప ని
షన్మైత్రాయణీయపురుషసూక్త నారాయణానువాకాంతర్యామిబ్రా
హ్మణాదిషు నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వసర్వశబ్దవాచ్యత్వమోక్ష
ప్రదత్వజగచ్ఛరీరకత్వాదిప్రతిపాదనాత్, స్వయమ్భుహిరణ్యగర్భప్రజా
పతిశబ్దానాంనారాయణే పర్యవసానంయుక్తమితి 'నారాయణఏవాఖి
లజగత్కారణం సర్వవిద్యావేద్యశ్చ, నను అంతరాదిత్యవిద్యారుద్రప
రేతి శంకానకర్తవ్యా- తస్యాఃవిష్ణుపరత్వస్యైవ బహుప్రమాణసిద్ధ
త్వాత్ -(హరస్సగహరోభర్గ ఇత్యకారాంతఏవరుద్రపరః-)భర్గశ్శబ్ద
స్య సకారాంతత్వప్రతిపాదనాచ్చ, తథా దహరవిద్యాయామాకా
శశబ్దవాచ్యనారాయణాంతర్యామితయా రుద్రస్య ప్రతిపాదనాద్దహ
రవిద్యారుద్రపరేతినశఙ్కనీయా- నారాయణాంతర్వర్తిగుణజాతస్యై
వోపాస్యత్వేన తత్రాభిధానాత్- ఏవం సర్వవిద్యాస్వప్యూహ్యమ్.
అతస్సమస్తకల్యాణగుణాత్మకః ప్రకృతిపురుషాభ్యాం భిన్నస్తద్విశిష్టః
పరం బ్రహ్మనారాయణోజగత్కారణమ్- నను అద్వైతశ్రుత్యా బ్ర
హ్మైకమేవసత్యంనిర్గుణంచ- తదన్యజ్ఞాతృజ్ఞేయాదికంతస్మిన్నేవపరి
కల్పితం సర్వంమిథ్యా, బ్రహ్మాఽవిద్యయాసంసరతి * తత్త్వమసీత్యా
ద్యభేదజ్ఞానంతన్నివర్తకమ్- తస్మాన్నిర్విశేషచిన్మాత్రే బ్రహ్మణి వేదాం
తానాం తాత్పర్యమితి మతాంతరస్థైఃప్రతిపాదనాత్ - కథం నారా
యణే తాత్పర్యం తస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వాదికథనంచేతి చేత్-

ఉచ్యతే, కారణత్వప్రతిపాదకశ్రుతిభిర్నారాయణస్య కారణత్వేసిద్ధే భేదాభేదశ్రుత్యోర్ఘటకశ్రుత్యా విషయభేదేనవిరోధపరిహారాత్, నిర్గుణప్రతిపాదకశ్రుతీనాం హేయగుణనిషేధకత్వాత్- జ్ఞాతృజ్ఞేయాదికల్పకావిద్యాయాఅప్రామాణ్యాద్బ్రహ్మకార్యస్య సత్యత్వాత్, అవిద్యయా సంసారే జీవగతదోషాణాం బ్రహ్మణ్యపిసంభవాత్- తన్నివర్తకాంతరస్యవక్తుమశక్యత్వాత్ -అతోఽద్వైతవాదస్యాసంభవాన్న నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మసిద్ధిః, అతో నారాయణస్యైవజగత్కారణత్వమోక్షప్రదత్వాదిగుణయోగస్సంభవతీతి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ, సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టంబ్రహ్మకారణం- స్థూలచిదచిద్విశిష్టంబ్రహ్మకార్యమితి కారణాదనన్యత్కార్యమితి విశిష్టాద్వైతవేదాంతినాంసమ్ప్రదాయః-ఏవమీశ్వరాంగీకారాన్నిరీశ్వరసాంఖ్యమీమాంసకాదిమతనిరాసః- ఏతస్యైవోపాదానత్వస్వీకారాత్ యోగపాశుపతనైయాయికమతనిరాసః- త్రైర్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాంగీకారాత్- ఈశ్వరస్యకార్యంప్రత్యుపాదానత్వనిమిత్తత్వకర్తృత్వప్రేరకత్వనియంతృత్వప్ర(శాసి)కారయి)తృత్వానుమంతృత్వసహకారిత్వోదాసీనత్వాదికమప్యుపపద్యతే- బాల్యయౌవనావస్థాదయోదోషాయథాశరీరగతాః నతుశరీరిణి జీవే- ఏవం చిదచిచ్ఛరీరిణః పరమాత్మనోఽపీతి నిర్వికారశ్రుతివిరోధః, నియమేనతదాధేయత్వవిధేయత్వశేషత్వాదేశ్శరీరలక్షణస్య జగతివిద్యమానత్వాజ్జగచ్ఛరీరఈశ్వర స్తద్గతదోషైరసంస్పృష్టశ్చ,సచేశ్వరోవిభుస్స్వరూపశ్చ, విభుత్వంనామవ్యాపకత్వం, తత్త్రిధా- స్వరూపతోధర్మభూతజ్ఞానతోవిగ్రహతశ్చ- సచానంతఇత్యుచ్యతే, అనంతోనామ త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః- త్రివిధపరిచ్ఛేదస్తుదేశతఃకాలతోవస్తుతశ్చ- సత్యత్వజ్ఞానత్వానందత్వామలత్వాదయఈశ్వరస్య స్వరూపనిరూపకధర్మాః- జ్ఞానశక్త్యాదయస్తన్నిరూపితస్వరూపధర్మాః- సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదయః సృష్ట్యుపయుక్తధర్మాః- వాత్సల్యసౌశీల్యసౌలభ్యా

దయః ఆశ్రియణోపయుక్తధర్మాః కారుణ్యాదయో రక్షణోపయుక్త
ధర్మాః- ఏతేషాం స్వరూపంబుద్ధిపరిచ్ఛేదేనిరూపితమితి నేహ ప్రప
ఞ్చ్యతే, అయమీశ్వరః అండసృష్ట్యనంతరం చతుర్ముఖదక్షకాలాదిష్వ
న్తర్యామితయాస్థిత్వా సృష్టింకరోతి- విష్ణ్వవతారరూపేణ మనుకా
లాద్యంతర్యామిరూపేణచ స్థిత్వారక్షకో భవతి- రుద్రకాలాంతకాదీనా
మంతర్యామితయా సంహారమపికరోతి- అతస్సృష్టిస్థితిసంహారకర్తా
చేతి, ఏవంప్రకారఈశ్వరః పరవ్యూహవిభవాంతర్యామ్యర్చావతార
రూపేణ పంచప్రకారః, తత్రపరో నామ- త్రిపాద్విభూతౌ కుముదకు
ముదాక్షపుండరీకవామనశంకుకర్ణసర్వనేత్రసుముఖ సుప్రతిష్ఠితాది
భిః దివ్యాయుధభూషణపరిజనపరిచ్ఛదాన్వితైర్దివ్యనగరపాలకైః ప
రిరక్షితే శ్రీమద్వైకుంఠాఖ్యే పురే చండప్రచండభద్రసుభద్ర జయవి
జయధాతృవిధాతృప్రభృతిభిర్ద్వారపాలకైరుపేతే శ్రీమద్దివ్యాలయే
శ్రీమహామణిమంటపే ధర్మాద్యష్టపాదవిరచితసింహాసనే శేషపర్యం
కే చతుర్భుజదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టః శ్రీభూనీళాదిసహితశ్శంఖచ
క్రాదిదివ్యాయుధోపేతః, కిరీటాదిదివ్యభూషణభూషితోఽనంతగరుడ
విష్వక్సేనాదిభిర్నిత్యైస్సామగానపరైరనన్యైర్ముక్తైశ్చానుభూయ
మానో జ్ఞానశక్త్యాద్యనంతకల్యాణగుణగణవిశిష్టః పరబ్రహ్మపరవాసుదే
వాదిశబ్దవాచ్యోనారాయణః, వ్యూహోనామ- పరఏవ ఉపాసనా
ర్థంజగత్సృష్ట్యాద్యర్థంచవాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధభేదే
న చతుర్ధాఽవస్థితః- తత్ర షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణోవాసుదేవః- జ్ఞా
నబలాభ్యాంసంకర్షణః ఐశ్వర్యవీర్యాభ్యాంప్రద్యుమ్నః, శక్తితేజో
భ్యామనిరుద్ధఇతిగుణవిభాగః, ఏతేషుచతుర్షు ప్రత్యేకం త్రయస్త్ర
యోఽవతీర్ణాః, కేశవాదయోవ్యూహాంతరాణిద్వాదశ, ద్వాదశమా
సానాం ద్వాదశాదిత్యానామధిదైవతాని. ఊర్ధ్వపుండ్రేషుచ తేషా
మవస్థాపనంవిధీయతే- తత్ర కనకప్రభశ్చతుశ్చక్రధరః కేశవః, శ్యా

మో నారాయణశ్చతుశ్శంఖధరః, మణిభంగాభో మాధవశ్చతుర్గదః, చంద్రాభో గోవిందశ్చతుశ్శార్ఙ్గః, పద్మకింజల్కసన్నిభో విష్ణుశ్చతుర్హలః- అబ్జాభో మధుసూదనశ్చతుర్ముసలః, అగ్నివర్ణస్త్రివిక్రమశ్చతుఃఖడ్గః- బాలసూర్యాభో వామనశ్చతుర్వజ్రధరః, పుండరీకాభశ్శ్రీధరశ్చతుఃపట్టసధరః- తటిత్ప్రభో హృషీకేశశ్చతుర్ముద్గరధరః- సూర్యాభః పద్మనాభః పంచాయుధధరః, ఇంద్రగోపనిభో దామోదరశ్చతుష్పాశధరః. విభవో నామ తత్తత్సజాతీయరూపేణావిర్భావః, స ప్రసిద్ధిప్రాధాన్యేన దశధా, తే చ మత్స్యకూర్మాదయోఽవతారవిశేషాః, తత్ర వేదాపహారిదైత్యనిరాసపూర్వకం బ్రహ్మణే వేదప్రదానార్థమవతీర్ణో మత్స్యావతారః, దేవానామజరామరణహేతుభూతామృతోత్పాదనమందరాధారత్వేనావతీర్ణః కూర్మావతారః, సంసారసాగరనిమగ్నజనోద్ధరణకామః స్వమహిషీముద్ధర్తుమవతీర్ణో వరాహావతారః, ఆశ్రితరక్షణార్థం మహాసురగృహస్తంభాదుద్భూతో నరసింహావతారః, త్రివిక్రమో భూత్వా స్వపాదారవిందోద్భవేన జలేన జగద్రక్షణార్థమవతీర్ణో వామనావతారః- దుష్టక్షత్రియనిరసనార్థమవతీర్ణః పరశురామావతారః- శరణాగతరక్షణధర్మసంస్థాపనార్థమవతీర్ణో రామావతారః, ప్రలంబాదినిరసనార్థమవతీర్ణో బలభద్రావతారః, మోక్షోపాయప్రదానార్థమవతీర్ణః కృష్ణావతారః, అధర్మిష్ఠాన్నిరస్య పూర్ణధర్మప్రవర్తనార్థమవతీర్ణః కల్క్యవతారః, ఏవం దశావతారేష్వప్యేకైకావతారోఽనంతప్రకారః, పద్మనాభాదయోఽపి షట్త్రింశదవతారాస్సంతి, పునర్ధ్రువభక్తహయగ్రీవనరనారాయణాదయోఽపి, ఏవమేతే ముఖ్యగౌణపూర్ణాంశావేశాఖ్యావాంతరభేదేన బహుప్రకారాః, తేషాముపాస్యానుపాస్యవిభాగో ద్రష్టవ్యః, అవతారాణామిచ్ఛైవ హేతుః-న తు కర్మ, ప్రయోజనం తు దుష్టవినాశపూర్వకసాధుపరిత్రాణమేవ, అంతర్యామిత్వం నామ స్వర్గనరకాద్యనుభవద

శాయామపి జీవాత్మనస్సుహృత్త్వేన యోగిభిర్ద్రష్టవ్యతయా హృద యప్రదేశావస్థితరూపం, జీవేనసాకంవిద్యమానోఽపి తద్గతదోషైరసం స్పృష్టోవర్తతే, అర్చావతారోనామ దేశకాలవిప్రకర్షరహితః ఆ శ్రితాభిమతద్రవ్యాదికంశరీరతయా స్వీకృత్య తస్మిన్నప్రాకృతశరీరవి శిష్టస్సన్నర్చకపరాధీనస్నానభోజనాసనశయనస్థితిస్సర్వసహిష్ణుః పరి పూర్ణోఽగృహగ్రామనగరప్రశస్తదేశశైలాదిషు వర్తమానోమూర్తి విశేషః, సచస్వయంవ్యక్తదైవసైద్ధమానుషభేదాచ్చతుర్విధః,ఏవముక్త పంచావస్థాస్వపి శ్రీవిశిష్టఏవభగవాన్వర్తతఇతిశ్రుత్యాదిప్రమాణసిద్ధో ఽర్థః,ఏతేనైకాయనోక్తనిశ్శ్రీకవాదనిరాసః-ఏవమీశ్వరోనిరూపితః. ఇతియతీంద్రమతదీపికాయాం ఈశ్వరనిరూపణంనామనవమోవతారః.

అథ దశమోవతారః

ఏవం ద్రవ్యనిరూపణానంతరం క్రమప్రాప్తమద్రవ్యంనిరూప్యతే- సంయోగరహితమద్రవ్యం, తదద్రవ్యంచ సత్త్వరజస్తమాంసి శబ్దస్ప ర్శరూపరసగంధాస్సంయోగశ్శక్తిరితిదశప్రకారమేవ, తత్ర ప్రకాశసు ఖలాఘవాదినిదానమతీంద్రియం శక్త్యాద్యతిరిక్తమద్రవ్యంసత్త్వం- త ద్ద్వివిధమ్, శుద్ధసత్త్వంమిశ్రసత్త్వంచేతి, రజస్తమశ్శూన్యద్రవ్యవృ త్తిసత్త్వంశుద్ధసత్త్వం, తన్నిత్యవిభూతౌ, ఉపచారాత్తత్ప్రవర్తకే శ్వరేచ రజస్తమస్సహవర్తిసత్త్వంమిశ్రసత్త్వం, తత్త్రిగుణద్రవ్యే తత్స మ్బంధిజీవేచోపచారాత్, రాగతృష్ణాలోభప్రవృత్త్యాదినిదానమతీం ద్రియం శక్త్యాద్యతిరిక్తమద్రవ్యంరజః, మోహప్రమాదాప్రవృత్త్యాది నిదానమతీంద్రియంశక్త్యాద్యతిరిక్తమద్రవ్యంతమః, త్రీణ్యప్యేతాని యావత్ప్రకృతివ్యాప్తాని, ప్రకృతివశ్యపురుషసంబద్ధాన్యనిత్యాని, ని త్యసంతానాని, ప్రళయదశాయాంసమాని, సృష్టిదశాయాంవిషమాణి సృష్టిస్థితిసంహారోపయుక్తాని ఈశ్వరసంకల్పాదిసహకారిభేదాత్పర స్పరాభిభవోద్భవకారణానీత్యేతానిసాధారణాని, సత్త్వగుణస్తు స.

ష్యజ్ఞానరూపసుఖాదిహేతుర్మోక్షప్రదశ్చ, రజోగుణస్తు రాగాద్యాత్మకః కర్మసంగిదుఃఖాదిహేతుస్స్వర్గాద్యాముష్మికప్రదశ్చ, తమోగుణస్త్వజ్ఞానరూపఆలస్యాదిహేతుర్నరకప్రదశ్చ, అతస్సత్త్వాదయో గుణాః నద్రవ్యరూపాః, అస్మదాదిశ్రోత్రగ్రాహ్యః పంచభూతవర్తీ శబ్దః, సచద్వివిధః- వర్ణాత్మకోఽవర్ణాత్మకశ్చేతి, అకచటతపయాదిపంచాశదక్షరాత్మకో వర్ణాత్మకః- సః దేవమనుష్యాదితాల్వాదివ్యఙ్గ్యః, భేర్యాదిజన్యోఽవర్ణాత్మకః, ఏవంభూతశ్శబ్దశ్శ్రోత్రేంద్రియేణగృహ్యతే, శ్రోత్రేంద్రియగమనాద్వా వ్యంజకవాయుగమనాద్వా శబ్దగ్రహః, నను శ్రుత్యాశబ్దస్యద్రవ్యత్వం ప్రతీయతే- అద్రవ్యత్వం కథమితి చేన్న, అకారాదేః ప్రణవోత్పాదకత్వంవాచ్యద్వారాసంభవతీతి పరిహారాదద్రవ్యత్వముపపద్యతే, అస్మదాది స్పర్శనేంద్రియగ్రాహ్యవిజాతీయవ్యావృత్తోఽద్రవ్యంస్పర్శః, సచత్రివిధః-శీతోష్ణానుభయాత్మకభేదాత్, అప్సు శీతస్పర్శః, తేజస్యుష్ణస్పర్శః- క్షితిపవనయోరనుష్ణాశీతస్పర్శః, పునర్ద్వివిధః, పాకజోఽపాకజశ్చేతి,పృథివ్యాంపూర్వః, ఇతరేషుత్రిషుపరః, తత్రామృతగరళతూలోపలగోబ్రాహ్మణచండాలాదిస్పర్శవిశేషాః పాకజభేదాః, అస్మదాదిచక్షురింద్రియైకగ్రాహ్యవిజాతీయవ్యావృత్తమద్రవ్యంరూపమ్, తచ్చతుర్ధా సితరక్తపీతకృష్ణభేదాత్- తత్ర సలిలకలధౌతశంఖశుక్తిశశాంకాదీనాం రూపవిశేషాస్సితభేదాః- హుతవహజపాదాడిమబంధుజీవవిద్రుమపద్మరాగాదీనాం రూపవిశేషాఃరక్తభేదాః,కాంచనహరితాళహరిద్రాదీనాం రూపవిశేషాఃపీతభేదాః- మరకతమధుకరజలధరతిమిరతమాలదూర్వాదీనాంరూపవిశేషాఃకృష్ణభేదాః, 'పీతిమానమపిరక్తావాంతరభేదంకేచిదిచ్ఛంతి- శ్రుత్యనుసారాత్, ప్రకారాంతరేణ రూపంద్వివిధమ్, భాస్వరాభాస్వరభేదాత్, తేజోగతంభాస్వరమ్, క్షితిసలిలాదిగతమభాస్వరమ్, ఏవం చత్వార్యేవరూపాణి, ఏతేనచిత్రంనామ పం

చమంరూపమితిమతనిరాసః, అతఏవ చిత్రరసగంధస్పర్శానామపి ని
రాసః, అస్మదాదిరసనేంద్రియగ్రాహ్యవిజాతీయేతరోరసః, సషోఢా
మధురామ్లలవణతిక్తకటుకషాయభేదాత్, తత్రేక్షుక్షీరగుడాదిరసాః
మధురభేదాః, చూతచించామలకాదిరసాఅమ్లభేదాః, సైంధవోషర
వికారాదిరసాఃలవణభేదాః, కింపాకనింబాదిరసాస్తిక్తభేదాః, శుంఠీ
మరీచసర్షపాదిరసాఃకటుభేదాః, హరీతకీ విభీతకీ చూతాంకురాదిర
సాఃకషాయభేదాః, అస్మదాదిఘ్రాణగ్రాహ్యవిజాతీయేతరో గంధః,
సద్వివిధః, సురభిరసురభిశ్చ, పాటీరమృగమదఘుసృణచంపకాదిగం
ధాస్సురభిభేదాః, తదన్యేషవసురభిగంధాః, అయంచ గంధః పృథి
వ్యేకవర్తీపాకభేదాద్భిన్నః; పవనసలిలాదిషు గంధోపలబ్ధిః పార్థి
వసంసర్గాత్ అయోదహతీతివదౌపచారికీ, పంచీకరణప్రక్రియయా
సర్వభూతేషు సర్వగుణానాంవిద్యమానత్వేపి ప్రాధాన్యాభిప్రాయే
ణోక్తమితినవిరోధః- పాకాద్గుణాంతరోత్పత్తిస్స్వాశ్రయే,స్వాశ్రయ
నాశాభావాదేవోపపత్తేః పీలుపాకాదిమతనిరాసః- సంయుక్తప్రత్య
యనిమిత్తంసంయోగః, సచసామాన్యగుణః షడ్ద్రవ్యవర్తీ, అస్యచ
స్వాభావసాదేశ్యముపలభ్యమానమంశభేదప్రయుక్తతయానవిరోధావ
హమ్, సచ కార్యాకార్యభేదాద్ద్వివిధః- పూర్వఃపరమితానామ్, ఉ
భయప్రేరణాన్మేషయోః- క్వచిదన్యతరప్రేరణాత్ స్థాణుశ్యేనయో
స్సంయోగః- కేచిత్సంయోగజసంయోగమపివదంతి, హస్తపుస్తకసం
యోగాత్కాయపుస్తకసంయోగఇతి, తన్న- హస్తపుస్తకసంయోగే
నైవోపపత్తేః, ఏతేన విభాగజవిభాగోపినిరస్తః, విభాగోపిసంయో
గాభావఏవ- నపృథగ్గుణః, అకార్యసంయోగస్తువిభుద్రవ్యయోః, అజ
ద్రవ్యసంయోగః శ్రుత్యాంగీక్రియతే, అనుమానాదప్యజద్రవ్యసంయో
గసిద్ధిః- యథా విభుద్రవ్యంవిభుద్రవ్యసంయోగవత్- ద్రవ్యత్వాత్,
ఘటవత్- తథా విభుద్రవ్యమీశ్వరసంయుక్తం- ద్రవ్యత్వాత్, ఘటవ

త్, ఈశ్వరః కాలాదిసంయుక్తః- ద్రవ్యత్వాత్- ఘటవత్, ఇత్యాదిభిర్విభుసంయోగస్సిద్ధః- అథ శక్తిః సర్వకారణానాం కారణత్వనిర్వాహకః కశ్చిదద్రవ్యవిశేషః, తర్కాగమాభ్యాంతత్సిద్ధిః- ప్రతిబంధకమణిమంత్రాదిసన్నిధౌ స్వరూపసహకారివైకల్యాభావేపి యదుపరోధాద్దహనోనదహతి, సాహ్యతీంద్రియాశక్తిః, అయస్కాంతాదిషు తత్ప్రసిద్ధిః, సాశక్తిష్షడ్ద్రవ్యవర్తినీ, భగవన్నిష్ఠత్వం పురాణరత్నాదిషుప్రసిద్ధమ్, ఏవం సర్వత్రాపి శక్తినామకధర్మవిశేషసిద్ధిః, ననుచతుర్వింశతిప్రకారాగుణాఇత్యుక్తత్వాత్కథందశైవేతినిర్దిశ్యతేఇతిచేత్, ఉచ్యతే, జీవాత్మగుణవిశేషాణాం బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నానాం షణ్ణాంజ్ఞానవిశేషరూపత్వేన జ్ఞానేంతర్భావస్యోక్తత్వాత్,ధర్మాధర్మయోరపీశ్వరప్రీత్యప్రీతిరూపత్వేనేశ్వరజ్ఞానేంతర్భావాత్, భావనాఖ్యసంస్కారస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాత్, వేగ(త్వేన) త్వాదక) హేతోరేవ వేగాఖ్యసంస్కారోపపత్తేః, సంయోగమాదాయ స్థితిస్థాపకస్యాపిసంభవాత్, శబ్దస్పర్శరూపరసగంధానాం పంచానాం ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేనాంగీకారాత్ - విభాగపృథక్త్వయోరపి సంయోగాభావమాత్రాయోపపత్తేః- పరత్వాపరత్వయోర్దేశకాలసంయోగవిశేషమాత్రామోపపత్తేః; సంఖ్యాపరిమాణద్రవత్వస్నేహానాం తత్తద్ద్రవ్యస్వరూపమాత్రాయోపపత్తేః, గురుత్వస్య శక్త్యంతర్భావస్యవక్తుముచితత్వాచ్చ దశైవేతిసుష్ఠూక్తం, తత్ర సత్త్వరజస్తమాంసి ప్రకృతిగుణాః తత్సంబంధిజీవగుణాశ్చ- సత్త్వరూపంజ్ఞానమ్, సాత్త్వికః కాల ఇత్యాదిప్రతీతిరుపాధివశాదౌపచారికీ, శబ్దాదయఃపంచప్రకృతికార్య పంచమహాభూతగుణత్వేనప్రసిద్ధాః, శుద్ధసత్త్వంతు త్రిపాద్విభూత్యంతర్వర్తికేశ్వరేచ; సంయోగశక్తిరూపౌ గుణౌషడ్ద్రవ్యసాధారణావితివివేకః, ఇత్యద్రవ్యంనిరూపితమ్........................

ఇతియతీంద్రమతదీపికాయామద్రవ్యనిరూపణంనామదశమోఽవతారః

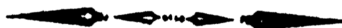
అథోపసంహారగ్రంథః

ఏవం ద్రమిడభాష్యన్యాయతత్త్వసిద్ధిత్రయ శ్రీభాష్యదీపసారసంగ్రహభాష్యవివరణసంగతిమాలాషడర్థసంక్షేపశ్రుతప్రకాశికాతత్త్వరత్నాకరప్రజ్ఞాపరిత్రాణప్రమేయసంగ్రహన్యాయకులిశన్యాయసుదర్శనసమాసయాథాత్మ్యనిర్ణయన్యాయ సారతత్త్వదీపతత్త్వనిర్ణయసర్వార్థసిద్ధిన్యాయ పరిశుద్ధిన్యాయసిద్ధాంజనపరమతభంగతత్త్వత్రయచుళకతత్త్వనిరూపణతత్త్వత్రయ తద్వ్యాఖ్యాన చండమారుతవేదాన్తవిజయపారాశర్యవిజయాదిపూర్వాచార్యప్రబంధానుసారేణ జ్ఞాతవ్యార్థాన్ సంగృహ్య బాలబోధనార్థం యతీంద్రమతదీపికాఖ్యశారీరకపరిభాషాయామస్యామేతేఽర్థాః ప్రతిపాదితాః, అధ్యాత్మశాస్త్రాణాం తత్త్వహితపురుషార్థప్రతిపాదకత్వాత్ తత్సారేఽస్మిన్నపి, ప్రకృతిజీవేశ్వరపరిచ్ఛేదైః తత్త్వస్య నిరూపితత్వాత్- బుద్ధిపరిచ్ఛేదే ఉపాయస్య నిరూపణాత్, నిత్యవిభూతిపరిచ్ఛేదే ఈశ్వరపరిచ్ఛేదేచ పురుషార్థస్య నిరూపణాచ్చ, తత్త్వహితపురుషార్థానిరూపితా ఇతి నిరవద్యమ్- ఏకం తత్త్వమితిప్రతిపాదయంతిసూరయః, ఆత్మాఽనాత్మేతి ద్వేధావిభజ్య నిరూపయంతిఋషయః, శ్రుత్యనుసారాద్భోగ్యభోక్తృనియంతృరూపం తత్త్వత్రయమితిప్రతిపాదయంత్యాచార్యాః- హేయమ్- తస్యనివర్తకం- ఉపాదేయం- తస్యోపాయఇతి చతుర్ధావిభజ్యానుసందధతే కేచిదాచార్యాః, ప్రాప్యం- ప్రాప్తా- ఉపాయః- ఫలం- విరోధీతిపంచధా కథయంత్యపరేదేశికాః, అర్థపంచకమేవసంబంధేనసాకం షోఢాపరిగణయ్య వర్ణయంత్యన్యేగురవః, తేషాం తత్త్వద్విభాజకధర్మపురస్కారేణ తథోపన్యాసో నార్థభేదక ఇతిసర్వమవదాతమ్, వస్తుతస్తు వేదాంతానాం చిదచిద్విశిష్టాద్వైతంతత్త్వమేకమేవ బ్రహ్మేతితాత్పర్యమ్, అతఏవ చిదచిద్విశిష్టంబ్రహ్మైకమితి మత్వా

భగవాన్ బాదరాయణః * అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమ్య తదేవ సప్రకారంనిరూపితవాన్, అతశ్చిదచిద్విశిష్టో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యో భగవా న్పరవాసుదేవో నారాయణ ఏవైకం తత్త్వమితివిశిష్టాద్వైతవా దినాం దర్శనమితిసిద్ధమ్. ... .

ఇతివివిధవిచిత్రమానమేయప్రకాశః ఘనగురువరవాసే
నోక్తమాదాయశాస్త్రాత్ । యతిపతిమతదీపం వేదవేదా
న్తసారంసభవతుమతిమాన్యస్సత్కృతార్థైకలక్ష్యః ॥

ఇతి శ్రీవాధూలకులతిలకస్య శ్రీమన్మహాచార్యస్యప్రథమదాసేన
శ్రీవేంకటగిరినాథపదకమలసేవాపరాయణస్వామిపుష్కరిణీ
శ్రీగోవిందార్యసూనునా శ్రీనివాసదాసేనవిరచితా
యతీంద్రమతదీపికాఖ్యావిశిష్టాద్వైత
శారీరకపరిభాషా సమాప్తా.

శ్రీమతే శ్రీనివాసార్యాయనమః

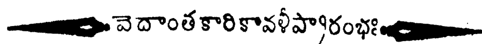

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

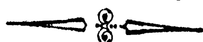

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

వేదాంతకారికావళీప్రారంభః

శ్రీమచ్ఛ్రీమాధవోపజ్ఞాం నత్వాచార్యపరంపరామ్ ।
కుర్వే లక్ష్మణసిద్ధాంతకారికాం కారికావళీమ్ ॥ ౧ ॥

మానమేయవిభేదేన పదార్థో ద్వివిధో మతః । మానం ప్రత్యక్షానుమానశబ్దభేదాత్త్రిధా భవేత్ ॥ ౨ ॥ ప్రమేయం ద్వివిధం ప్రోక్తం ద్రవ్యాద్రవ్యవిభేదతః । జడాజడత్వభిన్నత్వాద్ద్రవ్యం తద్ద్వివిధం జడమ్ ॥౩॥ ప్రకృతిః కాల ఇత్యాద్యా చతుర్వింశతిధా మతా । కాలస్తూపాధిభేదేన త్రివిధః పరికీర్తితః ॥ ౪ ॥ అజడం తు పరాక్ప్రత్యగితి భేదాద్ద్విధా మతం । పరాఙ్నిత్యవిభూతిశ్చ ధర్మభూతమతిస్తథా ॥ ౫ ॥ ప్రత్యగ్జీవేశ్వరభిదాశాలీ జీవః పునస్త్రిధా । బద్ధో ముక్తో నిత్య ఇతి బద్ధస్తు ద్వివిధో భవేత్ ॥ ౬ ॥ బుభుక్షుశ్చ ముముక్షుశ్చ బుభుక్షుశ్చ పునర్ద్విధా । అర్థకామపరో ధర్మపరశ్చేతి వివేదనాత్ ॥ ౭ ॥ అన్యదేవపరో విష్ణుపరో ధర్మపరో ద్విధా । ముముక్షురపి కైవల్యమోక్షయోగాద్ద్విధా మతః ॥ ౮ ॥ భక్తప్రపన్నభేదేన స చ మోక్షపరో ద్విధా ! ద్విధా ప్రపన్న ఏకాంతి పరమైకాంతిభేదతః ॥ ౯ ॥ దృప్తార్త ఇతి ద్వేధా పరమైకాంత్యుదాహృతః । ఈశ్వరః పంచధా భిన్నః పరవ్యూహాదిభేదతః ॥ ౧౦ ॥ పరవిశశ్చతుర్ధా తు వ్యూహస్స్యాద్వాసుదేవకః । సంకర్షణశ్చ ప్రద్యుమ్నోఽనిరుద్ధ ఇతి భేదతః ॥ ౧౧ ॥ మత్స్యాదయస్తు విభవా అనంతాశ్చ ప్రకీర్తితాః । అంతర్యామీ తు భగవాన్ప్రతిదేహమవస్థితః ॥ ౧౨ ॥ అర్చావతారః శ్రీరంగవేంకటాద్ర్యాదిషు స్థితః । కేశవాదిషు తత్త్వజ్ఞైర్వ్యూహాంతరముదాహృతమ్ ॥ ౧౩ ॥ సత్త్వం రజస్తమశ్శబ్దస్పర్శరూ

పరసాస్తథా । గంధస్సంయోగశక్తీచేత్యద్రవ్యందశధామతమ్ ॥ ౧౪ ॥ ప్రమాయాఃకరణంతత్రప్రమాణంపరికీర్తితమ్। యథావస్థితవస్త్వైకవ్య వహారానుగాప్రమా ॥ ౧౫ ॥ సాశంసయాన్యథాజ్ఞాన విపరీతధియోన హి । ఏకధర్మికనానార్థవిషయాధీర్హిసంశయః ॥ ౧౬ ॥ ధీస్తుధర్మ విపర్యాసేన్యథాజ్ఞానముదాహృతమ్ । సైవధర్మివిపర్యాసేవిపరీతమ తిర్మతా ॥ ౧౭ ॥ సాక్షాత్కారప్రమాహేతుఃప్రత్యక్షంమానమీరితమ్ । సవికల్పోనిర్వికల్పస్సాక్షాత్కారోద్విధాభవేత్ ॥ ౧౮ ॥ గ్రహః ప్ర థమపిండస్యనిర్వికల్పకఉచ్యతే । ద్వితీయపిండగ్రహణం సవికల్పకధీ ర్భవేత్ ॥ ౧౯ ॥ ఏతదింద్రియసాపేక్షమనపేక్షంచ దృశ్యతే । అన పేక్షంస్వతస్సిద్ధందివ్యంచేతిద్విధామతమ్ ॥ ౨౦ ॥ యోగజంతుస్వత స్సిద్ధమన్యత్స్వామిప్రసాదజమ్ । అర్వాచీనమిదంసర్వమామనంతివిచ క్షణాః ॥ ౨౧ ॥ నిత్యముక్తేశ్వరజ్ఞానమనర్వాచీనముచ్యతే । స్మృతిః ప్రమైవప్రాచీనానుభవాజ్జాయతేహిసా ॥ ౨౨ ॥ సదృశాదృష్టచింతా ద్యైస్సంస్కారోద్బోధనేసతి । స్మృతివత్ప్రత్యభిజ్ఞాపిప్రత్యక్షేంతర్భ వత్యసౌ ॥ ౨౩ ॥ పుణ్యపూరుషనిష్ఠాపి ప్రతిభాత్రైవసమ్మతా । య థార్థంసర్వవిజ్ఞానమితియామునభాషితమ్ ॥ ౨౪ ॥ భూతలేషు ఘటా భావోభూతలాత్మైవనేతరః । మృద్ఘటస్యప్రాగభావోధ్వంసస్తస్యక పాలకమ్ ॥ ౨౫ ॥ స్వాసాధారణధర్మోపిభేదశబ్దేనకీర్త్యతే। శబ్దస్వా భావ్యజాత్యాపి ప్రతియోగిత్వధీకృతా ॥ ౨౬ ॥ అంతఃకరణచైతన్యం తద్వృత్త్యావిషయేణచ । చైతన్యంసమతాపన్నంసాక్షాత్కారమజీజన త్ ॥ ౨౭ ॥ ఇత్యాదివచనంసర్వం పరోక్తంనాత్రసమ్మతమ్ । సామా న్యంసమవాయశ్చవిశేషానాత్రసమ్మతః ॥ ౨౮ ॥ సంఖ్యాదిగుణవర్గ స్య గుణపార్థక్యకల్పనమ్ । సూత్రకారవిరుద్ధంయత్తత్సర్వం పరిహా స్యతే ॥ ౨౯ ॥..................................

॥ఇతి శ్రీవేదాంతకారికావళ్యాంప్రత్యక్షనిరూపణమ్॥

అనుమిత్యాత్మనిజ్ఞానేఽనుమానంకరణంస్మృతమ్।తచ్చ లింగపరామర్శ స్తద్ధేతుర్వ్యాప్తిధీర్మతా ॥ ౩౦ ॥ సాధ్యాభావాధికరణావృత్తిత్వంవ్యాప్తిరుచ్యతే । వ్యాప్యస్యపక్షవృత్తిత్వధీఃపరామర్శనామభాక్ తజ్జాపక్షేసాధ్యమతిరనుమిత్యాత్మికామతా । భూయిష్ఠసాహచర్యైకజ్ఞానేనవ్యాప్తిధీర్భవేత్ ॥ ౩౨ ॥ తత్సపక్షేసపక్షస్తుపూర్వంనిశ్చితసాధ్యకః । సందిగ్ధసాధ్యకఃపక్షోవిపక్షస్తదభావవాన్॥ ౩౩ ॥ అన్వయీవ్యతిరేకీచకించహేతుర్త్రిలక్షణః । వ్యభిచారీవిరుద్ధశ్చాసిద్ధస్సత్ప్రతిపక్షకః ॥ ౩౪ ॥ బాధితశ్చేతిపంచైతే హేత్వాభాసానసాధకాః । ఏవం స్వార్థానుమానస్య ప్రపంచస్తునిరూపితః ॥ ౩౫ । న్యాయజన్యః పరామర్శఃపరార్థానుమితేఃకృతే । న్యాయోవయవవాక్యాని ప్రతిజ్ఞాదీనిపంచనః ॥ ౩౬ ॥ ప్రతిజ్ఞాసాధ్యనిర్దేశో హేతు స్తద్వచనంమతమ్ వ్యాప్త్యుక్తిపూర్వదృష్టాంతవాగుదాహరణంభవేత్ ॥ ౩౭ ॥ వ్యాప్యస్యపక్షవృత్తిత్వబోధితూపనయోవచః । ఉపసంహారవచనం భవేన్నిగమనంపునః ॥౩౮॥—ఇతి వేదాంతకారికావళ్యామనుమాననిరూపణం

అనాప్తానుక్తవాక్యంయత్తచ్ఛాబ్దకరణంస్మృతమ్ । వేదస్యాపౌరుషేయత్వాత్తత్రలక్షణసంగతిః ॥౩౯ ॥ సిద్ధావ్యుత్పత్తిసద్భావాద్వేదోనిష్పన్నబోధకః। తత్కార్యపరతా(హేతో)హానే)రప్రామాణ్యంనశంక్యతామ్ ॥౪౦ ॥కర్మబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్సచభాగద్వయాత్మకః ।పూర్వభాగఃకర్మపరఉత్తరోబ్రహ్మగోచరః ॥ ౪౧ ॥ తదైక్యాత్పూర్వపరయోర్వ్యాఖ్యయోరేకశాస్త్రతా । అధ్యాయభేదవద్భేదేశాస్త్రైక్యం నవిరుధ్యతే ॥ ౪౨ ॥ విధ్యర్థవాదమంత్రాత్మాత్రివిధస్సప్రతీయతే । అనుష్ఠేయార్థగమకామంత్రాస్స్యుస్తత్సార్థవాదగీః॥ ౪౩॥ప్రవృత్త్యుక్తంభికాయాస్స్యాద్విధిర్వాక్యంప్రవర్తకమ్ । సత్రిధాఽపూర్వనియమపరిసంఖ్యావిభేదతః॥ ౪౪ ॥ నిత్యానైమిత్తికాఃకామ్యాఇతిలేబహుధామతాః। తేషాంస్వరూపలక్షణిమంతవ్యానినయాంతరే ॥ ౪౫ ॥ ఛందఃకల్పశ్శి

క్షా చ నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా । వ్యాకృతిశ్చేతి వేదస్య షడంగాని ప్రచక్షతే ॥ ౪౭ ॥ అనుష్టుబాదికం ఛందః కల్పశ్శ్రౌతాదిబోధకః । వర్ణనిర్ధాయికా శిక్షా నిరుక్తం స్వార్థబోధకం ॥ ౪౮ ॥ అనుష్ఠానాదికాలస్య నిర్ణయే జ్యోతిషం భవేత్ । సౌశబ్ద్యాయ వ్యాకరణమితి సాంగే ప్రమాణతా ॥ ఏతన్మూలతయా స్మృత్యాదీనాం ప్రామాణ్యమీరితమ్ । ఏతద్విరుద్ధం యత్కించిన్నాశ్నువీత ప్రమాణతామ్ ॥ ౪౯ ॥ ఆకాంక్షాదికమేతచ్చ శాబ్దబోధైకకారణమ్ । తద్విచారో౽త్ర సంక్షిప్తో గ్రంథవిస్తరభీరుణా ॥ ౫౦ ముఖ్యౌపచారికత్వాభ్యాం స శబ్దో ద్వివిధో మతః । అభిధా ముఖ్యవృత్తిస్స్యాద్వృత్తిరన్యౌపచారికీ ॥ ౫౧ ॥ శరీరవాచకాశ్శబ్దాశ్శరీరికృతవృత్తయః । సర్వశబ్దైకవాచ్యత్వం హరేరితి గదిష్యతే ॥ ౫౨ ॥......

..ఇతి వేదాంతకారికావళ్యాం ప్రమాణనిరూపణమ్..

యత్ప్రమావిషయం తత్స్యాత్ప్రమేయమితి తద్ద్విధా । ద్రవ్యమద్రవ్యమిత్యాద్యం తదుపాదానకారణమ్ ॥ ౫౩ ॥ అవస్థాంతరయోగిత్వముపాదానత్వముచ్యతే । గుణాశ్రయం వా ద్రవ్యం స్యాత్తచ్చ ద్వేధా ప్రకీర్తితమ్ ॥ ౫౪ ॥ అమిశ్రసత్త్వరాహిత్యం జడత్వమనుగమ్యతే । జడం ప్రకృతికాలౌ ద్వౌ స్తస్సత్త్వాదిగుణత్రయా ॥ ౫౫ ॥ ప్రకృతిస్స్యాక్షరావిద్యా మాయాశబ్దైర్నిగద్యతే । కార్యావస్థముఖావస్థాస్స్యాదవ్యక్తవ్యపదేశభాక్ ॥ ౫౬ ॥ అవ్యక్తాన్మహదుత్పత్తిస్సాత్త్వికత్వాదిభేదగః । అహంకారస్తతస్త్రేధా సాత్త్వికత్వాదిభేదభాక్ ॥ ౫౭ ॥ వైకారికస్తైజసశ్చ భూతాదిరితి భేదతః । నామాంతరాణి సంత్యేషామహంకారాత్మనాం సతామ్ ॥ ౫౮ ॥ తేషు వైకారికాత్సాత్త్వికాహంకారాదుపస్కృతాత్ । ఏకాదశేంద్రియాణి స్యుర్జ్ఞానకర్మేంద్రియాత్మనా ॥ ౫౯ ॥ జ్ఞానప్రసారణాశక్తం జ్ఞానేంద్రియముదాహృతమ్ । తన్మనశ్శ్రోత్రచక్షుస్త్వఘ్రాణజిహ్వాత్మనా మతమ్ ॥ ౬౦ ॥ మనస్స్మృత్యాదిహేతుస్తద్బంధమోక్షాదికారణమ్ । శబ్దమాత్రగ్రహేశక్తమింద్రియం శ్రోత్రముచ్య

తే ॥ ౧౧ ॥ రూపమాత్రగ్రాహిచక్షుస్త్వక్స్పర్శగ్రహకారణమ్ । గం
ధైకగ్రాహకంఘ్రాణంరసనంరసభాసకమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఏషాంవిషయసం
బంధస్సంయోగాదిఃప్రకీర్తితః । ఉచ్చారణాదికర్మైకశక్తం కర్మేంద్రి
యంమతమ్ ॥ ౧౩ ॥ పంచధావాక్పాణిపాదపాయూపస్థప్రభేదతః । వ
ర్ణోచ్చారణహేతుర్వాక్పాణిశ్శిల్పాదికారణమ్॥ ౧౪ ॥ సంచారకా
రణంపాదఃపాయుర్మలనివృత్తికృత్ । ఉపస్థఃపరమానంద హేతుస్స్త్రీ
పుంసయోర్మతః ॥ ౧౫ ॥ రాజసాహంక్రియాయుక్త తామసాహంకృ
తేఃపునః । జాయతేశబ్దతన్మాత్రాదికంభూతాదికారణమ్ ॥ ౧౬ ॥ భూ
తానామవ్యవహితసూక్ష్మావస్థావిశేషవత్ । ద్రవ్యంతన్మాత్రమిత్యాహుః
తచ్చభూతంచపంచధా ॥ ౧౭ ॥ తన్మాత్రపంచకంశబ్దాద్యాశ్రయత్వేన
సమ్మతమ్ । భూతానాంస్యాదుపాదానంశబ్దతన్మాత్రమాదిమమ్ ॥౧౮॥
స్పర్శతన్మాత్రకంరూపరసతన్మాత్రకేఅపి । గంధతన్మాత్రమేతేభ్యఃఖాని
లజ్యోతిరబ్భువః ॥ ౧౯ ॥ పంచభూతానితన్మాత్రస్వరూపంతు నిరూ
ప్యతే । తామసాహంకృతిఖయోర్మధ్యావస్థాయుగాదిమమ్ ॥ ౨౦ ॥ శ
బ్దతన్మాత్రమస్మాచ్చవియదుత్పద్యతేతథా । ఖమేవసూర్యస్పందేనదిగి
తివ్యపదిశ్యతే ॥ ౨౧ ॥ద్రవ్యంతదాకాశవాయ్వోర్మధ్యావస్థానుసంయు
తమ్ । స్పర్శతన్మాత్రమస్మాచ్చవాయురుత్పద్యతేక్రమాత్ ॥ ౨౨ ॥ మ
ధ్యావస్థాయుతంవాయుతేజసోర్ద్రవ్యముచ్యతే । రూపతన్మాత్రమిత్య
స్మాత్తేజఉత్పద్యతేమహత్ ॥ ౨౩ ॥ మధ్యావస్థాయుతంతేజఃపయసోర్ద్ర
వ్యముచ్యతే । రసతన్మాత్రమిత్యస్మాత్సలిలంఖలుజాయతే ॥ ౨౪ ॥ మ
ధ్యావస్థాయుతం వారి పృథివ్యోర్ద్రవ్యముచ్యతే। గంధతన్మాత్రమిత్య
స్మాత్పృథివీసముదేత్యసౌ ॥ ౨౫ ॥ ఆద్యంశబ్దవదన్యచ్చ శబ్దస్పర్శవదు
చ్యతే । రూపశబ్దస్పర్శవత్స్యాత్తృతీయంచతురీయకమ్ ॥ ౨౬ ॥ రూ
పశబ్దస్పర్శరసయుక్తంగంధాధికంపరమ్ । తన్మాత్రపంచకంభూతపంచ
కంచైవమీరితమ్ ॥౨౭॥ ఏవంప్రకృతిరవ్యక్తమహదాదిక్రమాద్భవాః!

చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాంప్రాపితాసునిరూపితా ॥ ౭౮ ॥ భూతానిభగ
వాన్సృష్ట్వాద్విధైకైకం విభక్తవాన్ । ఏకమేకంనిధాయాంశం చ
తుర్ధాన్యంవిభక్తవాన్ ॥ ౭౯ ॥ చతుర్ధారచితానంశాంత త్తదంశే
యునక్తిసః । చతురంశయుతస్వాంశైః పంచభూతాన్యజీజనత్ ॥ ౮౦ ॥
అన్యభూతాంశసత్త్వేపి స్వాంశభూయస్త్వతఃకృతః । పృథివ్యప్తేజోని
లవ్యోమవ్యపదేశో జగత్యభూత్ ॥ ౮౧ ॥ పంచీకరణమేతాదృగుపల
యతిశ్రుతిః । భూతైర్మహదహంకృత్యోస్సప్తీకృతిరుపస్కృతా ॥ ౮౨
భూతపంచకమవ్యక్తమేతెమహదహంకృతీ । ఉపాదానానిదేహస్యేం
ద్రియాణి ప్రతిపూరుషమ్ ॥ ౮౩ ॥ భిన్నాన్యాకల్పకల్పాని శరీరం
భూషయంతిహి । చేతనైకనియామ్యంయచ్ఛరీరంతన్నిగద్యతే ॥ ౮౪ ॥
శరీరంద్వివిధంనిత్యమనిత్యమితిభేదతః । భగవన్నిత్యసూరీణాంనిత్యంనై
సర్గికంతుతత్ ॥ ౮౫ ॥ అనిత్యమపితద్ద్వేధాకర్మాకర్మకృతత్వతః॥అ
కర్మకృతమీశాదేరిచ్ఛయాపరికల్పితమ్ ॥ ౮౬ ॥ ఐచ్ఛకర్మకృతంద్వే
ధాస్వేచ్ఛానహకృతంతథా । కర్మమాత్రకృతంచేతిసౌభర్యాదేర్యథాది
మమ్ ॥ ౮౭ ॥ ద్వితీయమస్మదాదీనాంసామాన్యేనపునర్ద్విధా । స్థావ
రంజంగమంచేతిశిలాదిస్థావరంమతమ్ ॥ ౮౮ ॥ జంగమం దేవమానుష
తిర్యఙ్నారకిభేదవత్ ॥ సామాన్యేన పునర్ద్వేధా స్యాద్యోనిజమ
యోనిజమ్ ॥ ౮౯ ॥ ఉద్భిజ్జస్వేదజజరాయ్వండజైశ్చ చతుర్విధమ్। ఏవం పం
చీకృతానాం స్యాదండోత్పాదకతా స్మృతా ॥ ౯౦ ॥ అండోత్పత్తేః
పూర్వసృష్టి స్సమష్టిరతఉత్తరా । వ్యష్టిస్సృష్టిరితి ద్వేధా సృష్టి
ర్వేదాంతిసమ్మతా ॥ ౯౧ ॥ మహదాదేర్మహత్త్వాదిరవస్థోత్పత్తిరిష్య
తే । విజాతీయాంతరావస్థాచ తత్త్వాంతరమీర్యతే ॥ ౯౨ ॥ ఇత్థమవ్య
క్తమహదహంకారేంద్రియనామకైః । తన్మాత్రాణీతితత్త్వాని చతుర్విం
శతిధాఽభవన్ ॥ ౯౩ ॥ భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానానిచేశితుః । జీ
వస్యచప్రకృత్యాదీన్యుద్భవంతియథాయథమ్ ॥ ౯౪ ॥ విషయోభోగ్య

మన్ష్యాదిభోగోపకరణంమతమ్। భోగస్థానానిభువనభేదయశ్చాండస
ఙ్ఘయోః ॥ ౯४ ॥ ఏవంపంచీకృతైర్భూతైరారబ్ధంప్రాకృతంభవేత్ ।
కపిత్థఫలకాకారమండంనామనిగద్యతే ॥ ౯౭ ॥ జంబూద్వీపమిదంస
ర్వంలవణోదధినావృతమ్। ప్లక్షద్వీపంతతోపీక్షుసముద్రేణపరివేష్టితం॥
తతస్తుశాల్మలద్వీపంసురాసాగరవేష్టితమ్ । కుశద్వీపంతతస్సర్పిస్సము
ద్రేణపరివేష్టితమ్ ॥ ౯౮ ॥ క్రౌంచద్వీపంతతఃపశ్చాద్దధ్యర్ణవసమావృ
తమ్ । శాకద్వీపంతతఃక్షీరసముద్రేణపరివేష్టితమ్ ॥ ౯౯ ॥పుష్కరద్వీ
పమభితశ్శుద్ధాంబుధిసమావృతమ్ । సర్వమేతద్ధి మహామ్యాతతోవ
లయపర్వతః ॥ ౧౦౦ ॥ అంధకారావృతస్సోపిసోపిగతోదకేనచ । త
తోండమేకమేవంస్యాద్యద్భామేరూర్ధ్వమధోపిచ ॥ ౧౦౧ ॥ అండా
న్యేతాదృశానిస్యురనంతానిమహాహరేః । జలబుద్బుదకల్పాని పురా
ణోక్తాన్యనుక్రమాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ ....

—॥ఇతివేదాంతకారికావళ్యాంప్రకృతినిరూపణమ్॥—

గుణత్రయవిహీనోయస్సజడఃకాలఉచ్యతే । అఖండఖండభేదేనస
కాలోద్వివిధోమతః ॥ ౧ ॥ ఆద్యోపిభూర్భూతభావి వర్తమానత్వధీ
కరః । నిమేషాదిప్రభేదేనబహుభేదస్త్వసౌమతః ॥ ౨ ॥ అఖండకా
లఏవాయంనిత్యఇత్యభిగద్యతే। కాలస్సర్వకార్యంప్రతితుస్యాదుపాదా
నకారణమ్ ॥ 3 ॥ కార్యరూపస్సతోనైవనిత్యఇత్యవధార్యతామ్ । లీ
లావిభూతావీశానఃకాలమాలంబ్యకార్యకృత్ ॥ ४ ॥ ఏషనిత్యవిభూతౌ
తునకాలమవలంబతే । క్రీడాపరికరస్సోయంకాలస్తుపరమాత్మనః ॥ ५॥
నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతలయాఃకాలహేతుకాః । ఏవంప్రకాశితంకాల
స్వరూపస్యనిరూపణమ్ ॥ —॥ఇతికాలనిరూపణమ్॥—

శుద్ధసత్త్వధర్మభూతజ్ఞానజీవేశ్వరేషునా। అజడత్వంభవేల్లక్ష్మతత్పు
నస్స్వప్రకాశతా ॥ ౧ ॥ పరాక్త్వేసత్యజడతాలక్ష్మప్రథమయోర్మతం।
పరస్మై భాసమానత్వంపరాక్త్వమితిగద్యతే ॥ ౨ ॥ సత్త్వైకమూర్తి

కో దేశః శుద్ధసత్త్వమచేతనమ్ । పరిచ్ఛిన్నమధో దేశేఽనంతమూర్ధ్వ ప్రదేశతః ॥ ౩ ॥ స్వయంప్రకాశరూపేయం పంచోపనిషదాత్మికా । విష్ణోర్నిత్యవిభూతిస్స్యాన్నిత్యమానందనామికా ॥ ౪ ॥ సేయంవిభూతిరీశస్యనిత్యముక్తాత్మనామపి । భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానమయీమతా ॥ ౫ ॥ భోగ్యమీశ్వరదేహాదిద్వితీయంచందనాదికమ్ । భోగస్థానంతుమాణిక్యగోపురాదికముచ్యతే ॥ ౬ ॥ దేహాఈశ్వరనిత్యానాం నిత్యేచ్ఛాకల్పితాహరేః । ముక్తానాంతుశరీరాదిస్తత్సంకల్పకృతామతః ॥ ౭ ॥ శ్రీపతేర్వ్యూహవిభవార్చావతారతయాసతః । అప్రాకృతశరీరాణప్రతిష్ఠానంతరంహరేః ॥ ౮ ॥ ప్రసాదోన్ముఖతాపత్తౌ ప్రకటానిభవంతిహి । తచ్చప్రకటనంతస్యసంకల్పాధీనమిష్యతే ॥ ౯ ॥ (ప్రా)కృతా(ప్రా)కృతతనుసంసర్గఃకథమిత్యలం । రామకృష్ణావతారాదౌ దృష్టత్వాత్తస్య భూయసా ॥ ౧౦ ॥ ఔజ్జ్వల్యాది గుణా యే స్యుర్దివ్యమంగళవిగ్రహే । హరేస్తాంస్తువిజానీహిగద్యత్రయవిచారతః ॥ ౧౧ ॥ ముక్తానామశరీరత్వవచనం యత్తుదృశ్యతే । తత్కర్మకృతశారీరసంబంధాభావగోచరమ్ ॥ ౧౨ ॥ నిరూపయంతిశ్రీనాథదివ్యమఙ్గళవిగ్రహమ్ । పురాణోక్తక్రమాదస్మదాచార్యావేదాంతదేశికాః ॥ తథాహి చేతశ్చక్రితిచేతనాసిరమతి స్తత్సంవృతిర్గాలికా భూతానిస్వగుణైరహంకృతియుగంశంఖశశాఙ్గాయతే । బాణాఖానిదశాపికౌస్తుభమణిర్జీవః ప్రధానంపురశ్శ్రీవత్సంకమలాపతేతవగదామాహుర్మహాంతంబుధాః ఇతి । త్రిపాద్విభూతి వైకుంఠపదవ్యోమాదిశబ్దితా । విభూతిరియమీశస్యమహతీసుమహీయతే ॥ ౧౫ ॥ ద్వాదశావరణోపేతమనేకశతగోపురమ్ । వైకుంఠంనామనగరమేతస్యాంప్రవిజృంభతే ॥ ౧౬ ॥ ఆనన్దనామకస్తత్ర సుదివ్యనిలయస్స్ఫుటః । తత్రరత్నమయస్తంభసహస్రాభాసతే సభా ॥ ౧౭ ॥ అనంతస్తత్రచఫణామణిలేఖావిరాజితః । తస్మిన్ధర్మాదిసహితసింహాసనముపస్థితమ్ ॥ ౧౮ ॥ తత్రచామరవద్ధస్తవిమలాదిభిర

ర్చితమ్ । పద్మమష్టదళంభాతితత్రశేషా స్తిధీమయః ॥ ౧౯ ॥ తత్రాసనం
దమయస్సాక్షాత్సర్వవాచామగోచరః । అద్భుతజ్యోతిరాకారోభాతి
నారాయణాత్మనా ॥ ౨౦ ॥ —ఇతి నిత్యవిభూతినిరూపణం—

ధర్మీభవతియజ్జ్ఞానంప్రభాదీపయథాత్మనోః । తద్ధర్మభూతవిజ్ఞా
నంనిత్యంనిత్యేశ్వరేపుతత్ ॥ ౧ బద్ధేషుతత్తిరోభూతంముక్తేషుప్రాక్తి
రోహితమ్ । సంకోచనవికాసాభ్యాంనాశోత్పత్తివిభాగభాక్ ॥ ౨ ॥
సంకోచఇంద్రియద్వారాజ్ఞానం సంకోచ్యతే యది । వికాసఇంద్రియ
ద్వారాజ్ఞానప్రసరణాద్భవేత్ ॥ ౩ ॥ స్వప్రకాశంస్వతోమానమేతది
త్యత్రసమ్మతమ్ । స్వాన్యనిర్వాహకత్వేనదీపవత్స్వప్రకాశతా ॥ ౪ ॥
తమోవిశేషసాన్నిధ్యాజ్జ్ఞానంస్వాపేతిరోహితమ్ । ద్రవ్యత్వమస్యజ్ఞా
నస్యప్రభావద్గుణతాపిచ ॥ ౫ ॥ ధీభేదాస్సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషయత్నా
నతేపృథక్ । ద్వేష్మీచ్ఛామీతివాదస్తుస్మరామీత్యాదివన్మతః ॥ ౬ ॥స్మృ
త్యాదయోజ్ఞానభేదాఅనంతాజీవవృత్తయః । జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యతతయోఽనం
తాశ్చభగవద్గుణాః ॥ ౭ ॥ గద్యత్రయేమహాచార్యైరయమర్థఉదీరితః । త
త్తత్స్వరూపవిజ్ఞానంతద్భాష్యేణావగమ్యతే ॥ ౮ ॥ భక్తిప్రపత్తిసు
ప్రీతఈశ్వరోముక్తిదాయకః । అతోభక్తిప్రపత్తీహిముక్తౌ పరమకార
ణమ్ ॥ ౯ ॥ కర్మయోగజ్ఞానయోగౌభక్త్యోస్సాధనమూచిరే । ఫలాభిసం
ధిరహితంకర్మారాధనమీశితుః ॥ ౧౦ ॥ వినిర్మలాంతఃకరణేచింతనంజ్ఞా
నయోగకః । సాక్షాదితరథావాపి భక్త్యాకారణతానయోః ॥ ౧౧ ॥భక్తి
యోగోయమష్టాంగిన్యచ్ఛిన్నా స్మృతిసంతతిః । వివేకాదిభిరుత్పా
ద్యాదర్శనాకారతాంగతా॥ ౧౨ ॥ తత్తచ్ఛరీరావసానసమయేపరిణా
మినీ । సేయంసాధనభక్తిస్స్యాత్ప్రపత్త్యంగవతీమతా ॥ ౧౩ ॥ ఫలభ
క్తిస్తుభగవదనుగ్రహకృతాభవేత్ । అతఏవహరిస్సాక్షాత్సిద్ధోపాయ
త్వమశ్నుతే ॥ ౧౪॥ అంతరాదిత్యవిద్యాదిభేదాత్సాబహుధామతా ।
సర్వాపిబ్రహ్మవిద్యేయంబ్రహ్మప్రాప్త్యుపయోగినీ ॥ ౧౫ ॥ న్యాసవి

ధ్యాప్రపత్తిస్స్యాదంగపంచకయోగినీ । ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతి
కూల్యస్య వర్జనమ్ ॥ ౧౬ ॥ రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం త
థా । ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యమంగపంచకమీరితమ్ ॥ ౧౭ ॥ గురూపసద
నాదేషా విజ్ఞాతవ్యా మనీషిభిః । ఇయముక్తిః పూర్వాఘాశ్లేషనాశకృ
దుచ్యతే ॥ ౧౮ ॥ అపచారం వినా బ్రహ్మవిదాం నాస్యా విరోధకృత్ । అ
న్యాస్తీతి మహాచార్యశాసనం వ్యవసీయతే ॥ —ఇతి బుద్ధినిరూపణమ్—

అణుత్వే సతి చైతన్యం జీవలక్షణముచ్యతే । స చ దేహేంద్రియాది
భ్యో విలక్షణతయా మతః ॥ ౧ ॥ జీవస్యానేకవిషయానుభవోఽణోరపి స్ఫు
టః । యద్ధర్మభూతవిజ్ఞానవ్యాప్తిస్తత్ప్రయోగినీ ॥ ౨ ॥ పూర్వా
నుభూతవిషయప్రతిసంధానయోగతః । నిత్యః ప్రతిశరీరం స భిన్నో జ్ఞా
త్రాదిశబ్దితః ॥ ౩ ॥ ప్రకృత్యపేక్షయా దేహీ దేహశ్శ్రీమదపేక్షయా ।
తస్య స్వయంప్రకాశత్వం ప్రత్యక్షశ్రుతిబోధితమ్ ॥ ౪ ॥ దేశాంతరఫలా
దీనాముపలబ్ధిరణోరపి । కర్మజన్యాదదృష్టాఖ్యవిజ్ఞానాదితి సంజగుః ॥
బద్ధో ముక్తో నిత్య ఇతి స జీవస్త్రివిధో మతః । బ్రహ్మాదికీటపర్యంతా బద్ధా
స్సంసారయోగినః ॥ ౬ ॥ త్రైవర్గికాస్థనిష్ఠాతా బుభుక్షవ ఉదాహృ
తాః । అర్థకామపరాస్తత్ర స దేహాత్మాభిమానకాః ॥ ౭ ॥ తే తు ధర్మప
రాస్తత్ర యాగాద్యర్థానుషంగిణః । ధర్మస్త్వలౌకికశ్శ్రేయస్సాధనం
చోదనాదితః ॥ ౮ ॥ రుద్రాద్యారాధనపరా అన్యదేవపరా మతాః ।
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ త్యేవం భాగవతాస్స్మృతాః ॥ ౯ ॥ ముముక్షూ
ణాం చ కైవల్యపరాణాం లక్ష్మ కథ్యతే । ప్రకృతేస్తు వియుక్తస్య స్వాత్మా
నుభవః పరమ్ ॥ ౧౦ ॥ కైవల్యమర్చిమార్గేణ గత్వాపి పరమం పదమ్ ।
రమణత్యక్తపత్నీవత్కృ ఏదితోఽకోణేఽవతిష్ఠతః ॥ ౧౧ ॥ కైవల్యమేతత్కే
షాంచిదార్యాణామేవసమ్మతమ్ । అస్మదార్యాస్తు కైవల్యం న మన్యంత
ఇతి స్థితమ్ ॥ ౧౨ ॥ శక్తాః పూర్వోక్తభక్త్యైవ ముక్తిసంప్రాప్త్యపే
క్షిణః । అపశూద్రనయే భక్తౌ శూద్రానధికృతిస్స్ఫుటా ॥ ౧౩ ॥ సాధ్య

సాధనభక్తిభ్యాంభక్తాస్తుద్వివిధామతాః । పరాంకుశాదికానాద్యాన్ వ్యాసాదీనపరాన్విదుః ॥ ౧౪ ॥ ముముక్షవఃప్రపన్నాశ్చైకించన్యాదికయోగినః । త్రైవర్గికపరామోక్షపరాశ్చేతిచతేద్విధా ॥ ౧౫ ॥ ధర్మార్థకామాన్సార్వమప్యర్థంయేన్వతిష్ఠంతఆదిమాః । సత్సంగాదర్థవైరాగ్యముముక్షాయాంకృతాదరాః ॥ ౧౬ ॥ భగవద్భోగసంప్రాప్త్యైమహాచార్యంసమాశ్రితాః । అసామర్థ్యేనభక్త్యాదౌ ప్రపత్త్యైకకాశ్రయాఃపరే ॥ ౧౭ ॥ సర్వాధికారితాంధీరాఃప్రపత్తేరాచచక్షిరే । ఏకాంతినఃఫలంముక్త్యాసహాన్యద్యదుశంతితే ॥ ౧౮ ॥ పరమైకాంతినస్త్వేవచ్ఛన్భగవత్ప్రీతిమేవయే । ప్రారబ్ధంకర్మభుక్త్వైవ యోమోక్షమభికాంక్షతి ॥ ౧౯ ॥ దృప్తఆర్తస్తుసంసారే వహ్నావివసముత్తపన్ । ప్రపత్త్యనంతరంకాలం యోమోక్షమభికాంక్షతి॥ ౨౦ ॥ సత్సంగాదితిసుశ్లోకద్వయోక్తగతిమాన్పరః । ఆవిర్భూతస్వస్వరూపోముక్తోబ్రహ్మానుభూతిభాక్ ॥ ౨౧ ॥ ముక్తస్యభోగమాత్రేతుసామ్యంశ్రుతిషుచోదితమ్ । స్వేచ్ఛయాసర్వలోకేషుసంచారోస్యనరుధ్యతే॥ ౨౨ స్వేచ్ఛాచహరిసంకల్పాయత్తాముక్తస్యదృశ్యతే । అనావర్తనశాస్త్రంతుకర్మాయత్తనిషేధకృత్ ॥ ౨౩ ॥ నిత్యాసంకుచితజ్ఞానానిత్యంభగవదాజ్ఞయా । తత్కైంకర్యరతానిత్యాఅనంతగరుడాదయః ॥ ౨౪ ॥ ఏతేషామవతారాదిరిచ్ఛయైవహరేరివ।అధికారికతాఽమీషామీశ్వరేణ నియంత్రితా ॥ ౨౪॥

..ఇతిజీవస్వరూపనిరూపణం..

స్వేతరాఖిలశేషిత్వమీశ్వరస్యతులక్షణమ్ । ససూక్ష్మచిదచిన్మిశ్రోవిశ్వోపాదానకారణమ్ ॥ ౧ ॥ సంకల్పయుక్సఏవైషనిమిత్తంకారణంమతమ్ । కాలాద్యంతర్యామితయాసహకారిచకారణమ్ ॥ ౨ ॥ కార్యరూపేణవైవిధ్యయోగ్యుపాదానముచ్యతే । పరిణామయితృత్వేననిమిత్తమపిలక్షితమ్ ॥ ౩ ॥ కార్యోత్పత్త్యుపచారేణ సహకారిచతద్భవేత్ । ఏకవిజ్ఞానసహితసర్వవిజ్ఞానవాదతః ॥ ౪ ॥ ఉపాదానత్వమే

వో క్తంమృదాదావివచేశ్వరే। తదైక్షతేతిసంకల్పాన్నిమిత్తత్వంకు
లాలవత్ ॥ ౫ ॥ సహకారిత్వమప్యస్యాంతర్యామిబ్రాహ్మణోదితమ్ ।
సద్బ్రహ్మాత్మాదయశ్శబ్దాః కారణత్వావబోధనః ॥ ౬ ॥ అత్రభాగవతశు
న్యాయాన్నారాయణపరామతాః । నామరూపవిభాగానర్హత్వావ
స్థానమన్వితమ్ ॥ ౭ ॥ సుసూక్ష్మచిదచిద్వ్యక్తమేకంబ్రహ్మాత్మకంమతం ।
నామరూపవిభాగాత్ప్రాక్ సహిఘటోపసీయతే ॥ ౮ ॥ మృద్ఘటాదావ
పితతస్సదేకమితిగీయతే। నామరూపాద్యభావేసచ్ఛబ్దేనాపిగీయతే॥
తదేవాంతఃప్రవేశేననామరూపవిభాగకృత్ । యథా జీవోంతరావి
ష్టోనామరూపవిభాగభాక్ ॥ ౧౦ ॥ దేవోహమితిశబ్దైశ్చముఖ్యవృ
త్త్యాభిధీయతే । యథానీలాదయశ్శబ్దానీలాద్యవ్యభిచారిణమ్ ॥ ౧౧ ॥
విశిష్టమేవముఖ్యార్థంవదంతినిరుపాధికమ్ । తత్రైవభగవానంతర్యా
మీసన్నామరూపయోః ॥ ౧౨ ॥ విభాగకృత్సమైశ్శబ్దైర్ముఖ్యవృత్త్యా
భిధీయతే । అముఖ్యార్థత్వమేతేషాంపరైరుక్తంనయుక్తిమత్ ॥౧౩॥
శరీరాద్యపృథగ్భావాచ్ఛబ్దానిషఠాంఘటకేతరే । విశిష్టమేవత్రుమంతిమ
భిధాస్యంతితత్త్వతః ॥ ౧౪ ॥ సర్వంబ్రహ్మైతదాత్మ్యమిత్యాది
వ్యపదిష్టయః । సామానాధికరణ్యేనసుయుజ్యంతేఽతఏవహి॥౧౫॥ స్వ
రూపభిదయాభేదశ్రుతయోస్సన్నతేస్థితాః । విశిష్టాభేదతోఽభేదశ్రుత
యోపిసునిర్వహాః ॥ ౧౬ ॥ కారణాత్సూక్ష్మచిదచిద్వ్యక్తాత్స్థూలైతదా
హితమ్ । కార్యంనాన్యదితివ్యక్తమారంభణనయాదిషు ॥ ౧౭ ॥ నిర్గుణ
ణత్వపరాః కాశ్చిచ్ఛ్రుతయస్సంతితాఇమాః । యద్ధేయగుణరాహిత్యం
బోధయంతితతోధ్రువమ్ ॥ ౧౮॥

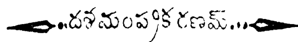
ఇతిఈశ్వరనిరూపణం

ద్రవ్యమేవంనిరూప్యాథతదద్రవ్యంనిరూప్యతే। శుద్ధసత్త్వంమిశ్ర
సత్త్వమితిసత్త్వంద్విధామతమ్ ॥ ౧ ॥ రజస్తమోభ్యామస్పృష్టమద్ర
వ్యంపూర్వముచ్యతే । రజస్తమోవిమిశ్రంతుమిశ్రసత్త్వంప్రకీర్తితం
అతీంద్రియంప్రకాశాదినిదానంసత్త్వశబ్దితమ్ । ఉజ్జ్వలోభవ్యత్యాది

నిదానంకీర్త్యతే తమః ॥ ౩ ॥ ప్రమాదమోహాదిహేతురిత్థం త్రైగుణ్య
రూపణమ్ । లయే సమాని చైతాని విషమాణ్యుదయాదిషు ॥ ౪ ॥ శ్రో
త్రగ్రాహ్యో గుణశ్శబ్దో వర్ణావర్ణాత్మనా ద్విధా । తాలుభేర్యాదిజత్వే
న భూతపంచకవర్త్యసౌ ॥ ౫ ॥ స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్యః పృథి
వ్యాదిచతుష్టయే । శీతోష్ణాదిప్రభేదస్తు శాస్త్రాంతరనిరూపితః ॥ ౬ ॥
చక్షురింద్రియనిర్గ్రాహ్యం రూపమేతచ్చతుర్విధమ్ । శ్వేతరక్తపీత
కృష్ణేతి భేదాద్విధాదిమ్ ॥ ౭ ॥ భాస్వరాభాస్వరత్వాభ్యాం భాస్వ
రం తేజసి స్థితమ్ । పృథివీజలయోశ్చైతదభాస్వరముదాహృతమ్ ॥ ౮ ॥
రసనేంద్రియనిర్గ్రాహ్యో రసష్షోఢా ప్రకీర్తితః । ఘ్రాణగ్రాహ్యో గు
ణో గంధో ద్వేధా శాస్త్రాంతరేష్వివ ॥ ౯ ॥ పృథివ్యామేవ గంధస్స్యా
త్పృథివీజలయో రసః । పృథివీజలతేజస్సు రూపం స్పర్శస్సవాయుషు ॥
శబ్దః పంచసు భూతేషు ప్రాధాన్యేనైవ సముచ్యతే । పంచీకరణరీత్యా తు స
ర్వేష్వేతే ప్రసంగతాః ॥ ౧౦ ॥ సంయుక్తప్రత్యయే హేతుస్సంయోగ ఇతి
కథ్యతే । కార్యాకార్యప్రభేదేన స సంయోగో ద్విధా మతః ॥ ౧౨ ॥ మే
షహస్తాదిసంయోగః కార్యః కార్యో విభోర్ద్వయోః । విభుద్వయస్య సం
యోగశ్శ్రుత్యా యుక్త్యా చ మన్యతే ॥ ౧౩ ॥ తస్మాత్కాలస్యేశ్వరేణ
సంయోగోపి సుసమ్మతః । సంయోగాభావరూపో హి విభాగో న గుణాంత
రమ్ ॥ ౧౪ ॥ సర్వహేతుషు హేతుత్వనిరోద్ధ్రీ శక్తిరిష్యతే । మణిమ
న్త్రాదికేష్వేవ సా ప్రసిద్ధా సాత్వతీంద్రియా ॥ ౧౫ ॥ బుద్ధ్యాదయోష్టావి
జ్ఞానే భావనయాంతరా వినా । ద్రవత్వస్నేహసంఖ్యానపరిమాణాని వే
గకః ॥ ౧౬ ॥ ద్రవ్యస్వరూపరూపత్వాన్నాధిక్యం యాంతి కేవలమ్ । స్థి
తిస్థాపకమేతస్మింత్సంయోగేంతర్భవత్యతః ॥ ౧౭ ॥ సంయోగాభావరూ
పత్వాత్పృథక్త్వస్య విభాగవత్ । గురుత్వస్యాపి శక్తిత్వాన్నాధిక్యం
క్వాపి విద్యతే ॥ ౧౮ ॥ కర్మణామపి శక్తిత్వం కేచిదాహుర్మనీషిణః ।
పదార్థాంతరతామన్యే ప్రాహుర్వేదాంతవేదినః ॥ ౧౯ ॥ ప్రాచీన

గ్రంథపదవీమనుసృత్య యథామతి । విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతఫక్కికేత్థం నిదర్శితా ॥ ౨౦॥ అణ్ణయార్యాధ్వరీంద్రస్య తార్తీయీకేన సూనునా। శ్రీమద్వేంకటదాసేన నిర్మితా కారికావళీ ॥ ౨౧ ॥ సిరమాయిరమాయత్తపరమాద్భుతతేజ(సే)సః ముదమాధాతు కామేనమయేయం కారికావళీ ॥ ౨౨ ॥ భక్తిప్రపత్త్యోరధిదేవతాభ్యామివాబ్జనాభస్య పదాంబుజాభ్యామ్ । సమర్పయేస్సన్నతకారికావళీం తదంగులీసంఖ్యనిరూపణార్థ్యాం ॥ ౨౩ ॥ యశ్శ్రీమదఘమర్షణాన్వయపయస్సింధోరవేందుర్మహానణ్ణార్యస్సమభూదభూషి చ చతుస్తంత్రీవచఃకాంతిభిః । తస్యాసౌ తనయస్సమాజితనయశ్శ్రీవేంకటాఖ్యస్సుధీః శ్రుత్యంతాన్వయకారికావళిమకరోత్ప్రీత్యై మహాత్మ్యై సతామ్ ॥ ౨౪ ॥ ....

ఇతి శ్రీమదఘమర్షణాన్వయపయోధిచంద్రమసష్షడ్దర్శనీపారదృశ్వ నణ్ణయార్యసోమపీథినః తృతీయసూనునా బుచ్చివేంకటార్యేణ విరచితాయాం వేదాంతకారికావళ్యాం గుణనిరూపణం నామ

దశమం ప్రకరణమ్.

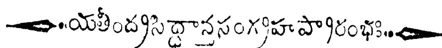
శృణు వేంకటశైలశేఖరాగ్రకృతవాసస్పృహరేఘసంతమద్య ।
నిశితేన మదాత్మనాశరేణ ప్రణివిధ్యామి హృదంతరే ప్రభో ॥

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీభాష్యకారసిద్ధాంతరత్నాకరసుధార్ణవే।
నమోవేదాంతగురవే మద్ధృద్ధ్వాంతభానవే॥౧

శ్రీమత్సర్వార్థసిద్ధ్యాదిప్రబంధేషు ప్రపంచితః। సంగృహ్యతేఽత్ర
సిద్ధాన్తః ప్రసాదాయ విపశ్చితామ్ ॥ ౨ ॥ ద్రవ్యాద్రవ్యప్రభేదేన ద్వి
ధా తత్త్వముదీరితమ్ । తత్రద్రవ్యమవస్థావదన్యదద్రవ్యముచ్యతే ॥ ౩॥
ఆగంతుకః పృథక్సిద్ధో ధర్మోఽవస్థేతి కీర్త్యతే । మూర్తే చలతి సంయోగాత్
బ్రహ్మణో లక్షణాన్వయః ॥ ౪ ॥ అపిజీవస్వభావానాం స్వరూపేణ చ స
ర్వగ । అవస్థాస్సంత్యదోషాస్తే నిర్వికారోక్తిరస్యతః ॥ ౫ ॥ జడా
జడవిభేదేన ద్రవ్యం ద్వైవిధమిష్యతే। జడమస్వప్రకాశం స్యాదజడం స్వ
ప్రకాశకమ్ ॥ ౬ ॥ అవ్యక్తకాలభేదేన జడద్రవ్యం ద్విధోదితమ్ । చతు
ర్వింశతిధా వ్యక్తం మహత్తాద్యైర్విభిద్యతే॥ ౭ ॥ అష్టౌ ప్రకృతయస్తే
షాం వికారాష్షోడశోదితాః। వైషమ్యహీనైస్సత్త్వాద్యైర్జుష్టమవ్య
క్తముచ్యతే ॥ ౮ ॥ గుణత్రితయవైషమ్యయుక్తం వ్యక్తముదీర్యతే ।
త్రయోవింశతిభేదం తన్మహదాదికమీరితమ్ ॥ ౯ ॥ ప్రకృతేః ప్రథమం
కార్యం మహత్తత్త్వం ప్రచక్షతే । సాత్త్వికో రాజసశ్చైవ తామసశ్చేతి త్రి
ధా మహాన్ ॥ ౧౦ ॥ గుణాంతరాధ్యావయయోగేఽస్తు నిసత్యపి । త
త్త్వాద్యాశ్రయభూయస్త్వనిమిత్తా తత్తదాఖ్యతా ॥ ౧౧ ॥ న తదస్తి పృథి
వ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః । సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభి
స్స్యాత్త్రిభిర్గుణైః ॥ ౧౨ ॥ మహత్తత్త్వప్రకృతికస్త్వహంకారో
నిరూపితః । సాత్త్వికాదిప్రభేదేన త్రైవిధ్యమపి సమ్మతమ్ ॥ ౧౩ ॥ ఇం
ద్రియాణాముపాదానం తేషాం సాత్త్విక ఇష్యతే । తన్మాత్రప్రకృతిః
ప్రోక్తా తామసాహంకృతిః పునః ॥ ౧౪ ॥ తయోరనుగ్రాహకస్తు మధ్య
మో రాజసో మతః । మనసాఽనింద్రియత్వం తు నయుక్తమితి మన్మహే॥

ఇన్ద్రియాణాంమనశ్చాస్మి మనష్షష్ఠానిఖానిచ । ఏకాదశంమనశ్చాత్రే
త్యేవమాద్యనుశాసనాత్ ॥ ౧౬ ॥ సఙ్కల్పస్మరణాదేశ్చమనఃకరణ
మిష్యతే । తస్మాన్మనశ్చక్షురాదితుల్యమిన్ద్రియమిష్యతే ॥ ౧౭ ॥ త
త్త్రిచింతాద్యుపధిభిశ్చిత్తాదివ్యపదేశితా । ప్రాణవాయోరపానాదిసమా
ఖ్యావదుపాధినా ॥ ౧౮ ॥ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంజ్ఞానసామాన్యహే
తుతా । శాస్త్రాచ్చమనసస్సిద్ధాబాధంనార్హతికేనచిత్ ॥ ౧౯ ॥ అ
న్నమాప్యాయకంప్రాహుర్మనసశ్శ్రుతిచింతకాః । సాత్త్వికాహంకృతే
ర్జాతంతదనిత్యంప్రచక్షతే ॥ ౨౦ ॥ శబ్దప్రత్యక్షకరణంశ్రోత్రేన్ద్రి
యముదాహృతమ్ । ఆకాశాప్యాయితంతచ్చస్వకార్యకరణక్షమమ్ ॥
ఇన్ద్రియాణాంహిచరతాంయన్మనోఽనువిధీయతే । ఇతిస్మృతేరస్తివృత్తి
శ్శ్రోత్రాదేర్వితతాబహిః ॥ ౨౨ ॥ తయైవగృహ్యతేశబ్దో దూరాద
పి యథావిధమ్ । యద్వాభేర్యాద్యవయవశ్శబ్దసంశ్రయఏవతు ॥ ౨౩॥
ఆనీయతేవాయునైవసురభ్యవయవాదివత్ । ప్రతికూలగతేవాయౌ న
శబ్దశ్శ్రూయతేతతః ॥ ౨౪ ॥ కదంబముకుళన్యాయాచ్ఛబ్దోత్పత్తిస్తు
నేష్యతే । స్పర్శప్రత్యక్షకరణంత్వగిన్ద్రియముదాహృతమ్ ॥ ౨౫ ॥
వాయురాప్యాయకస్తస్యవాయవీయంతునైవతత్ । రూపప్రత్యక్షకర
ణంచక్షురిన్ద్రియమిష్యతే ॥ ౨౬ ॥ తేజసాప్యాయనంతస్యసమ్మతం
తైజసంనతత్ । చక్షుర్వృత్త్యాతుదూరస్థ మపివస్తువగాహ్యతే ॥
రసప్రత్యక్షకరణమద్భిరాప్యాయితంస్వయమ్ । రసనేన్ద్రియమిష్టంత
దాప్యమిత్యేకకల్పితమ్ ॥ ౨౮ ॥ గన్ధప్రత్యక్షకరణంఘ్రాణేన్ద్రియ
ముదాహృతమ్ । ఆప్యాయితంపార్థివాంశైరేతత్కార్యకరంవిదుః ॥
శ్రోత్రేన్ద్రియంకర్ణరన్ధ్రేత్వక్సర్వావయవేష్వపి । చక్షుస్తు కృష్ణ
తారాయాంజిహ్వాగ్రేరసనంపునః ॥ ౩౦ ॥ ఘ్రాణంనాసాగ్రవర్త్యేవం
స్థానమేషాముదీరితమ్ । ప్రాప్యకారిత్వమేతేషాం యథాయోగమపీ
ష్యతే ॥ ౩౧ ॥ భౌతికత్వంత్విన్ద్రియాణాంభారతోక్తంశ్రుతేర్బలా

త । ఆప్యాయకాంశతాత్పర్యాన్నితం వేదార్థసంగ్రహే ॥ ౩౨ ॥ అ
నుమానం త్వాగమేనబాధ్యమిత్యేవసమ్మతమ్ । అన్యథా వైదికీహింసా
స్యాదగ్రాహ్యమనీషిణామ్ ॥ ౩౩ ॥ అనుమానే దూషణాని జ్ఞేయాని ని
పుణైరిహ । శ్రుతితాత్పర్యార్థసిద్ధ్యాదావితి తత్రోపరమ్యతే । జిహ్వా
దిభ్యోపి భిద్యంతే పంచకర్మేంద్రియాణ్యపి ॥ జ్ఞానేంద్రియేష్వేతేషు
ప్రమాణం శాస్త్రమేవ నః ॥ ౩౪ ॥ వాక్పాణిపాదపాయూనాం సోపస్థా
నాం పృథక్పృథక్ । వచనాదానగమనవిసర్గానందహేతుతా ॥ ౩౫
ఇంద్రియాణాం స్థానతయా తేషు చావయవేష్వపి । తదేకసంజ్ఞా భవతి
శ్రోత్రాదివశతః పరమ్ ॥ ౩౬ ॥ ఏతేషాం చేదధిష్ఠానవ్యతిరేకో న చేష్యతే ।
జ్ఞానేంద్రియాతిరేకోపి న స్యాద్వ్యక్త్యవిశేషతః ॥ ౩౭ ॥ జ్ఞానకర్మేంద్రి
యాణ్యేవం దశైతాన్యపి సాత్త్వికాత్ । అహఙ్కారాత్ప్రసూతాని స
ర్వాణి మనసా సహ ॥ ౩౮ ॥ రాజసాహంకృతేర్జాతం కర్మేంద్రియమి
తి త్వసత్ । అవిశేషేణ హి ప్రోక్తా దేవా వైకారికా దశ ॥ ౪౦ ॥ తామ
సాహంకృతేరేవం శబ్దతన్మాత్రమేవ తు । జాయతే స్పర్శతన్మాత్రం నభసో
భవతస్తతః ॥ ౪౧ ॥ స్పర్శతన్మాత్రతో వాయురూపతన్మాత్రయోర్జనిః ।
రూపతన్మాత్రతస్తేజోరసతన్మాత్రయోరపి ॥ ౪౨ ॥ రసతన్మాత్రతో గం
ధతన్మాత్రేణ సమన్వితాః । ఆపో జాయంత ఏతస్మాత్పృథివీతి జనిక్రమః ॥
అష్టౌ ప్రకృతయస్తేషాం వికారాః షోడశేతి చ । నిష్కర్షేదం పరశ్రు
త్యా జ్ఞాపితో యం క్రమోత్ర నః ॥ ౪౩ ॥ తన్మాత్రపఞ్చకం తత్ర మహాన
వ్యక్తమేవ చ । అహఙ్కార ఇతి త్వష్టప్రకృతీనాం చ సంగ్రహః ॥ ౪౪ ॥
ఇంద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చభూతాని షోడశ । వికారా గణితాస్తేషాం
న మిథో జనిరిష్యతే ॥ ౪౫ ॥ ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిశ్రుతిస్తన్మాత్ర
గోచరా । శబ్దస్పర్శాద్యాశ్రయత్వాత్తత్తదాఖ్యోపపద్యతే ॥ ౪౬ ॥
అనుద్భూతాస్తు శబ్దాద్యాస్తన్మాత్రాసు వ్యవస్థితాః । ఆకాశాదిషు చో
ద్భూతాః ప్రసిద్ధిర్లౌకికీ తతః ॥ ౪౭ ॥ భూతాఖ్యాపి హి తన్మాత్రేష్వ

ష్టాసందృశ్యతేగురోః । ద్విభూతిమూలేతియతో గాథాయామనుసంశి-
తమ్ ॥ ౪౯ ॥ నిగమాంతగురోరేతన్మతమిత్యపిదర్శితమ్ । కుమారవర-
దాచార్యతత్త్వత్రయవిచింతనే ॥ ౫౦ ॥ అవ్యక్తాద్యష్టకమిదంశాస్త్రై-
కైవావగమ్యతే । అతీంద్రియానుమానానామప్రామాణ్యస్య సూత్ర-
ణాత్ ॥ ౫౧ ॥ ఉద్భూతశబ్దైకగుణమాకాశంసంప్రచక్షతే । వాయ్వా-
దిభ్యోధికత్వేపిపరిచ్ఛేదోస్యసమ్మతః ॥ ౫౨ ॥ ఖంవాయుర్జ్యోతిరి-
త్యాదిశాస్త్రాదుత్పత్తిరిష్యతే । శ్యేనోత్పతతీత్యాదిప్రత్యక్షం మాన-
మత్రనః ॥ ౫౩ ॥ నీరూపత్వేపివిషయస్వభావాదపరోక్షతా । కాలా-
ద్యధ్యక్షతారూపంవ్యభిచారినకారణమ్ ॥ ౫౪ ॥ ఇదంత్వంచక్షుషావే-
ద్యంవస్తుష్వితివినిశ్చితమ్ । తద్వర్తమానసమయసంబంధాత్మకమిత్య-
పి ॥ ౫౫ ॥ కాలోపాధ్యభిసంబంధవిజ్ఞానమిదమిత్యతః । సకాలస్యా-
పరోక్షత్వనిహ్నవోప్యత్రయుజ్యతే ॥ ౫౬ ॥ కాలోపనయసామగ్రీ-
సంపత్త్యాద్యవిలంబతః । అయంఘటఇతీత్థంహిప్రత్యేతిసకలోజనః ॥ ౫౭
కాలసంబంధరూపాచసత్తాసర్వస్యవస్తునః । సదితీతిసర్వేషాం ప్ర-
త్యక్షమపిసమ్మతమ్ ॥ ౫౮ ॥ ద్రవ్యేషుకాలసంబంధస్సంయోగఇతినిశ్చి-
తమ్ । సంయుక్తాశ్రయణాంసత్త్వమద్రవ్యేష్వితిస్థితిః ॥ ౫౯ ॥ ధర్మ్యా-
దీనాహిసత్తైషాంవిశిష్టతాలోకవేదయోః । నిర్వాహకస్స్వసత్తాయాః
కాలఏవత్వభేదతః ॥ ౬౦ ॥ ఆ(న్యా)ద్యా)పరోక్షజనకంరూపంస్వస్యా-
పరోక్షతామ్ । స్వయమేవావహత్యత్రేత్యేతద్ధిపరసమ్మతమ్ ॥ ౬౧ ॥ అ-
న్యప్రకాశకంజ్ఞానంస్వయమేవప్రకాశతే । ఇత్యేతదౌపనిషదసిద్ధాం-
తిషువినిశ్చితమ్ ॥ ౬౨ ॥ కాలఃప్రత్యక్షఏవాతోనీరూపోపితథానభః
స్వభావాచ్చాక్షుషత్వంతువిషయాణాంవ్యవస్థితమ్ ॥ ౬౩ ॥ నీరూప-
త్వాదాపరోక్ష్యంనిషేధయతివాదిని । పంచీకరణతోరూపమన్వారో-
పేణభాషితమ్ ॥ ౬౪ ॥ స్వప్రకాశానుమానేచరూపమేవంనిదర్శితం ।
ఆకాశచాక్షుషంతస్మాన్నిర్బాధమితిమన్యతే ॥ ౬౫ ॥ ఏతచ్చసర్వమా-

చార్య(శ్రీ)స్సూక్తిషు వనిశ్చితమ్ । ద్వావేవశబ్దస్పర్శౌతువాయోరపి
గుణౌమతౌ ॥ ౬౬ ॥ ఉద్భూతౌప్రాణసంజ్ఞేతు మాతరిశ్వనిదైహికే
వాయుర్వాతీతిచత్వాచం ప్రత్యక్షంసర్వసమ్మతమ్ ॥ ౬౭ ॥ తస్యస్ప
ర్శానుమేయత్వే ఘటాదావపితద్భవేత్ । స్పర్శహేతుకతానేష్టా
స్పార్శనేపివిపశ్చితామ్ ॥ ౬౮ ॥ రూపస్పర్శాదిహేతుత్వే వ్యభిచా
రోహిబాధకః । ఏకార్థసమవాయేన రూపస్పర్శాదిమత్యపి ॥౬౯॥
గురుత్వాదౌనాపరోక్షంపరేషామపిసమ్మతమ్ । ప్రతిబంధోపితావా
త్ప్రత్యక్లృప్త్యైతెయదితత్రవః॥౭౦॥ అతిరిక్తంగౌరవంస్యాద్విషయాణాం
తుహేతుతా । ఉభయానుమతాయత్ర ప్రత్యక్షంనోపజాయతే ॥౭౧ ॥
విషయస్యనహేతుత్వం తస్యైవేత్యుపపత్తిమత్ । శబ్దస్పర్శయుతం
రూపముద్భూతంతైజసేగుణః । సువర్ణంతైజసంనైవ కింతుపార్థివ
మేవతత్ । ప్రభాప్రభావద్భిదయా ద్విధాతేజస్సమీరితమ్ ॥౭౩॥ నదీ
పావయపేప్వేవ ప్రకీర్ణాసుప్రభాభిధా । మణిస్తుపార్థివస్తస్య ప్ర
భాభిన్నైవతైజసీ ॥ ౭౪ ॥ దీపతత్ప్రభయోరేవం భేదోయుక్తిసహో
మతః । తేజసాలోహితంరూపమసాధారణమిష్యతే ॥౭౫॥ యదగ్నే
రోహితంరూపం తైజసస్తదితిశ్రుతేః । శబ్దస్పర్శరూపరసా విత్యు
ద్భూతచతుష్టయమ్ ॥౭౬॥ అపాంలక్షణమేతాసాం శుక్లోరూపం శ్రు
తేర్బలాత్ । శబ్దస్పర్శరూపరసాగంధశ్చేతిగుణాభువః ॥ ౭౭ ॥ కృ
ష్ణరూపముపాస్యస్తుశ్రుతిసందర్శితంపృథక్ । తమస్తుపార్థివంద్రవ్యం
కృష్ణరూపాత్ప్రదక్షహే ॥౭౮॥ గుణక్రియాదిబాధాత్తు నాలోకాభా
వమాత్రతా । భావాంతరాభావవాదోనద్రవ్యత్వవిరోధకృత్ ॥౭౯ ॥
అవ్యక్తేతుతమశ్శబ్దోజ్ఞానావారకతాగుణాత్ । మృత్యుశబ్దఇవప్రా
జ్ఞైర్నిర్వాహ్యఇతినిశ్చితమ్ ॥౮౦ ॥లోకేభూరిప్రయోగాచ్చ శక్తిర
త్రైవయుజ్యతే । అవ్యక్తాదిపృథివ్యంత శరీరఃపురుషోత్తమః ॥ ౮౧॥
పూర్వపూర్వవిశిష్టస్సన్నుపాదానంయథోత్తరమ్। అవస్థాంతరవత్త్వా

ర్వ్యముపాదానంప్రచక్షతే ॥౭౨॥ సాధ్యావస్థాంతరద్రవ్యం కముపాదే యమిష్యతే । ఉపాదానాదుపాదేయమనన్యదితి వైదికాః ॥౭౩॥ కుండలీభవతిస్వర్ణపిండ ఇత్యనుభూతితః । అభూతతద్భావబోధి ప్రత్యయాత్ప్రత్యభిజ్ఞయా । ద్రవ్యాంతరాదర్శనాచ్చ తదనన్యత్వముచ్యతే । ద్రవ్యాంతరంచేత్తంతుభ్యః పటస్తద్గుణపూర్వకః ॥౭౪॥ గురుత్వాదిగుణోప్యన్యస్తత్కార్యేజాయతేతదా । గురుత్వకార్యంపతనమతిరిచ్యేతతోలనే ॥౭౫॥ పత్రతాటంకనయతః కార్యంకారణమేవతత్ । విశేషణవిశేష్యత్వ పర్యాయత్వ వివర్జితమ్ ॥౭౬॥ నామాంతరంయామవస్థాం నిమిత్తమవలంబతే । తాదృశ్యావస్థయాయుక్తం కార్యమిత్యభిధీయతే ॥౭౭॥ తదవస్థావిశేషేణ యుజ్యతేతత్ప్రయోజనమ్ । లోకానాంతంతుపటయోర్నానాత్వైకత్వధీరపి ॥౭౮॥ ధాన్యతద్రాశినయతోజ్ఞేయాయుక్తేతినాన్యథా। కారకాణామర్థవత్త్వం ద్రవ్యోత్పత్త్యైవయుజ్యతే ॥౮౦॥ సాధ్యావస్థైవభవతి ద్రవ్యస్యోత్పత్తిరస్య చ । పూర్వసిద్ధంస్వరూపేణ తదవస్థాంతరేణతు ॥౮౧॥ ఉత్పద్యతేవిశిష్టంతదవస్థాహ్యసతీదసా । సత్కార్యవాదోద్రవ్యేషు యథానుభవమిష్యతే ॥౮౨॥ ఆకృతిర్భిద్యతేద్రవ్య మభిన్నమితిదర్శనాత్ ।అసదుత్పత్తిభీత్యాయైరవస్థాచసతీష్యతే ॥౮౩॥ సార్థక్యంకారకాణాంతదభివ్యక్త్యైవవర్ణితమ్ । కారకవ్యంజకభిదాసర్వానుభవసంమతా ॥౮౪॥నస్యాదేవంయతస్తేషాంప్రాప్తైషామేకరాశితా॥ అభివ్యక్తేరనాదిత్వేకార(కా)ణా(నా)మనర్థతా॥౮౫॥ సాదిత్వేస్యాదసత్కార్యవాదస్తత్రైవదుస్తరః । తస్మాద్యథాలోకవేదంయుజ్యతేభాష్యకృన్మతమ్ ॥౮౬॥ ద్రవ్యంసదేవత్వసతీతదవస్థేతిదర్శితమ్ । సమష్టిస్సృష్టిస్తత్త్వానాం పంచీకరణతఃపురా ॥౮౭॥ పంచీకరణతఃపశ్చాద్వ్యష్టిసృష్టిరితిస్థితిః । అపంచీకృతతత్త్వానామకార్యక్షమతాంవిదుః॥౮౮॥ పంచీకరోతిభూతాని భగవానితినైగమాః । సమావిభజ్యసంకల్పాద్ద్వి

ద్వైకార్ధం నిధాయతు ॥౯౯॥ యనక్త్యర్ధం చతుష్వేవచతుర్ధేతి
క్రమో మతః । ఇత్థం పంచసుభూతేషు పంచీకరణమిష్యతే ॥౧౦౦॥ భూ
యస్త్వాదేవతద్వాద స్సూత్రితో భాషితో వ్యసా । ఏకం భూతముపా
దానం దేహేభూతాంతరంత్విహ ॥౧౦౧॥ ఉపష్టంభకమిత్యాహుర్గౌ
తమాధ్వానుసారిణః । వేదాంతినస్తునిపుణాః పంచభూతాత్మకం వపుః॥
ఇత్యేవమవిశిష్టోక్త్యా పంచోపాదానకం విదుః । జాతిసంకరదోషస్తు
సమవాయోజ్ఝనాద్ధతః । నిత్యైకానుగతాజాతిస్సమవాయావలంబినీ।
నన్వవ్యక్తం ద్రవ్యమేకం భూతభౌతికభేదతః ॥౧౦౪॥ ఇత్యేతదప్యనై
కాంత్య మావహేదితి చేన్నతత్ । అనంతావయవవ్యాప్తం ద్రవ్యమవ్య
క్తముచ్యతే ॥౧౦౫॥ ఏకద్రవ్యత్వమప్యత్ర సంఘాతైక్యేనరాశివత్ ।
మహత్త్వాదిరవస్థాతు తత్రవార్ధేస్తరంగవత్ ॥౧౦౬॥ సర్వేశ్వరస్యసం
కల్పా వాతవత్తత్ప్రయోజకః । సయత్రదేశేభవతి వికారస్తత్రజా
యతే ॥౧౦౭॥ సమీరగతిభేదేన స్థూలసూక్ష్మతరంగవత్ । తత్రావాం
తరసంఘాతప్రదేశైక్యవివక్షయా ॥౧౦౮॥ కార్యకారణయోరైక్యం వై
దికైరవలంబితమ్ । చతుర్వింశతితత్త్వేషుత్రిగుణద్రవ్యతామతా॥౧౦౯॥
ఆకాశత్వాద్యవస్థాస్తుతత్తద్దేశేష్వవస్థితాః । ధర్మిభేదస్తుధర్మాణా
మత్యంతాభావఇష్యతే ॥౧౧౦॥ అతశ్చాకాశవాయ్వాదే ర్నైవాభే
దః ప్రసక్తిమాన్ । పూర్వపూర్వం వ్యాపకమప్యుత్తరోత్తరతత్త్వతః॥
పూర్వావస్థావమర్దేన క్వచిదేవోత్తరోదితా । తస్మాత్ప్రభూతోప్య
స్త్యేవ పూర్వావస్థాశ్రయోంశకః ॥౧౧౧॥ తతోనవ్యాపిసాంకర్యము
భయోరప్యవస్థయోః । ఈశస్యసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీర పరిణామవాన్ ॥
కారణం స్థూలచిదచిచ్ఛరీరః కార్యముచ్యతే । సంకల్పాత్తత్కర్తృతామే
తి కాలాదిసహకారిణామ్ ॥౧౧౨॥ అంతరాత్మాస్వయం ధత్తేసర్వస్య స
హకారితామ్ । అంభః పూర్ణస్యకుంభస్య వహనాదధికశ్రమః । పుం
సస్సంధృశ్యతేతద్వత్సద్వారంబ్రహ్మకారణమ్ । క్షీరాదిపరిణామానాం

మాశ్రయః కాల ఇష్యతే । రూపాంతరం తతాకాలాఖ్యం ప్రకృతేరితి శాస్త్రతః ॥౧౧౬॥ క్షణైకపరిణామ్యేవ తత్సంఘాతవిశేషతః । ముహూర్తదినపక్షాదివ్యవహారః ప్రసిధ్యతి ॥౧౧౭॥ న కాలేన వినా ధ్వక్షుంకస్యచిద్వ్యపజాయతే । అతః పృథక్ప్రమాణం చ నాపేక్ష్యం కాలసాధనే । దిశో ద్రవ్యాంతరత్వం తు న క్వచిచ్ఛ్రూయతే తతః । మూర్తైరేవ తతస్సర్వదిక్కృత్త్వఫలమిష్యతే ॥౧౧౮॥ దిశాస్సృష్ట్యాదిశాస్త్రేణామప్యుపక్షీణతా పథా । తతో జడద్రవ్యమిత్థం కాలాన్యత్త్వాఖ్యమీరితమ్ ॥౧౧౯॥ అజడద్రవ్యతత్త్వం తు చతుర్ధా ప్రవిభజ్యతే । జీవేశధర్మధీనిత్యవిభూతీనాం ప్రభేదతః ॥౧౨౦॥ అణుచేతనతా జీవలక్షణం శ్రుతిసంమతమ్ । ఈశవ్యావృత్తమేవోక్తమణుత్వం జీవలక్షణమ్ ॥౧౨౧॥ ప్రత్యక్త్వాదివిశిష్టస్య స్వప్రకాశత్వమిష్యతే । అహమిత్యేవ సతతం స్వరూపం స్ఫురతి స్వయమ్ ॥౧౨౨॥ స్వాపేప్యహమితి స్ఫూర్తిరాప్రబోధాచ్చ భాషితా । అహంత్వమేవ ప్రత్యక్త్వం ప్రకాశస్తత్ర భాసతే ।౧౨౩। అన్యథా నిర్విశేషస్వప్రకాశస్యాత్యుద్దృష్టిసత్ । శ్రీమత్తత్త్వటీకాసర్వార్థసిద్ధ్యాదావిశ్రుతం న తత్ ।౧౨౪। స్వప్రకాశాంతరం కైశ్చిత్ప్రత్యక్త్వాదికమీరితమ్ । ఉపేక్ష్యమేతన్నిపుణైర్మార్గశైరావిలం యతః ॥ జీవస్తు కర్తృవిషురః కర్తృవానితి చ ద్విధా । నిత్యముక్తవిభేదేన తత్రాద్యో ద్వివిధో మతః ॥౧౨౩॥ పరిపూర్ణపరబ్రహ్మభోగస్యానాదితా శ్రుతా పూర్వేషామితరేషాం తు న స్యాత్సాపాసనజస్త్వసౌ ॥౧౨౭॥ నిత్యసంసారిపక్షోపదర్శితో దేశికోత్తమైః । ఏకం పాదం నోద్ధరతి స లీలార్థమితి శ్రుతేః ॥౧౨౯॥ లీలాభంగప్రసంగశ్చ శ్రీపతేరన్యథా భవేత్ । వస్తుతస్త్వస్తు సర్వేషాం ముక్తియోగ్యత్వమేవ నః ॥ ౧౩౦ ॥ న చ లీలావిఘాతస్యాదీశస్యేతి ప్రసంజనమ్ । స్వేచ్ఛయోపరతేస్తత్ర వ్యదోషత్వేన వర్ణనాత్ ॥౧౩౧॥ ఏకం పాదం నోద్ధరతీత్యాగమస్సోపబృంహణః । చాతుర్మాస్యఫలాదీనామక్షయశ్శ్రుత్యా నిత్యవద్భవేత్ ॥౧౩౨॥ నిసర్గసుహృ

దస్పర్శ క్షేత్రజ్ఞేష్వవిశేషతః । అనాదావపిసంసారే యదృచ్ఛాసు
కృతాదిభిః ॥౧౩౩॥ కదాప్యవసరేకించి న్ముక్తిమార్గప్రవేశనమ్ । న
దుష్కరంఘటయితుమపిసర్వేశ్వరస్యచ ॥౧౩౪॥ సర్వేపిముక్తాభూ
యాసు ర్వృథావసరమిత్యసౌ । అనాదికరుణామూల స్సంకల్పోననిర
ర్థకః ॥౧౩౫॥ ఏతద్విషయతైవైషా ముక్తియోగ్యత్వముచ్యతే । ఈ
దృశోప్యస్తిసంకల్ప స్సర్వాత్మత్వేతినిశ్చయే ॥౧౩౬॥ మానంతుసర్వ
క్షేత్రజ్ఞ విషయాంతస్యశేషితామ్ । అవిశిష్టామనుపధిం బోధయ
విషయకారుణ్యాదిగుణక్షతిః ॥౧౩౭॥ ప్రస
జ్యతేభగవతోనిత్యసంసారిసంభవే । దయాయాశ్చతకేచేదమష్టమేదశకే
స్ఫుటమ్॥౧౩౮॥ శ్లోకేచసస
సంకల్ప స్సర్వాత్మన్యేదమేవస్మృతమాంకేచదర్శితమ్ ॥౧౩౯॥ సర్వేశ్వర
స్యకారుణ్యాత్సర్వేషాంముక్తియోగ్యతా । ముముక్షురముముక్షుశ్చ
కర్తవ్యాసపిచద్విధా ॥౧౪౦॥ ముముక్షుమసంగ్రహః ।
సత్వకర్తృక్షమాభావా త్కైవల్యానుభవేపిచ ॥౧౪౧॥ భావేతస్య పర
బ్రహ్మభోగోపిస్యాదనాకులః । జ్ఞానసంకోచకృత్కర్మ నస్యాత్తం
త్ర్యంపరేశితుః । నైర్ఘృణ్యమపివైషమ్య మన్యథాస్యాద్దురుద్ధరమ్॥క
ర్మశేషేసతిపునస్సంసారేపనసంశయః ॥౧౪౩॥ కించకైవల్యసక్తస్యనా
ర్చిరాదిగతిర్మతా । పరబ్రహ్మోపాసకస్య తద్గత్యేకాంత్యసూత్రణా
త్ ॥౧౪౪॥ ధూమాదిమార్గయాత్రస్య పునరావృత్త్యవర్జనాత్ ।
న్యాసోపాసనవిద్యాభ్యాం ముముక్షురపిభిద్యతే ॥౧౪౫॥ అకించన
స్యాధికృతిర్న్యాసశాస్త్రేణదర్శితా । సర్వాధికారావిద్యేయంశ్రుతి
స్మృత్యనుసారతః ॥౧౪౬॥ సేతికర్తవ్యతాకార్యాసకృదేవప్రమాణతః।
తేనతేనాప్యతేతత్తన్న్యాసేనైవేతిశాస్త్రతః ॥౧౪౭॥ న్యాసోప్యుపా
సనమివ సాక్షాన్మోక్షస్యసాధనమ్ । నిరపేక్షోపాయతాచవిద్యాశా
రీరిచ్యతే ॥౧౪౮॥ త్వమేవోపాయభూతోమే భవేతిప్రార్థనా
న్వయాత్ । భరస్వీకారయాచ్ఞావా భరన్యాసనిరూపకైః॥౧౪౯,

ప్రపత్తిశబ్దార్థఇతిసిద్ధాంతితమనావిలమ్ । అనన్యసాధ్యఇత్యాదిలక్షణోక్తైః ప్రదర్శనాత్ ॥౧౫౦॥ గద్యభాష్యాదిషుతథా నిర్ణీతత్వాచ్చదేశికైః । నానాశబ్దాదిభేదాదిత్యేవంసూత్రకృతోదితమ్ ॥౧౫౧॥ అభాక్తశబ్దభేదశ్చ దర్శితోన్యాసవింశతౌ। అతఃప్రపద్యతిర్ధాతుర్న్యాసవిద్యాభిధాయకః ॥౧౫౨॥ విశ్వాసోపిహితత్రైవ సోపసర్గేణగమ్యతే । న్యాసప్రపత్త్యోర్భేదస్తునకథంచనవిద్యతే ॥౧౫౩॥ న్యాసప్రపత్త్యాదిపదపర్యాయత్వావధారణాత్ । నకర్తృభేదకో మంత్రః కశ్చిదంగాంతరంతువా ॥౧౫౪॥ నాతఃప్రణవమంత్రాద్యైశ్శంకనీయాతయోర్భిదా । న్యాసవిద్యావిధేశ్శేషస్తస్యైవమితితుశ్రుతిః । అర్థవాదతయాతస్మాద్భాష్యమప్యత్రసంగతమ్ । ప్రపత్తేఃక్వచిదప్యేవంపరాపేక్షానవిద్యతే ॥౧౫౬॥ ఇతిశాస్త్రవశాదిత్థం భాష్యకారాశయోదృఢః ననుప్రపత్తౌస్వోపాయ భావరోధనమీరితమ్ । తత్కథంభక్తివదియముపాయఇతిచేన్నతత్ । పునఃప్రయత్నసామాన్యరోధిన్యాశ్శరణాగతేః ఉపాయవిధయాభూయఃప్రపత్తేరపివారణాత్ । నైవోపాయాంతరస్థాననివేశశ్శరణాగతేః ॥౧౫౯॥ వైద్యాకారఃకింత్వభక్త్యాశ్రితాచ్ఛరణశబ్దతః ॥౧౬౦॥ నిరపేక్షోపాయతైవ వేద్యాకారోపినిశ్చితః । శ్రీసూక్తిషుతథాదృష్టైః నిగమాంతమహాగురోః ॥౧౬౧॥ సాంగాధ్యయనజాపాతధీపూర్వశ్రవణక్రమాత్ । కర్మయోగజ్ఞానయోగౌ నిష్పాద్యాధికృతస్తతః ॥౧౬౨॥ అష్టాంగయోగమాశ్రిత్య సమాధింప్రతిలభ్యచ । ప్రత్యక్షసదృశాత్యర్థభక్తియోగేననిర్వృతః ॥౧౬౩॥ అప్రయాణాద్యథాశాస్త్రవర్ణాశ్రమనిబంధనైః । ఇతికర్తవ్యతాభూతైస్సంపన్నోనాంతిమస్మృతిమ్ ॥౧౬౪॥ గతిచింతాప్రభావోర్ధ్వామధిగత్యవిముచ్యతే । న్యాసినస్తుశరణ్యస్య కృపామాత్రాత్తుసా స్మృతిః ॥౧౬౫॥ ప్రారబ్ధభంగోప్యధికఃప్రపన్నస్యయథాశయమ్ । సావతారరహస్యేతుభక్తియోగోప్యయంభవేత్ ॥౧౬౬॥ అప్రయాణాద్యథాశాస్త్రమనువ్వ

_త్తిస్తుసర్వథా । ఆవశ్యకీభ_క్తియోగే తతోదుష్క_రపవనః ॥౧౬౭॥ వ
ర్తమానశరీరాంశే స్యాత్తస్యతునసర్వథా । భ_క్తియోగాస్తు_క్తిలాభః
ప్రపత్త్యాతుధ్రువంభవేత్ ॥౧౬౮॥ యచ్చోపదేశికంత_త్త్వ మంతరం
గంతువిద్యయోః । తత్సర్వమేవత్రుసార శాస్త్రేజ్ఞేయంమహా_త్మభిః ॥
సత్యజ్ఞానాదివాక్యో_క్తం ధర్మపంచకమేవతు । లక్షణంబ్రహ్మణః
ప్రాహు_స్తత్స్వరూపనిరూపకమ్ ॥౧౭౦॥ కారణత్వంతుచిదచి ద్విశి
ష్టస్త్యైవలక్షణమ్ । నిరూపితస్వరూపస్యవిశేషణమిదంవిదుః । ధర్మ
వర్గాభిధాచేయం త_త్త్వత్రయవిచింతనే । వ్య_క్తీకృతాలక్షణేనసారశా
స్త్రేగురూ_త్తమైః ॥౧౭౧॥ తులితందివ్యదంపత్యోస్సత్త్వత్త్వాద్వంతు
పంచకమ్ । శ్రుతిత్రుపంచరాత్రాభ్యా ముభయోర్బ్రహ్మతోదితా ॥
అపృథగ్భూతశ_క్తిత్వాద్బ్రహ్మాద్వైతంతదుచ్యతే । ఇత్యేవమద్వితీయ
త్వ శ్రుత్యర్థశ్చా_స్త్రదర్శితః ॥౧౭౪॥ భవద్భావా_త్మకంబ్రహ్మ తావావాం
సర్వకారణమ్ । ఇత్యాదికంచవచనం విస్పష్టందృష్టమత్రచ ॥౧౭౫॥ తా
విమావేకదైవం కార్యైద్వ్యభేదకభావతః । ఇత్యుక్త్వాబ్రహ్మశబ్దాద్యైర్వి
శిష్టస్యైవబోధనమ్ ॥౧౭౬॥ తతఃకారణవాక్యస్థ నారాయణపదాది
భిః । యోగిరూఢైర్విశిష్టస్య రూఢ్యాబోధనమిష్యతే ॥౧౭౭॥ యోగా
ర్థాదికమేత_స్మిన్విశిష్టేబోధ్యతేస్ఫుటమ్ । స్వారసిక్యేవసిద్ధాంతేవిశిష్టా
న్వయితోదితా ॥ ౧౭౮॥ విశేషణాంశేబాధేతుస్యాద్విశేష్యైకసంగతిః
ఆనీదవాతమిత్యత్ర స్వధాశబ్దంశ్రియోభిదామ్ ॥ ౧౭౯॥ అంగీకృత్య
శ్రీవిశిష్టం వ్యాసార్యాఃకారణంజగుః । తదైవశ్రద్ధయాదేవో దేవత్వ
మితిచశ్రుతిః ॥౧౮౦॥ వల్లభానహితస్యైవ జగద్విహరణంజగౌ । ఇతీ
త్థంహిచతుశ్శ్లోకీభాష్యేసువ్య_క్తమీరితమ్ ॥౧౮౧॥ షాడ్గుణ్యందివ్యదం
పత్యోస్తుల్యంభట్టారకోదితమ్ । జగత్ప్రకృతిభావోమేయస్యాశ_క్తిరుదీ
ర్యతే ॥౧౮౨॥ వికారవిరహోవీర్యంప్రకృతిత్వేపిమేసదా । ఇతిత_త్త్వస్నిరు
క్త్యాచకారణత్వంశ్రియోమతం । అన్యపర్యసహిష్ణుత్వాన్నా రాయణపద

శ్రుతేః। శివాద్యాఖ్యాంతరాణాంచ శ్రీపతావేవశక్తితః॥౧౮౩॥ కారణ శ్రుతిదృష్టైస్తు విష్ణునారాయణాదిభిః। సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దానాంవిశేషే విశ్రమఃకృతః ॥౧౮౪॥ పరవిద్యాసుజీవోక్తిర్నిరుక్త్యాద్యైః పరాశ్రయా । తల్లింగానన్యథాసిద్ధ్యాతద్విశిష్టావలంబినీ ॥౧౮౫॥ తుర్యత్వమపిలక్ష్మీశే పరరూపవివక్షయా । త్రిమూర్తిమధ్యమోవిష్ణురావిర్భావవిశేషవాన్ ॥౧౮౬॥ సవాసుదేవోభగవాన్ శ్రీసహాయోజగత్ప్రభుః ॥ బహుస్యామితిసంకల్ప్య సమష్టివ్యష్టిగోచరమ్॥౧౮౭॥ సమష్టిసృష్టిమకరోత్తత్త్వానాంశ్రుతవర్త్మనా । తతశ్చవ్యష్టిసృష్ట్యర్థం వ్యూహరూపోభవత్స్వయమ్ ॥౧౮౮॥ తత్రవ్యూహచతుష్కంతు ప్రమాణప్రథితందృఢమ్। ప్రథమోవాసుదేవోత్రపరవత్ షడ్గుణాశ్రయః॥౧౮౯ ధ్యానాయయోగినామాసీదన్యేతుత్రియుగాస్త్రయః । సంకర్షణశ్చప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధఇతీరితాః ॥౧౯౦॥ తత్రసంకర్షణోరుద్రమావిశ్యవ్యష్టిసంహృతిమ్ । కురుతేవిధిమావిశ్య ప్రద్యుమ్నోవ్యష్టిసృష్టికృత్ ॥౧౯౧॥ అనిరుద్ధోభవద్విష్ణుర్వ్యష్టిరక్షణతత్పరః । నహిపాలనసామర్థ్యమ్న్యత్రసర్వేశ్వరంహరిమ్ ॥౧౯౨॥పరరూపఃపరంబ్రహ్మ పరమంకారణంస్వయం । విష్ణురూపఃకార్యకోటావస్వయమేవవ్యవస్థితః॥౧౯౩ ఇదమాశ్రితసౌలభ్య కృతంతద్రక్షణార్థినః । పరత్వభంగకృన్నైవశోభాకరముదీరితమ్ । నహినారాయణాదీనాంనామ్నామన్యత్రసంభవః॥ అన్యనామ్నాంగతిర్విష్ణురేక ఏవప్రకీర్తితః । ఆభూతసంప్లవేప్రాప్తే ప్రలీనేప్రకృతౌమహాన్ । ఏక స్తిష్ఠతివిశ్వాత్మాసతునారాయణోవిభుః ఇతినారాయణపదంపరమేకారణ్ణేశ్రుతమ్ । ౧౯౬॥ అతస్తుగీయంతత్త్వం శ్రీపతిఃపురుషోత్తమః । వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాత్ క్షరాక్షరవిలక్షణౌ ॥౧౯౭॥ పురుషోత్తమశబ్దశ్చ గీతోపనిషదిశ్రుతః । నచబ్రహ్మానచేశానః కారణంజగతాంపరమ్ ॥౧౯౮॥ కింతునారాయణఇతి విస్పష్టంవదతిశ్రుతిః । శాస్త్రేతుతామసేతత్ద్దేవతాంతరమేవచేత్

కారణంశ్రూయతేతేన శ్రోత్రతత్త్వంనబాధ్యతే ॥ విరోధేత్వనపేక్షం
స్యాదితిసూత్రకృదాశయాత్ ॥౨౦॥ తస్యైవహ్యప్రమాణత్వం నిపు
ణైరురరీకృతమ్ । శుద్ధసృష్టిర్భగవతో దివ్యావిర్భావసంగ్రహః ॥ ౨౧
మిశ్రసృష్టిఃకర్మణాంస్యాత్ త్రిగుణద్రవ్యదేహినామ్ । అన్యత్తు వి
ద్యావయికమూపదైశికమైశ్వరమ్ ॥ ౨౨ ॥ శ్రుసారశాస్త్రతద్వ్యా
ఖ్యాపంచరాత్రాదిషుస్ఫుటమ్ । జీవేశయోర్ధర్మభూతంజ్ఞానం విషయి
తాశ్రయః ॥ ౨౩ ॥ ఇదంజానామ్యహమితిస్వప్రకాశానుభూతితః
ప్రత్యక్త్వాదివిశిష్టస్య భాసనాద్వ్యపిష్యతే ॥ ౨౪ ॥ స్వరూపభూ
తేజ్ఞానేపివిషయిత్వంతథాపితు । స్వస్మైవసిద్ధిరాత్మేతిస్వసూక్తేర్వివృ
తౌస్వయమ్ ॥ ౨౫ ॥ స్వాసాధారణధర్మేణవిశిష్టంస్వపదోదితమ్।తా
వదన్యావగాహిత్వంధర్మధీలక్షణంమతమ్ ॥ ౨౬ ॥ ఇతిసర్వార్థసి
ద్ధౌతుపరిష్కృతమనాకులమ్ । తస్మాదియంవిషయితాధర్మధీమాత్ర
లక్షణమ్ ॥ ౨౭ ॥ యదుక్తమేవానతివ్యాప్తంప్రకాశేప్రత్యగాత్మని ।
విషయిత్వంతుసంయోగస్సంయుక్తాశ్రయణంతథా ॥ ౨౮ ॥ ద్రవ్యై
స్సహైవసంయోగస్సంయుక్తాశ్రయణంగుణైః । తేనాస్యక్షరతిప్రజ్ఞాద్వ
తేఃపాదాదిబోధకమ్ ॥ ౨౯ ॥ ప్రజ్ఞాచతస్మాత్ప్రసృతాపురాణీత్యా
దిశాస్త్రతః । బహిఃప్రసరతిజ్ఞానంద్రవ్యమేవక్రియాశ్రుతేః ॥ ౩౦॥
ప్రసృతంతుతతస్సర్వంవ్యాప్నోతివిషయంస్ఫుటమ్ । తస్మాద్విషయసం
యుక్తంప్రత్యక్షమితినిశ్చలమ్ ॥ ౩౧ ॥ పరోక్షమపివిజ్ఞానం విషయ
వ్యాప్తిమత్స్వయమ్ । శబ్దలింగపరిజ్ఞానంవిషయేయత్రజాయతే॥౩౨
తత్రాపివిషయేబుద్ధేస్సంయోగోజాయతేధ్రువమ్। యావదంశేశబ్దలిం
గసామర్థ్యంతావదేవతు ॥ ౩౩ ॥ విషయీకురుతేజ్ఞానంనేతరత్కా
రణక్షతేః । అతశ్చావిశదంజ్ఞానంపరోక్షమితినిశ్చితమ్ ॥ ౩౪ ॥ ప్ర
త్యక్షంవిశదంసర్వసన్నికర్షావిశేషతః । ద్రవ్యస్వరూపనిత్యత్వాదతీ
తాదావపిధ్రువమ్ ॥ ౩౫॥ స్మృతేస్సంయోగజననంసంస్కారవిభవా

ద్భవేత్ । అవిగీతావిషయితాజ్ఞానస్యార్థేనవాదినామ్ ॥ ౨౧౮ ॥
సాతుసంయోగరూపేతినిపుణైరవధార్యతే । నన్వేవం బాహ్యవిషయే
ద్రవ్యాద్రవ్యప్రభేదిని ॥ ౨౧౯॥ సంయోగోవావిషయితాసంయుక్తా
శ్రయణంతువా । ఏవమప్యంతరేతత్త్వప్రత్యక్షావదాతవాశ్రయే ॥
కానామస్యాద్విషయితేత్యత్రోత్తరమిదంశృణు । జ్ఞానాత్మనోరస్తితా
వదపృథక్సిద్ధిరత్రతు ॥ ౨౨౦ ॥ ద్రవ్యత్వాదుభయోరేవ సంయోగేనా
నపాయినా । ఇష్యతేచాపృథక్సిద్ధిర్నిత్యసంయోగసమ్మతేః ॥ ౨౨౧॥
సంయుక్తాశ్రయణంతేన ప్రత్యక్షావదాసద్దైవనః । ననుతౌనిత్యసంబం
ధావాగంతువిషయత్వతామ్ ॥ ౨౨౨ ॥ కథంలభేతమితిచేన్నైనం
తత్రవిశేషణాత్ । విషయస్ఫూర్తిసాహిత్యమనయోస్తు విశేషణమ్ ॥
సంబంధయోస్తతోయుక్తావిశిష్టాగంతురూపతా । ప్రత్యక్షహంవిజానా
మిఘటాదీనితిజానతి ॥ ౨౨౩ ॥ విషయస్ఫూర్తిసాహిత్యంపుంసిప్రో
క్తమఖండితమ్ । జానామీతిస్వభావేతుమాభూద్విషయితాధియః ॥ ౨౨౪
వ్యవహారానుగుణ్యంతుస్యాదభేదాద్వ్యవస్థితాత్ । తస్మాద్విషయసం
యోగోవిషయిత్వంతులక్షణమ్ ॥ ౨౨౫॥ నాతివ్యాప్తంనచావ్యాప్తం
ధర్మభూతధియోమతమ్ । నిషిధ్యతేచవిజ్ఞాతేర్లోపోవిజ్ఞాతృవచ్ఛ్రు
తౌ ॥ ౨౨౬ ॥ తతోజ్ఞానస్యనిత్యత్వంధర్మభూతస్యసమ్మతమ్ । సం
కోచశ్చవికాసశ్చపరిభావత్సమ్మతౌధియః ॥ ౨౨౭ ॥ తేన సావయవం
తచ్చన్యాయసిద్ధాంజనేస్ఫుటమ్ । అంశానపేక్షాస్ఫురతిజ్ఞానే విషయి
తేతితు ॥ ౨౨౮ ॥ తత్త్వముక్తాకలాపోక్తిర్నిరంశత్వసాధికా । అ
ద్రవ్యజ్ఞానవాదేపివిషయిత్వంతుయుజ్యతే ॥ ౨౨౯ ॥ సంయోగస్త్వం
శసాపేక్షఇతితత్సాధనోద్యమాత్ । ద్రవ్యస్వరూపనిత్యత్వేప్యవస్థాభే
దమాత్రతః ॥ ౨౩౦ ॥ జన్మనాశవ్యవహృతిర్యుక్తేతిప్రాగుదీరితా । విష
యజ్ఞానసామగ్ర్యజ్ఞానాత్మానావపిధ్రువమ్ ॥ ౨౩౧ ॥ సంసారభాజాంభా
సేతేనాన్యదేతివ్యవస్థితమ్ । తేనస్వాపోపపత్తిస్స్యాజ్జ్ఞాననిత్యత్వవా

దినః ॥ ౧౩౨ ॥ ప్రకాశనాంశేన క్తిస్తునిత్యైవద్రవ్యవస్థితా । ఘటం జానామ్యహమితిప్రథమానుభవాత్స్ఫుటమ్ ॥ ౧౩౩ ॥ విషయాశ్రయసంభిన్నస్వప్రకాశాత్మికా మతిః । ఈశ్వరజ్ఞానవచ్చైవం స్వయమేవప్రకాశతే ॥ ౧౩౪ ॥ సర్వకర్తాప్యసర్వజ్ఞస్స్యాదేవం యదినేష్యతే । ప్రామాణ్యస్యస్వతస్త్వం చ జ్ఞప్త్యుత్పత్త్యోర్ధియో మతమ్ ॥ ౧౩౫ ॥ దోషాభావేస్వసామగ్ర్యైవప్రమైవోత్పద్యతే మతిః । యాథార్థ్యరూపం ప్రామాణ్యం భాసయత్యపిచ స్వయమ్ ॥ ౧౩౬ ॥ తద్వద్విశేష్యకత్వాదేర్భాసనాత్స్వప్రకాశతః । అత్రప్రమాణశబ్దస్య భావార్థే వృత్తిరీరితా ॥ కరణేప్యస్తి తద్వృత్తిరుభయోరనుశాసనాత్ । ప్రత్యక్షమనుమానం చ శబ్దశ్చేతి త్రయం త్విదమ్ ॥ ౧౩౭ ॥ ప్రమాణమిష్టమధికా న్యత్రైవాంతర్భవంతిచ । ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్ ॥ ౧౩౮ ॥ త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మసిద్ధిమభీప్సతా । ఇత్యార్షాద్వచనాదిష్టం ప్రమాణత్రయమేవనః ॥ ౧౪౦ ॥ ధర్మోపయోగవిరహాత్ప్రమాణస్యాదరంకుతః । అపరోక్షప్రమాణం తు తత్రేంద్రియముదాహృతమ్ ॥ ౧౪౧ ॥ ప్రమాయాః కరణం యత్తు ప్రమాణమితి కథ్యతే । కరణం సాధకతమం కారణత్వం తు శాస్త్రతః ॥ ౧౪౨ ॥ శక్తిరూపేత్యభిహితా లౌకికానాం తు తద్గ్రహః । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భవతీత్యపి సమ్మతమ్ ॥ ౧౪౩ ॥ యత్సత్త్వాసత్త్వయోర్యస్య సత్త్వాసత్త్వే చ తాదిమా । ప్రమా తు తత్ర సఫలప్రవృత్తిజననీ మతిః ॥ ౧౪౪ ॥ శుక్తావిదం రజతమిత్యనుభూతిస్తు నేదృశీ । విభాజకోపాధిరయమప్రమాణప్రమాణయోః ॥ ౧౪౫ ॥ యథార్థానుభవో నైవమయథార్థా ప్రసిద్ధితః । సామాభావే చ ప్రాతీకగ్రహణం శ్రుతిచోదితమ్ ॥ ౧౪౬ ॥ సామాన్యవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః । తదేవ సదృశం తస్య యత్తద్ద్రవ్యైకదేశభాక్ ॥ ౧౪౭ ॥ శుక్తౌ చ రజతాంశానాం సత్త్వం తస్మాత్సునిశ్చితమ్ । శుక్త్యంశా ఏవ భూయాంసో యత్ర సా శుక్తిరుచ్యతే ॥ ౧౪౮ ॥ రజతావయవా యత్ర భూయాంసో రజతం.

తుతల్ । అదుష్టచక్షుషా మేతద్యథావదవభాసతే ॥ ౭౯ ॥ దోష స్తుఘూయిష్ఠమపితిరోధాయాల్పభానకృత్ । కటకాద్యర్థినస్తాదృగ్రజతం నేష్టసాధనమ్ ॥ ౭౦ ॥ ప్రవృత్తిర్విఫలాతేన భ్రమత్వముపపద్యతే । మరీచికాజలజ్ఞానేప్యేవంయాథార్థ్యమచ్యతే ॥ ౭౧ । పంచీకరణతస్తత్రజలావయవసంగతిః । శ్రుతిన్యాయానురోధాఖ్యామిత్థం యాథార్థ్యమీరితమ్ ॥ ౭౨ ॥ గ్రహణస్మరణాకారం జ్ఞానద్వయమపి క్వచిత్ । ఇష్టభేదాగ్రహస్త్వత్రం ప్రవృత్తా(కా)కారణంమతమ్ ॥ ౭౩ ॥ అనిష్టభేదాగ్రహతో నివృత్తిరపిజాయతే । పరోక్షత్వాభావమేవ ప్రత్యక్షత్వం ప్రకీర్త్యతే ॥ ౭౪ ॥ పరోక్షమపరోక్షంచేత్యేభియుక్త విధాగతః । యజ్జ్ఞాతకరణం జ్ఞానంతత్పరోక్షం ప్రచక్షతే ॥ ౭౫ ॥ లింగశబ్దౌయతో జ్ఞాతౌ ప్రమాకరణతాంగతౌ । ఇంద్రియంతుప్రమోత్పత్తౌ నస్వజ్ఞానమపేక్షతే ॥ ౭౬ ॥ ప్రత్యక్షత్వే నమైనద్యవిశేషాతి ప్రసక్తితః । ఘటంపశ్యామ్యహమితి ధీనదేవహిజాయతే ॥ ౭౭ ॥ అహమస్మిన్ననుమినోమ్యగ్నిమిత్యనుమాపితః । జ్ఞానజ్ఞానాశ్రయావస్మిన్నుభయస్మిన్నపిధ్రువమ్ । విశదంహ్యవభాసేతేనవిశేషోస్తికశ్చన ॥ ౭౮ అతో వైశద్యరూపత్వే ప్రత్యక్షత్వస్యనమ్మతే । పరోక్షమపరోక్షంచ నవిభజ్యేతసర్వథా ॥ ౭౯ ॥ పరోక్షత్వాభావపప్రత్యక్షత్వంనచాన్యథా । లౌకికాలౌకికత్వాఖ్యం ప్రత్యక్షం ద్వివిధంమతమ్ ॥ ౮౦ ॥ ప్రత్యాసత్తిఘపేక్షం తేవిషయైరింద్రియాణిచ । ప్రత్యక్షజననేతాశ్చపఞ్చధాపరికీర్తితాః ॥ ౮౧ ॥ ఆద్యస్తుతత్రసంయోగస్సంయుక్తాశ్రయణం పరః । ద్వావిమాలౌకికౌప్రోక్తౌ సన్నికర్షౌనిరూపకైః ॥ ౮౨ ॥ ద్రవ్యాంశేతత్రసంయోగోగుణాదిష్వన్యఇతిక్రమః । సామాన్యజ్ఞానధర్మాస్తుసన్నికర్షా అలౌకికాః ॥ ౮౩ ॥ సామాన్యసన్నికర్షేణ వ్యాప్తిజ్ఞానంప్రజాయతే । ధూమేదృష్టేతుధూమత్వ సామాన్యాత్సర్వధూమధీః ॥ ౮౪ ॥ వహ్నౌదృష్టేచవహ్నిత్వసామాన్యాత్సర్వవహ్నిధీః । అ

తస్తయోర్వ్యాప్తిరూపస్సంబంధోప్యవగమ్యతే ॥ ౧౬౫ ॥ జ్ఞానశబ్ద
స్సవిషయప్రత్యాసత్తిపరస్తతః । సంస్కారసన్నికర్షేణప్రత్యభిజ్ఞో
పజాయతే ॥ ౧౬౬ ॥ సవికల్పకమిత్యుక్తం సంస్కారేణేంద్రియోది
తమ్ । ఇయంచగౌరితిజ్ఞానం సవికల్పకమీరితమ్ ॥ ౧౬౭ ॥ కేవలేంద్రి
యజన్యం తు నిర్వికల్పకముచ్యతే । ఇయం గౌరితివిజ్ఞానం నిర్వికల్పకమీ
రితమ్ ॥ ౧౬౮ ॥ గోత్వస్యచానువృత్తిస్తుయస్మాన్నాత్రప్రతీయతే। ని
ర్వికల్పకశబ్దస్యప్రవృత్తిరుపపద్యతే ॥ ౧౬౯ ॥ఇయంచగౌరితిజ్ఞానే భా
తితస్యానువృత్తతా । సవికల్పకశబ్దోపియుజ్యతేత్రవినక్షయా ॥౧౭౦
నిష్ప్రకారకవిజ్ఞానంప్రత్యక్షాన్నప్రసిధ్యతి । విశిష్టజ్ఞానసామాన్యంన
విశేషణధీకృతమ్ ॥ ౧౭౧ ॥ కింతుసంస్కారసచివ సామగ్రీజన్యమేవ
చ । విశేషణధియోత్పన్నం దృష్టమిష్టంచతత్తథా ॥ ౧౭౨ ॥ తత్సర్వం
ధర్మవీర్యేణయథాసత్సంప్రపద్యతే । ఇత్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాత్ ప్ర
త్యక్షంధర్మజంమతం ॥ ౧౭౩ ॥ తదపిద్వివిధంప్రోక్తం బాహ్యాంతరవి
భేదతః । బాహ్యంతుసర్వవిద్వ్యాప్యతీతానాగతాదికమ్ ॥ ౧౭౪ ॥గా
హతేయోగ్యజాతీయంసర్వమేవనచేతరత్ । నహిశ్రోత్రేణగంధస్యగ్ర
హణంయోగినామపి ॥ ౧౭౫ ॥ యోగ్యాయోగ్యానాదరేణమనసాత్వ
ఖిలాన్యపి । అవిశేషేణగృహ్యంతేజ్ఞానసామాన్యహేతునా ॥ ౧౭౬ ॥
ఏతేనఘ్రాణకోద్భూతసంస్కారసహకారతః । చందనే సౌరభజ్ఞానం
చాక్షుషంచనివారితమ్ ॥ ౧౭౭ ॥ గ్రహణస్మరణాకారజ్ఞానం ద్వితయ
మేవవా । మనసైవోపనీతంవాభానమేకంతు తద్భవేత్ ॥ ౧౭౮ ॥
యోగ్యాయోగ్యవ్యవస్థాతునేంద్రియాణాంవిపద్యతే । ఏతత్సర్వార్థసి
ద్ధ్యాహ సిద్ధాంతితమనా(౧(౯)లం ॥ ౧౭౯ ॥ యోగంవినాప్యర్జ
నాదేరనుగ్రహవిశేషజమ్ । దివ్యంచక్షుస్సుప్రసిద్ధం తథాన్యత్సుకృ
తంవిదుః ॥ ౧౮౦ ॥ దివ్యచక్షుఃపదంచేదంనైవాప్రాకృతవాచకమ్ ।
కర్మణాబద్ధదేహస్థసత్త్వదేహేంద్రియనిషేధతః ॥ ౧౮౧ ॥ శక్తిప్రకర్ష

మాత్రేణ దివ్యశబ్దః ప్రయుజ్యతే । శుద్ధసత్త్వేంద్రియాణాంచశ్రుతిప్రామాణ్యమాత్రతః ॥ ౫౮౨ ॥ స్వీకారేపినచైతేషాం జ్ఞానహేతుత్వమిష్యతే । నిత్యముక్తేశ్వరధియాంనిరవగ్రహవైభవాత్ ॥ ౫౮౩ ॥ శబ్దజన్యాపరోక్షంతు కుదృష్టిపరికల్పితమ్ । స్వప్రకాశావగాహిత్వాద్యదితస్యాపరోక్షతా ॥ ౫౮౪ ॥ స్యాదేవానుమితిస్తాదృశ్యపరోక్షత్వశాలినీ । నచేష్టమేతచ్ఛబ్దైకపక్షపాతావలమ్బినః ॥ ౫౮౫ ॥ భావనాబలజం నైవప్రత్యక్షంకించిదిష్యతే । అభ్యాసబలతస్తత్ర వైశద్యంతు ప్రమాణవత్ ॥ ౫౮౬ ॥ అభ్యాసాహితశక్తిస్స్మృతిర్వైశద్యమృచ్ఛతి । అధికాకారవిజ్ఞానంవైశద్యమితిశిక్షితమ్ ॥ ౫౮౭ ॥ స్మృతౌసర్వత్రమనసఃకరణత్వంతుసమ్మతమ్ । అతశ్చతత్రమనసావిశదజ్ఞానసంభవః॥ మానసంలౌకికప్రత్యక్షంనేష్యతేనిపుణైఃక్వచిత్ । నచానువ్యవసాయోస్తిజ్ఞానస్యస్వప్రకాశనాత్ ॥ ౫౮౯ ॥ విషయజ్ఞానసామగ్ర్యజ్ఞానాత్మానావపిస్ఫుటమ్ । భాసేతేసర్వదేహ్యేతద్దర్శితంవేదవిన్మతమ్ ॥౫౯౦॥ ఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖందుఃఖంప్రయత్నాదిశ్చసర్వశః । జ్ఞానావస్థావిశేషత్వాత్స్వప్రకాశాస్సుసమ్మతాః ॥ ౫౯౧ ॥ స్వాపేతుస్వప్రకాశాత్మభానమక్షతమేవనః । సుప్తోత్థితపరామర్శేకారణం తచ్చసమ్మతమ్ ॥ నన్వస్వాప్సంసుఖమితిసుప్తోత్థితవిమర్శనే । సంస్కారాపేక్షితస్యాపిస్వరూపేనైవజాయతే ॥ ౫౯౩ ॥ నిర్వికారత్వసిద్ధాంతాద్ధర్మభూతమతౌపునః । అవికాసాన్నసంస్కారస్తతస్సంభవమృచ్ఛతి ॥ ౫౯౪ ॥ స్వరూపసుఖమాత్రాంశేస్వాపేపిహివికస్వరా । ధర్మభూతామతిరితిమతాంతరమిదంపునః ॥౫౯౫॥ పుంస్త్వాదివదభివ్యక్తిసూత్రభాష్యాద్యుపప్లవాత్ । సముపేక్షితమాచార్యైరితిచేచ్ఛృణుతత్త్వతః ॥ అస్వాప్సంసుఖమిత్యత్రభాసతేస్వాపకాలికం । స్వరూపసుఖమేతచ్చస్వయమేవప్రకాశతే ॥ ౫౯౬ ॥ వ్యవహారేపితస్యైవతదంశే హేతుతామతా । అతశ్చతత్రసంస్కారకల్పనంనోపపద్యతే॥ ౫౯౭ ॥స్వా

పతత్కాలయోరిష్టమనుమానమనావిలం । శ్రుతప్రకాశికాయాంతదను
మానంప్రదర్శితం ॥ ౨౯౯ ॥ ఆనుమానికసంస్కారస్తదంశేజనయత్య
పి । సుప్తోత్థితపరామర్శమితికించిన్నదుష్యతి ॥ ౩౦౦ ॥ ఇత్థం సతి
స్వరూపాంశేసంస్కారస్యగవేషణమ్ । న్యాయసిద్ధాంజనవ్యాఖ్యా
కృతామాయాసకారణమ్ ॥ ౩౦౧ ॥ స్వప్నేతు ప్రాణినాంపుణ్య పాప
లేశానుసారిణః । సర్వేశ్వరస్యసంకల్పాత్తత్తత్కాలావసాయినామ్ ॥
పదార్థానాంసృష్టిరుక్తాతత్తద్దేహేంద్రియస్యచ । తస్మాద్బాహ్యేం
ద్రియైరేవసర్వప్రత్యక్షసంభవః ॥ ౩౦౩ ॥ స్మృతిరప్యస్తుమనసా యథా
జాగరమేవతత్ । స్వాప్నంవృత్తంపరంత్వత్రసుప్తానాడీషుతచ్ఛ్రు
తేః ॥ ౩౦౪ ॥ స్వాపేపురీతతంప్రాప్తో నైవజానాతికించన । జ్ఞానమా
త్రేమనోయోగఃకారణంనాస్యయత్తదా ॥ ౩౦౫ ॥ ప్రత్యక్షమేవంసక
లందిఙ్మాత్రేణప్రదర్శితమ్ । అనుమానంయథాసారం కించిదేవప్రకాశ్య
తే ॥ ౩౦౬ ॥జ్ఞాయమానంలింగమాహురనుమానంనిరూపకాః । తల్లక్ష
ణంత్వనుమితేఃకరణత్వమవర్ణయన్ ॥ ౩౦౭ ॥ అతీతమపిహిజ్ఞానసం
బంధేనైవవర్తతే । అనాగతమపిహ్యేవంతతఃకరణతోచితా ॥ ౩౦౮
తత్రాప్యనుమితిత్వంతుస్వప్రకాశేనబుధ్యతే। వహ్నింహ్యనుమినోమీ
తిస్వయమేవప్రకాశతే॥౩౦౯ ॥ప్రతిసంధీయమానాత్తువ్యాప్యాద్వ్యా
పకధీరియమ్ । ఉక్తేహ్యనుమినోమీతి కేనేతిపరిపృచ్ఛతే ॥ ౩౧౦ ॥ త
తోవపుష్యనుమితేఃప్రవిష్టా హేతుజన్యతా । హేతుసాధ్యవిభేదేనభి
ద్యతేవ్యాప్తిరప్యతః ॥ ౩౧౧ ॥ నాత్మాశ్రయాదిదోషాత్రశంకనీయఃపరీ
క్షకైః । కాలికీదైశికీచేతి ద్విధా వ్యాప్తిశ్చభిద్యతే ॥ ౩౧౨ ॥ త
యోస్తుగ్రాహకంప్రోక్తం తాదృక్సంబంధదర్శనమ్ । ఉపాధిశంకార
హితంగ్రాహకంతస్యదర్శనమ్ ॥ ౩౧౩ ॥ అసకృద్వాసకృద్వేదంయథా
సంభవమిష్యతే ।ఉపాధిశంకారాహిత్యంకారణాభావతఃక్వచిత్ ॥౩౧౪
క్వచిత్తుతర్కాదిత్యుక్తంన్యాయవిస్తరపారగైః । వ్యాప్యప్రసంగతస్త

త్రివ్యాపకస్య ప్రసంజనమ్ ॥ ౩౦౫ ॥ తర్కస్తస్యావతరణం ప్రతిరో-
నయద్భవేత్ । ననూక్తం సర్వవిజ్ఞానయాథార్థ్యం వైదికైరతః ॥ ౩౦౬
కథమారోపరూపస్స్యాత్తర్కస్తేషాం స్వసాధకః । అస్తు ధూమో మాస్తు వ
హ్నిరితి మందేన శంకితే ॥ ౩౦౭ ॥ ధూమాభావవ్యాప్తిరేవ వహ్న్యభా
వే ప్రబోధ్యతే । నచానిష్టప్రసంగాత్మా తర్క ఇత్యుక్తిబాధనమ్ ॥ ౩౦౮
ధూమార్థం వహ్న్యుపాదానక్రియాభంగప్రసంజనాత్ । యాథార్థ్యం
శాదృశజ్ఞానే శంకావారకతా చ నః ॥ ౩౦౯ ॥ ఉక్తరీత్యైవ శంకాయా
స్సంభవోప్యవధార్యతామ్ । విరుద్ధకోటిస్మరణమసంసర్గాగ్రహస్త
యోః ॥ ౩౨౦ ॥ ధర్మిణ్యేకత్ర యత్రైవం తత్ర సంశయ ఉచ్యతే । వ్యా
ప్తిగ్రహస్తు సామాన్యప్రత్యాసక్త్యైవ నః ॥ ౩౨౧ ॥ నచానుగత
సామాన్యఖండనాత్తత్ర బాధనం । జాతివ్యక్త్యాదిశబ్దానాం శక్తిజ్ఞానవద
క్షతేః ॥ ౩౨౨ ॥ వ్యాప్యస్య పక్షధర్మతా వ్యాప్తౌ సాధ్యం చ సిద్ధ్యతి । అ
భావోనుమితేరేవ పక్షతేత్యభిధీయతే ॥ ౩౨౩ ॥ అనుమిత్సాత్వనుమి
తౌ న సత్యాముపజాయతే । సిద్ధేచ్ఛావిరహోత్సిద్ధిరిచ్ఛాయాం ప్రతిబంధి
కా ॥ ౩౨౪ ॥ ఆకారాంతరమాశ్రిత్య శ్వానుమితిస్సైపజాయతే । ధూమ
దృష్టౌ స్మృతిర్వ్యాప్తేర్భవత్యుద్బుద్ధసంస్కృతేః ॥ ౩౨౫ ॥ వ్యాప్తి
ప్రకారకం జ్ఞానం పక్షధర్మత్వదర్శనమ్ । [illegible] దాగ్రహస్త [illegible] లోకప్ర
తీయం సంవలితం తు నః ॥ ౩౨౬ ॥ సామగ్ర్యనుమితేరిత్థం న కించిదిహ
సంకటమ్ । ననుధూమాధికరణసామాన్యే వహ్నినిశ్చయాత్ ॥ ౩౨౭ ॥
ఇదానీముపనీతం స్యాన్మానసం కించనేతి చేత్ । నైవం వహ్నేః పర్వతత్వ
సామానాధికరణ్యధీః ॥ ౩౨౮ ॥ నోపనీతాత్మికా యుక్త్యాప్యుక్తథా నను
భూతితః । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కేవలేనాన్వయేన వా ॥ ౩౨౯ ॥ ద్వి
ధైవ వ్యాప్తిరిష్టా త్రివ్యతిరేకాన్న కేవలాత్ । సపక్షపక్షయోస్సత్త్వం వి
పక్షాసత్త్వమేవ చ ॥ ౩౩౦ ॥ ప్రతిపక్షస్య వైధుర్యమబాధో విషయస్య
చ । ఇమాని పంచరూపాణి సద్ధేతౌ సంతి సర్వశః ॥ ౩౩౧ ॥ అన్వయవ్య

తిరేకేతు ప్రభేదతః పంచరూపవాన్ । విపక్షవృత్తిత్వాదోషరహితస్యతు నిత్యదా ॥ ౩౩౨ ॥ కేవలాన్వయినోప్యస్తిరూపపంచకమక్షతం । అసాధారణత్వాదోషాత్కేవలవ్యతిరేకిణః ॥ ౩౩౩ ॥ హేత్వాభాసేనివిష్టస్య రూపంవికలముచ్యతే । పంచావయవవాక్యేనబోధ్యతేరూపపంచకం॥ ప్రతిజ్ఞాదిస్త్వవయవా న్యాయవిత్పరిభాషితః । ప్రతిజ్ఞాహేతుదృష్టాంతాస్త్రయశ్చోపనయస్తతః॥౩౩౪॥ అస్త్యంనిగమనంప్రోక్తం పంచైతేఽవయవాభిధాః ।యథోపయోగమేతేషాం ప్రయోగః పరినిష్ఠితః ॥౩౩౫ ప్రయోగస్త్వన్వయోరేవసాంగత్యైరేవసంమతః । పంచమ్యంతత్వనిర్బంధో నాస్తిహేతోఃకథంచన ॥౩౩౬॥ ధూమేనేత్యాదినిపుణ ప్రయోగాదనుమోదయాత్ । అవ్యాప్త్యాపక్షధర్మశ్చ హేత్వాభాసోద్విధోదితః అనైకాంత్యాదికాదోషాః పంచాప్యంతర్గతాస్త్విహ । ఇత్థంనిరూపితంకించిదనుమానంయథాశ్రుతం ॥ ౩౩౯॥ నిరూప్యతేఽత్రశబ్దోపి ప్రమాణగణశేఖరః । జ్ఞాయమానంపదంశాబ్దప్రమాకరణమిష్యతే ॥౩౪౦ వృత్తిమత్త్వప్రకారేణతజ్జ్ఞానంపదవిశేష్యకం । వృత్తిస్తుద్వివిధాప్రోక్తా స్మారికాప్యనుభావికా ॥ ౩౪౧ ॥ కార్యాన్వితాభిధానంతు భాష్యకారైర్నిరాకృతమ్ । ఇతరార్థాన్వితస్వార్థః పదేనైవాభిధీయతే ॥ ఇతి శ్రీభాష్యకారాణాంమతంవేదార్థసంగ్రహే । నిర్ణీతమితితు శ్రీమన్నిగమాంతమహాగురుః ॥ ౩౪౩ ॥ న్యాయవిస్తరశాస్త్రేప్యేవం సిద్ధాంతంసమవర్ణయత్ । వృత్తిగ్రహస్తుబాలానాం ప్రథమంవృద్ధశిక్షయా ॥౩౪౪॥ పశ్చాత్తువ్యవహారాద్యైరితిభాష్యకృతాంమతమ్ । వృత్తిశ్శక్తిర్లక్షణేతి ద్విధావిద్వద్భిరీర్యతే ॥౩౪౫॥శక్తిముఖ్యేత్యభిఖ్యాతాత్తథా లక్షణేతివిచక్షణాః । శక్తిశ్చద్వివిధాయోగ రూఢిభేదాన్నిగద్యతే యోగోవ్యాకరణశ్రౌత నిరుక్త్యాద్యైస్తుగమ్యతే । రూఢిస్తువృద్ధశిక్షాద్యైరితిప్రాగవదర్శితమ్ ॥ ౩౪౬ ॥ గోత్వాద్యాకృతిమత్త్వంతు వ్యక్తౌశక్తిస్సునిశ్చితా । అపృథక్సిద్ధధర్మాణాం వాచకాస్సకలాఅపి ॥౩౪౭

సా మంతర్యామిణిముఖ్యతా । అబ్రహ్మవిదుషాంతత్తద్వస్తు విశ్రమధీ
భ్రమః । వ్యుత్పత్తిఃపూర్వ్యతేషామపి వేదాంతశాస్త్రతః ॥౩౫౦॥ శరీ
రవాచినాంన్యాయ్యః పరమాత్మనివిశ్రమః । స్వస్వాశ్రయాపృథక్సిద్ధి
సంబంధాత్పరమాత్మని ॥ ౩౫౧॥ తానితానినిమిత్తాని శబ్దానాంసంతి స
ర్వథా । అహంవైశ్వానరోభూత్వా సోమోభూత్వేతిరీతికాత్ ॥౩౫౨
శాస్త్రాత్సమస్తధర్మాణాం తత్పర్యంతాభిధానతః । అంబాతాత ఇతి
త్థంతు స్మారికాంశక్తిమాదితః ॥ ౩౫౩॥ గ్రాహయిత్వాతజననీ వర్తతే
భాషతేప్రియమ్ । ఇత్యాదికానివాక్యాని భూయస్సిద్ధపరాణ్యపి ॥౩౫౪॥
ప్రయుజ్యగ్రాహయన్త్యేవ శక్తిమప్యానుభావికీమ్ । పిత్రాదయఇతీత్థం
తు ప్రథితంసర్వలౌకికం ॥౩౫౫॥ అతఃకార్యపరంసర్వం వాక్యమిత్య
జ్ఞకల్పితమ్ । ప్రవృత్త్యగోచరత్వేపి నిధిరస్తీతివాక్యవత్ । స్యాత్పుమ
ర్థేషువిశ్రాంతిస్సిద్ధార్థానామనాకులా । తాత్పర్యాకాంక్షయోర్జ్ఞా
నం శాబ్దబోధేతుకారణమ్ ॥౩౫౬॥ తత్రతాత్పర్యవిజ్ఞానం నానార్థే
ష్వేవసమ్మతం । అతోఽయథార్థయాశాబ్దప్రతిబంధోపినేష్యతే । దే
హాత్మమోహవత్త్వేపి శాస్త్రతస్తత్వనిశ్చయాత్ । ముఖ్యాన్వయస్య
బాధేస్యాదముఖ్యావృత్తిరంజసా ॥ ౩౫౭ ॥ గంగాయాంఘోషఇత్యా
దౌ శక్యసంబంధరూపిణీ । సాదృశ్యమపిసంబంధో ముఖ్యేనభవతి
ధ్రువం ॥౩౬౦॥ సింహోయంచైత్రఇత్యాదౌ నవృత్త్యంతరమిష్యతే ।ని
రూఢలక్షణావృత్తి శ్శక్తిరన్యానవిద్యతే ॥౩౬౧॥ లక్షణైవభవత్యేవమ
పిలక్షితలక్షణా । సమాసేశక్తిరస్త్యేవ యథావ్యాకరణంతునః ॥౩౬౨॥
విధ్యర్థఃకృతిసాధ్యత్వం తచ్చవ్యాకరణోదితం ॥ శక్తిగ్రహేవ్యాకర
ణం ప్రమాణంప్రథమంమతమ్ ॥౩౬౩॥ వైదికాద్వాక్యశేషాచ్చ యు
జ్యతేశక్తినిశ్చయః । శ్రుతిన్యాయావిరోధేతు కోశాచ్చశక్తినిశ్చ
యః ॥౩౬౪॥ నిరుక్తికల్పనాచ్ఛ్రేయాన్మే క్త్యాశక్తినిశ్చయః ।
శాబ్దబోధస్తుసర్వత్రప్రథమాంతవిశేష్యకః । వర్ణితస్తత్ప్రకారశ్చ దేశి

వేదవిద్వేదమూలత్వా త్తత్రాలౌకికమిష్యతే । వేదస్యాపౌరుషేయత్వా
దప్రామాణ్యం న తు క్వచిత్ ॥౩౧౯॥ విరోధిత్వనపేక్షం స్యా ద్దార్షం
తు క్వచిదేవ నః । శ్రీపాంచరాత్రం సర్వత్ర ప్రమాణం వేదవత్స్వయం॥
పరమాత్మకృపామాత్రా దుత్థితం జగతాం హితం। తత్త్వభాగత్రైవకకం
ర్త్యం భగవచ్ఛాస్త్రవేదయోః ॥౩౨౦॥ అనుష్ఠానవికల్పస్స్యాద్గ్రహణా
గ్రహణోక్తివత్ । సర్వత్ర వేదసంవాదాత్పంచరాత్రప్రమాణతా ॥
నిశ్చీయతే భగవతో న వేదాజ్ఞానమిష్యతే । పంచరాత్రవిరోధే తు
స్మృతయో మునిభిః కృతాః ॥ ౩౨౧ ॥ విరోధాధికృతిన్యాయా దనపే
క్ష్యాస్సతాం క్వచిత్ ॥ పృథగేవ నిరాకృత్య సూత్రకృత్సాంఖ్యపూర్వ
కాః ॥ ౩౨౩ ॥ అప్రామాణ్యం పంచరాత్రే వదతస్తాంస్తు సర్వశః । ని
రాచక్రే చ సర్వాంస్తే తర్కపాదే స్వయం పునః ॥ ౩౨౪॥ శ్రీగీతాపంచ
రాత్రాది సకలం భగవద్వచః । ప్రమాణం వేదసంవాదా న్నాప్రా
మాణ్యం కథంచన ॥ ౩౨౫ ॥ వాక్యం తు లౌకికం కించిత్ప్రమాణమితి సం
మతం । అజ్ఞానవిప్రలంభాద్యైర్దుష్యంత్యేవ హి కర్మిణః ॥౩౨౬॥ నీ
లగౌరితి వాక్యాదౌ సమాసేన క్రియాదినామ్ । శాబ్దధీగోచరవిశేష్యై
వనీలాభేదప్రకారికా ॥౩౨౭॥ తుల్యవద్బోధజననా త్సమాసవ్యాసయోర
పి । గౌనీలేత్యాదివాక్యేపి తదభేదప్రకారికా ॥ ౩౨౮ ॥ ధాత్వర్థ
స్య చ యాగాదేః కరణత్వేన నాన్వయః । అపి తు స్వప్రయత్నైక సా
ధ్యయాగాదిమత్పుమాన్ ॥ ౩౨౯ ॥ భాసతే విధివాక్యే నేత్యుక్తం చ
న్యాయవిస్తరే । అగ్నిహోత్రాదివాక్యానామానుగుణ్యం చ దర్శితం॥
ద్వితీయాయాం తృతీయాయామపి వాక్యేచిదేవ తు । అస్వారస్యం తు సా
ధుత్వం క్వచిదిత్యపి దర్శితం ॥౩౩౧ ॥ శబ్దప్రమాణమప్యేవం దిఙ్మాత్రే
ణ ప్రదర్శితమ్ । స్మృతిస్తు మానసీ నైవ ప్రమాణాంతరసాధికా ॥౩౩౨॥
నిరూప్యతే నిత్యభూతి ర్యథోద్దేశమనంతరమ్ । అమిశ్రసత్త్వాశ్రయతా
తస్యా లక్షణమీరితమ్ ॥౩౩౩॥ చిన్మయత్వాదిశాస్త్రైస్సా స్వప్రకాశైవ
[illegible] నితరామాత్మవిదాపి చ ॥ ౩౩౪ ॥ భగ

వద్భోగసంకల్పా దుత్పద్యంతే చ కేచన । కాలం స పచతే తత్ర న కాల
స్తత్ర వై ప్రభుః ॥౩౮౫॥ ఇత్యయం తు విశేషోఽస్తి తస్యాం లీలావిభూతితః
పిత్రాదిసృష్టిముక్తానాం విభోర్దశరథాదివత్ ॥ ౩౮౬ ॥ అకుంఠిత
జ్ఞానభోగాః ప్రాదుర్భావేష్వపీశవత్ । శుద్ధసత్త్వం ద్రవ్యమేషాం దేహో
పాదానమిష్యతే ॥౩౮౭॥ (ప్రా)దుర్భావేషు తు విభోః పరరూపం యదై
శ్వరమ్ । పరరూపస్య కాంతస్య యదేవోరసి రాజతే ॥ ౩౮౮ ॥ (ప్రా)
దుర్భావేషు దేవ్యాస్తు తదుపాదానమిష్యతే । ధత్తేశోభామితి శ్లోకత
త్పూర్వశ్లోకయోరపి ॥ ౩౮౯ ॥ అవతారరహస్యం తు జగన్నాథురిదం
స్ఫుటం । జ్ఞానానందఘనే దివ్యమిథునస్య శుభాశ్రయే ॥ ౩౯౦ ॥ స్వ
రూపాచ్ఛాదికాం శక్తిమయోగివిషయే విదుః । ఆవిష్కారవశాదా
హ (త్రి)యుగత్వవ్యవస్థితిమ్ ॥౩౯౧॥ ఉపాసకానాం ప్రత్యక్షమావి
ష్కరణమీరితమ్ ॥ విభావాదపి సహ్యేవ మావిష్కారో విభాస్యతాం
జ్ఞానశక్త్యాదిషు విభోః పూర్ణషాడ్గుణ్యశాలినః । ద్రవ్యషట్కం య
థోద్దిష్టమిత్థమత్ర నిరూపితమ్ ॥ ౩౯౩ ॥ నిరూప్యతే దశవిధమద్రవ్యం
తదనంతరమ్ । సత్త్వం రజస్తమశ్శబ్దస్పర్శరూపరసాస్తథా ॥ ౩౯౪ ॥
గంధస్సంయోగశక్తీ చ దశాద్రవ్యాణ్యవర్ణయన్ । గుణశబ్దస్త్వప్రధా
నే యద్యప్యుక్తః పరీక్షకైః ॥ ౩౯౫ ॥ తథాప్యద్రవ్యతైవైషాం నిపుణై
రుపదర్శితా । సత్త్వాదిత్రికసంయోగశక్తయస్సర్వవృత్తయః ॥౩౯౬॥
సామాన్యగుణభూతాశ్చ విశేషా ఇతరే పునః । తత్ర సత్త్వం తత్త్వబుద్ధేర
సాధారణకారణమ్ ॥౩౯౭॥ అద్రవ్యమితి తత్త్వజ్ఞైః కృతో లక్షణసంగ్ర
హః । సదాచార్యానుగ్రహాదావతివ్యాప్తిర్నివారితా । అద్రవ్యత్వా
దాత్మమనోయోగసాధారణో మతః । ఏవం రజస్తు విషయరాగాసా
ధారణం విదుః ॥౩౯౯॥ అద్రవ్యం కారణమితి రజసో లక్షణం బుధాః । అ
స్సాధారణమోహహేతుత్వం మోహహేతుతమసో మతమ్ ॥ ౪౦౦ ॥ అద్రవ్యత్వేన
స్సహిత మనతివ్యాప్తమేనతత్ । చతుర్వింశతితత్త్వేషు ప్రకృతిప్రాకృ
తేషు చ ॥౪౦౧॥ గుణత్రయం త్వనుగతముద్భవాభిభవాస్పదమ్ । ఏతే

గుణాస్త్రయో నిత్యా యథాశ్రయముదీరితాః ॥౮౦౨॥ ప్రళయే సమతాం గచ్ఛన్త్యతః కార్యం న కించన । యద్యప్యుక్తం ప్రకృతిజైరితి సత్త్వాదికం త్రయమ్ ॥౮౦౩॥ తథాపి తదధీనేషు గౌణీ తజ్జడవాగ్భవేత్ । గుణత్రితయమవ్యక్తం స్వరూపస్య నిరూపకమ్ ॥౮౦౪॥ తదుచ్ఛిత్తౌ తత్స్వరూపముచ్ఛిద్యేతాపి తత్క్షణే । శ్రుతిస్మృతిషు సర్వత్ర గుణత్వేన ప్రసిద్ధితః ॥ ద్రవ్యత్వేనాప్రసిద్ధేశ్చ సత్త్వాద్యద్రవ్యమేవ నః । నన్వద్రవ్యత్వపక్షే తు సామ్యవైషమ్యవర్ణనమ్ ॥౮౦౬॥ సత్త్వాదిషు కథం యోజ్యమితి చేదుచ్యతే చ తత్ । తత్తత్కార్యానురూపాయాః సంపత్తిస్సహకారిణామ్ ॥ ప్రత్యేకమేతద్వైషమ్యమాహురాద్యైరమీషు నః । యత్తు ప్రళయవేళాయాం గుణసామ్యం సమీరితమ్ ॥౮౦౮॥ మా భూదేషాం కార్యమితి సంకల్పస్తత్పరేశితుః । సర్గే తు తేషాం వైషమ్యం కార్యమేషాం భవత్వితి ॥౮౦౯॥ కార్యసామాన్యసంకల్పస్తద్విశేషాత్మకోఽపి చ । ప్రకృత్యవయవాః కేచిత్సత్త్వస్యైవాశ్రయా మతాః ॥౮౧౦॥ రజసస్తమసశ్చైవం పృథగేవ సమాశ్రయాః । అపృథక్సిద్ధమేతత్తు సత్త్వాద్యవయవాశ్రయమ్। సాత్త్వికాదివిభాగస్తు భూయస్త్వాదుపపద్యతే । సత్త్వమవ్యక్తం నిరవయవమితి సాంఖ్యానుగం మతమ్ । భూతభౌతికతత్త్వానాం సాంశత్వాత్తస్య యుజ్యతే । న్యాయసిద్ధాంజనే యద్యప్యుక్తః పక్షోఽయమాదితః ॥౮౧౩॥ తథాపి ప్రకృతేస్సాంశద్రవ్యత్వం స్వమతం పునః । పూర్వాచార్యైరుపేక్షణాత్ ... మిత్యసమ్యఙ్నిరూపకైః ॥౮౧౪॥ రంగరామానుజాచార్యైర్వ్యాఖ్యాతం గ్రాహ్యమత్ర నః । యథోక్తమంభస్సైతేన భూయస్త్వేనాభిధీయతే ॥౮౧౫॥ ఏవం సత్త్వాదికం ప్రాహురన్యోన్యస్యాభిభావకమ్ । ఆహారైస్సాత్త్వికైర్నిత్యమాప్యాయితమనస్తు నః ॥౮౧౬॥ సత్త్వోపచితమాధత్తే తత్త్వజ్ఞానప్రవర్తనమ్ । భూయిష్ఠసత్త్వాద్యంశం తు బ్రాహ్మణాదేర్వపుస్తతః ॥౮౧౭॥ తాదృక్సంస్థానహానిస్తు శరీరే న సతి నేష్యతే । నన్వేవమపి సంసారైస్సత్త్వవృద్ధ్యా గుణాంతరమ్ ॥౮౧౮

హాద్దైస్సంస్కారైశ్చోదితైరపి ॥ ౪౧౯॥ మనోవాక్కాయగేష్వేవ
సాత్త్వికావయవేషునః । శక్తిరాధేయతైకాచిత్తయాస్యగుణయోఃఖలు
ప్రతిబంధః కార్యవర్గే భవతీతివినిశ్చయః । యత్త్విదం కల్పితైకైశ్చిత్సం
స్కారాద్యైర్వినాశనం ॥ ౪౨౦ ॥ రజస స్తమసశ్చైషు సత్త్వస్యై
త్పాదనంతథా । ద్రవ్యస్వరూపనిత్యత్వ వ్యాఘాతాత్తన్నయుజ్యతే॥
గోత్వం నశ్యతి గౌరస్తీ త్యేతత్త్వల్పజ్ఞజల్పితమ్ । ప్రకృతేస్త్రిగుణా ఏవ
స్వరూపస్య నిరూపకాః ॥౪౨౩॥ నిరూపకం స్వరూపస్య జాతిరిత్యభి
ధీయతే । నిరూపితస్వరూపస్య విశేషణమిహోపధిః ॥౪౨౪॥ అతో
గుణత్రయం నిత్యమవ్యక్తస్య నిరూపకమ్ । ధ్వనివర్ణవిభేదేన శబ్దస్తు
ద్వివిధో మతః ॥ ౪౨౫॥ అనిత్యౌ తావుభావిష్టౌ నాశోత్పత్తిప్రసిద్ధితః
స్వరూపమేవ వర్ణానాం శక్తిరిత్యభిధీయతే ॥ ౪౨౬ ॥ గుణగుణ్యం
తరాభావాదుపపత్తేశ్చ తావతా । ఈశ్వరేచ్ఛాకృతా శక్తిశ్శబ్దానామితి
నోచితమ్ ॥౪౨౭॥ వేదానాం పౌరుషేయత్వప్రసంగాదితి వైదికాః ॥ సం
కేతితాసు పుత్రాద్యైర్డిత్థాద్యాఖ్యాసు నైవ తు ॥౪౨౮॥ శక్తిః పరం తు
తద్భ్రాంత్యా శాబ్దబోధః ప్రజాయతే । భాషాస్వపి హి పూర్వేషాం త
త్తద్దేశనివాసినామ్ ॥౪౨౯॥ సంకేత ఏవ తత్రాపి శక్తిభ్రాంత్యార్థధీ
జనిః ॥ యాని సంస్కృతనామాని రంగనాథాదికాని నః ॥౪౩౦॥ నామ
సంస్కారశాస్త్రేణ సమాగచ్ఛంతి తేషు తు । దాస్యాన్యాఖ్యార్థసం
బంధాదభిధాయకతా ధ్రువమ్ ॥ ౪౩౧ ॥ నహి నారాయణాదీనాం నా
మ్నామన్యత్ర సంభవః । సంకేతశక్తివాదే తు కథంచిచ్ఛక్తిసంభవః ॥
న చ వైదికపక్షోయమిత్యుక్తం దేశికోత్తమైః । య ఏవ లౌకికాశ్శబ్దాస్త
ఏవ ఖలు వైదికాః ॥ ౪౩౩॥ వేదాప్రయుక్తశబ్దస్తు సంస్కృతో నైవ విద్య
తే । స్వరభేదో వ్యత్యయో వా న్యూనతాధికతాపి వా ॥ ౩౩౪ ॥ న శబ్ద
భేదకస్తత్తత్ప్రత్యభిజ్ఞాద్యభంజనాత్ । న చ వేదవిరూపత్వాల్లౌకికానా
మసాధుతా ॥ ౪౩౫ ॥ యథాలోకం వేద ఏవ తేషాం చాపి ప్రయోగతః ।
శీతోష్ణభేదాత్స ఏషోపి వర్తతే జలతేజసోః ॥ ౪౩౬ ॥ అప్స్వేవప్ర

ధిపీవాయ్వో రపిస్పర్శస్తుకేవలః।లౌహిత్యశ్శైత్యకాష్ణ్యానిత్రీణిరూ
పాణితుశ్రుతేః ॥ ౪౩౭ ॥ తేజోజలధరిత్రీణాం విభక్తానియథాక్రమమ్।
తేజస్త్వమేవగదితం భాస్వరత్వంనచేతరత్ ॥ ౪౩౮॥ అతస్తుతేజసానే
ష్టాశుక్లభాస్వరరూపతా । పృథివ్యాంపీతరూపాదౌ భేదసమూపాధి
కంమతమ్ ॥ ౪౩౯ ॥ ఉపాధిస్తువిజాతీయ రూపావయవమేళనా । శు
క్లత్వాదిస్తుశుక్లాదౌ నకశ్చిద్భేదఇష్యతే ॥ ౪౪౦ ॥ శుక్లాదేఃఖలుకా
ష్ఠ్యాదిభేదఇత్యేవభాషితమ్ । కృష్ణత్వాదౌసమ్మతేతుభాష్యమేత
ద్విహన్యతే ॥ ౪౪౧ ॥ తుల్యన్యాయాద్గుణేజాతి భాష్యకారైర్నిరా
కృతా । రసోజలపృథివ్యోస్తు యథానుభవమిష్యతే ॥ ౪౪౨ ॥జలేమ
ధురఏవాన్యోరసస్త్వౌపాధికోమతః । పృథివ్యాంషడ్విధోప్యస్తి రసో
నైసర్గికోధ్రువమ్ ॥౪౪౩॥ గంధోపిద్వివిధఃపృథ్వ్యాం సురభ్యసుర
భిక్రమాత్ । రూపాదయస్త్రయోప్యేతే పృథివ్యాంపాకజాఅపి॥౪౪౪
తత్తద్ధీవిషయత్వంచ శబ్దాదేర్లక్షణంమతమ్ । కాలసంబంధభానేనస
విశేషప్రకాశతా ॥ ౪౪౫॥ గంధాదిబుద్ధేరావ్యాసాద్యైర్వర్ణితాసర్వ
దర్శిభిః । గంధత్వాదిర్నగంధాదౌ ధర్మఃకశ్చిన్నసంమతః ॥౪౪౬॥ గు
ణానాంనిర్గుణత్వంహి ప్రథితంవిదుషామపి । సంయుక్తప్రత్యయోహే
తు స్సంయోగఇతిలక్షితమ్ । వర్తతేసచసర్వేషు ద్రవ్యేష్వేవయథా
యథమ్ । సచోభయోఃకర్మణావాజాయతేన్యతరస్యవా ॥ ॥౪౪౮ ॥ వి
భుద్వయేతుసంయోగో నిత్యఏవాభిధీయతే (భ్యుపేయతే)। దివ్యదం
పతిదివ్యాత్మ స్వరూపద్వితయంమిథః ॥ ౪౪౯ ॥ నిత్యయుక్తమిదంత
త్త్వంవేదాంతహృదయంగమమ్। దివ్యాత్మకాలయోరేవంసంయోగోని
త్యఏవనః ॥ ౪౫౦ ॥ ధర్మబుద్ధ్యాత్మనోరేవమపృథక్సిద్ధయోరపి । కా
ర్యైవయుక్తమద్రవ్యమపృథక్సిద్ధమేవతు ॥ ౪౫౧ ॥ శక్తిశబ్దేననిపుణా
స్సర్వద్రవ్యగతంవిదుః । శక్తయస్సర్వభావానా మచింత్యజ్ఞానగోచ
రాః ॥ ౪౫౨ ॥ యతోఽతోబ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః ।
ఇత్యేవానన్యథాసిద్ధ వచనైరుపదర్శితా ॥౪౫౩॥ శక్తిర్గుణస్తుద్రవ్యము

నైవాపహ్నవమర్హతి । మణ్యాదేస్సన్నిధానేన తస్యాపసరణేన చ ॥
నాశోత్పాదౌ న శక్తీనామిష్యేతే యేన గౌరవం । కింతు మణ్యాదిహా
నౌ తు శక్తిః కార్యకరీ సతీ ॥ ౪౫౫ ॥ ప్రతిబంధపదార్థస్తు ప్రాగ
భావానుపాలనమ్ । తస్మాచ్ఛక్తిస్తు సర్వత్ర యావద్ద్రవ్యభావినీ ॥
ఏవం శాస్త్రోపపత్తిభ్యాం సర్వద్రవ్యేషు సర్వదా । నాపలాపోస్తి సహ
జశక్తీనామితి దర్శితమ్ ॥ ౪౫౭ ॥ ఆధేయశక్తితత్త్వం తు యథాసంభవ
మిష్యతే । స్రుక్సంమార్గాదిసంస్కారైరాధేయాశక్తిరీరితః ॥ ౪౫౮
ఇదం యాగోపయోగి స్యాదితీశానుగ్రహాత్మికా । ఆవశ్యకత్వాత్తేనైవ
శాస్త్రసార్థక్యసంభవాత్ ॥ ౪౫౯ ॥ క్షేత్రాదౌ కర్షణాద్యైస్తు సం
స్కారైర్లౌకికైః పునః । ఆధీయతే శక్తిరన్యస్సేశ్వరానుగ్రహస్త్వసౌ
ఈశ్వరానుగ్రహో వైధేకర్తవ్యేనోపజాయతే । తస్మాత్సహజశక్తీనా
మపి నాపహ్నవః క్వచిత్ ॥ ౪౬౦ ॥ గుణాంతరాణామేష్వేవ యథా
సంభవమిష్యతే । అంతర్భావస్తతో నైషాం గౌరవం వేదవాదినామ్ ॥
తత్తద్వ్యక్తిస్వరూపం వా శక్తిరైకత్వమిష్యతే । శక్తేః ప్రత్యక్షతా
యాం తు న కించిద్బాధకం శ్రుతమ్ ॥ ౪౬౧ ॥ అపేక్షాబుద్ధిమాదాయద్వి
త్వాదివ్యవహారతః । వ్యాసజ్యవృత్తిసంఖ్యానాం కల్పనం నోపపత్తి
మత్ ॥ ౪౬౪ ॥ పరిమాణం త్వవయవతారతమ్యాన్న భిద్యతే । తూల
పిండే పరిమితిస్తత్తత్సంయోగరూపిణీ ॥ ౪౬౫ ॥ పృథక్త్వం భేదరూపం
తన్న గుణాంతరమిష్యతే । సంయోగాభావపర్యాయో విభాగోఽపి పునై
రిహ ॥ ౪౬౬ ॥ పరత్వమపరత్వం చ సంబంధో దేశకాలయోః । తారత
మ్యస్వరూపత్వాన్న గుణాంతరతాం వ్రజేత్ ॥ ౪౬౭ ॥ ఉక్తశ్శక్తివిశేషా
త్ర గురుత్వమితి వైదికైః । కఠినావయవాధిక్యమపి వా న గుణాంతరం ॥
ద్రవత్వస్నేహయోశ్శక్తిరూపత్వం తు సునిశ్చితమ్ । ఇచ్ఛాద్వేషస్సు
ఖం దుఃఖం ప్రయత్న ఇతి పంచకమ్ ॥ ౪౬౯ ॥ జ్ఞానావాంతరభేదత్వా
న్న గుణాంతరతాం గతమ్ । వేదార్థసంగ్రహే వ్యక్తా తేషాం జ్ఞానస్వ
రూపతా ॥ ౪౭౦ ॥ ప్రీతికోపావీశ్వరస్య ధర్మాధర్మా సతాం మతౌ । స

దసత్ఫలయోగే తు యతః శాస్త్రప్రబోధితా ॥ ౪౭౧ ॥ కర్తృతత్ఫలయో
ర్ద్వారే కల్పనీయోఽశ్రుతిస్తతః । ప్రాగేవ దేవతాప్రీతిం ద్వారభూ
తాం సమర్థయేత్ ॥౪౭౨॥ సర్వాంతర్యామిభగవత్సమారాధనరూప
తా । కర్మణామపి సర్వేషాం వేదాంతైరవగమ్యతే ॥౪౭౩॥ లభతే చ తతః
కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్ । ఇత్యాదిశాస్త్రాదింద్రాదిప్రీతిస్త
తోఽపి యుజ్యతే ॥ ౪౭౪ ॥ కీర్తనాదిప్రణాశ్యత్వమపి తత్రైవ సంభవే
త్ । నాశ్యనాశకభావోఽపి యథాశాస్త్రం హి సంమతః ॥౪౭౫॥ అనువృ
త్త్యతివృత్తిభ్యామాజ్ఞాయాః ప్రీతికోపయోః । ఉత్పత్తిరైశ్వరం భావం
భూషయేన్నైవ మూషయేత్ ॥౪౭౬॥ అపూర్వశబ్దోఽప్యత్రైవ మీమాంసక
సమీరితః । తత్తత్కర్తృప్రీతిభేదాదపూర్వక్రమసంభవః ॥౪౭౭॥ అనం
తరం త్వనుభవాత్పూర్వం చ స్మరణాదపి । జ్ఞానావస్థాస్సంభవంత్యో భా
వనాఖ్యా ఉదీరితాః ॥ ౪౭౮ ॥ స్థితస్థాపకవేగా తు శక్తిభూతౌ సునిశ్చి
తౌ । అతస్సంస్కారనామాపి గుణో నైవ ప్రకల్ప్యతే ॥౪౭౯ ॥ కర్తృ
సంయోగరూపం స్యాత్ స్పందనం జాతిరుచ్యతే । వ్యావర్తకో ధర్మ ఏవ వి
శేషః పరికీర్తితః ॥౪౮౦॥ సమవాయోఽపి సంబంధసామాన్యం నాన్యదిష్య
తే । ధర్మాంతరేణ ఇతి హ్యాద్యభావో నేతరో మతః ॥౪౮౧॥ ప్రాగభా
వో ఘటోత్పత్తేః పూర్వావస్థాశ్చ మృద్గతాః । ఉత్తరాభిరవస్థాభిర్ధ్వం
సశబ్దోఽపి సార్థకః ॥ ౪౮౨ ॥ యత్ర త్వేవ సతి సత్సత్త్వం లౌకికైర్నానుభూ
యతే । అత్యంతాభావరూపత్వం తయోరేవావధార్యతే ॥౪౮౩॥ యత్తా
దాత్మ్యభ్రమో యత్ర యద్వ్యానాద్వినివార్యతే । తద్భేదస్తత్ర సర్వత్ర
స ధర్మో నాపరో మతః ॥౪౮౪ ॥ షడ్ద్రవ్యాణి దశాద్రవ్యాణ్యేతావత్త్వ
మిష్యతే । న న్యూనమధికం వేతి నిగమాంతగురోర్మతమ్ ॥౪౮౫॥ సం
యోగశ్శక్తిరిత్యేతత్సాధర్మ్యముభయం మతమ్ ।. ద్రవ్యాణామపి సర్వే
షామితి వేదాంతినో విదుః ॥౪౮౬॥ అవ్యక్తకాలయోస్త్వేవ జడద్ర
వ్యత్వముచ్యతే । జీవేశధర్మధీనిత్యవిభూతీనాం తు సంమతమ్ ॥౪౮౭॥

సాధర్మ్యంస్వప్రకాశత్వం శాస్త్రమార్గానుసారిణామ్ । జీవాత్మనో
స్తుసాధర్మ్యమాత్మత్వమితివిశ్రుతమ్ ॥౪౮౯॥ ధర్మధీనిత్యభూత్యోస్తు
సాధర్మ్యంపరికీర్తితమ్। అనాత్మత్వేనసంయుక్తంస్వప్రకాశత్వమేనతు
ఈశ్వరవ్యతిరిక్తానాం స్వతశ్శేషత్వమూచిరే । సత్వాశ్రయత్వంప్రకృ
తి నిత్యభూత్యోరవర్ణయన్ ॥౪౯౦॥ త్రివిధానాంచేతనానాం సాధ
ర్మ్యం(శ్రీ)శదాసతా । పరిపూర్ణబ్రహ్మభోగస్సాధర్మ్యంనిత్యముక్త
యోః ॥౪౯౧॥ సాధర్మ్యందివ్యదంపత్యోర్నిరుపాధికశేషితా । ఏత
దేవచవైధర్మ్యమితరేభ్యోవిభావ్యతే॥౪౯౨॥ సర్వప్రకారంబ్రహ్మైవ
తత్త్వమేకంనిరూపితమ్ । ఈశేశితవ్యభేదేన ద్విధాస్యాత్తత్సమీరితమ్ ॥
భోక్తృభోగ్యనియంతృత్వభేదేనత్రివిధంతథా । ప్రాప్యప్రాప్తృప్రా
ప్త్యుపాయతత్ఫలానివిరోధినా ॥ ౪౯౩॥ అర్థాంపంచవిజ్ఞేయాన్ముము
క్షుభిరితిక్రమాత్ । ధీవికాసాయ... ॥౪౯౪
తథాప్యుక్తేషుతత్త్వేషు న్యూనతాధికతా... । ...
గమాంతగురోర్మతమ్ ॥౪౯౫॥ ...
దిహస్ఫుటమ్ । యథోక్త... ॥౪౯౬॥ వి
దుషాంపరితోషాయ కృత... । ... దికావరాధ
స్తు క్షంతుమర్హంతి... మస్సజయతి
వేదాంతదేశికశ్శ్రీమాన్ । ... యుగపత్ప్రవచనధుర్యాజ
యంతిభువిసంతః ॥..............................

ఇతి(శ్రీ)భగవద్రామానుజమతభూషణాయమాన... రంగమాండా
తిరుమలై శ్రీరంగరాజమహాదేశికతనూజేన తదేకశైవతేనతత్ప్రసాద
లబ్ధవాజపేయాద్యనేకక్రతుయజనధన్యశానతాశ్రీశైలాచార్యదాసేన

విరచితశ్శ్రీయతీంద్రసిద్ధాంతసంగ్రహస్సంపూర్ణః॥

कनकप्रभः केशवश्चतुश्चक्रधरः। श्यामो नारायणश्चतुःशङ्खधरः। मणिप्रभो[1] माधवश्चतुर्गदाधरः। चन्द्राभो गोविन्दश्चतुः[2]शार्ङ्गधरः। पद्मकिञ्जल्कसंनिभो विष्णुश्चतुर्हलधरः। अब्जाभो मधुसूदनश्चतुर्मु[3]शलधरः। अग्निवर्णस्त्रिविक्रमश्चतुःखड्गधरः। बालसूर्याभो वामनश्चतुर्वज्रधरः। पुण्डरीकाभः श्रीधरश्चतुष्पट्टिशधरः। तडित्प्रभो हृषीकेशश्चतुर्मुद्गरधरः। सूर्याभः पद्मनाभः पञ्चायुधधरः। इन्द्रगोपनिभो दामोदरश्च[4]तुष्पाशधरः[5]।

विभवो नाम तत्तत्सजातीयरूपेणाऽऽविर्भावः। स दशधा—ते च मत्स्यादयोऽवतारविशेषाः[6]। तत्र वेदापहारिदैत्य[7]निरसनद्वारा ब्रह्मणे प्रमाणप्रदत्वार्थो[8] मत्स्यावतारः[9]। देवानामजरामृतिहे[10]त्वमृतोत्पादने मन्दराधारत्वेनावतीर्णः कूर्मावतारः[11]। संसारसागरोन्मग्नजनोद्धर्तु[12]कामः स्वमहिषीभूम्युद्धरणार्थमवतीर्णो वराहः। आश्रितसंरक्षणार्थं महासुरग्रहस्तम्भेऽवतीर्णो नृसिंहावतारः। त्रिविक्रमो भूत्वा स्वपादारविन्दोद्भवेन जलेन जगत्पा[13]पापहरणेन तद्रक्षणा[14]र्थमवतीर्णो वामनः। दुष्टक्षत्रियनिरसनार्थं परशुरामः। शरणागतरक्ष[15]णार्थो धर्मस्थापनार्थः[16] श्रीरामः[17]। प्रलम्बादिनिरसनार्थं बलभद्रः। मोक्षोपायदर्शनार्थं श्रीकृष्णः[18]। अधार्मिष्ठान्निरस्य पूर्णधर्मोत्पादनार्थं कलिनिर्मोचनार्थं कल्क्यवतारः। एवमेकैकावतारेष्वनन्तप्रकाराः सन्ति। षट्त्रिंशद्भेदभिन्नाः पद्मनाभादयोऽपि। पुन-

---

त्रिविक्रमवामनश्रीधररूपं त्रयं प्रद्युम्नात्। हृषीकेशपद्मनाभदामोदररूपं त्रयमनिरुद्धादिति भावः। मणिप्रभः। इन्द्रनीलनिभः।

'इन्द्रनीलनिभश्यामं चतुर्हस्तैर्गदाधरम्'

इत्युक्तत्वात्। चतुःशार्ङ्गधर इति। चतुःपद्मधर इत्यपपाठः।

'चतुर्भुजधनुष्मन्तं चन्द्रमःसदृशद्युतिम्'

इत्युक्तत्वात्।

विभव इति। विभवश्च मुख्यगौणभेदाद्द्विविधः। तत्र मुख्यः साक्षादवतारः। गौणस्त्वावेशावतारः। आवेशश्च स्वरूपावेशः शक्त्यावेश इति द्विविधः। तत्र स्वरूपावेशः स्वेन रूपेण सहाऽऽवेशः। स च परशुरामादीनां चेतनानां शरीरेषु स्वासाधारणविग्रहेण सहाऽऽवेशः। शक्त्यावेशः कार्यकाले विधिशिवादिचेतनेषु शक्तिमात्रेण स्फुरणम्। अत्र गौणत्वमिच्छयाऽऽगतं न स्वरूपेण। यथा रामकृष्णादिमनुष्यत्वं मत्स्यादितिर्यक्त्वं चेच्छयाऽऽगतं तद्वत्। षट्त्रिंशद्भेदेति।

---

१ घ. °प्रभाभो°। २ ख. °तुः पद्मध°। ३ घ. °मुसल°। ४ क. °ष्पदध°। ५ घ. °चतुःपा°। ६ घ. °षाः। ब्र°। ७ ग. °निरासपूर्वकं ब्र°। ८ ग. °प्रदानार्थमवतीर्णो म° । ९ घ. °रः। अमृ°। १० घ. °रामरणहे°। ११ घ. रः। भूमेरुद्ध°। १२ ग. °तर°। १३ घ. त्पापह°। १४ घ. णार्थोऽव°। १५ ख. घ. °क्षणध°। १६ घ. °नाथ श्री°। १७ ख. रामचन्द्रः°। १८ ग. घ. °ष्णः कलि°।

दधिभक्तहयग्रीवनरनारायणादयोऽपि । एवं मुख्यगौणपूर्णांशावेशाद्यवतारा बहुप्रकाराः। तेषूपास्यानुपास्यविभागो द्रष्टव्यः । अवताराणामिच्छैव हेतुर्नकर्म

नन्वहिर्बुध्न्यसंहितायामेकोनचत्वारिंशदुक्ताः । तथाहि—

‘ विभवाः पद्मनाभाद्यास्त्रिंशच्च नव चैव हि ।
पद्मनाभो ध्रुवोऽनन्तः शक्त्यात्मा मधुसूदनः ॥
विद्याधिदेवकपिलो विश्वरूपो विहंगमः ।
क्रोधात्मा बडवावक्त्रो धर्मो वागीश्वरस्तथा ॥
एकाम्भोनिधिशायी च भगवान्कमठेश्वरः ।
वराहो नरसिंहश्च पीयूषहरणस्तथा ॥
श्रीपतिर्भगवान्देवः कान्तात्मामृतधारकः ।
राहुजित्कालनेमिघ्नः पारिजातहरस्तथा ॥
लोकनाथस्तु शान्तात्मा दत्तात्रेयो महाप्रभुः ।
न्यग्रोधशायी भगवानेकशृङ्गतनुस्तथा ॥
देवो वामनदेहस्तु सर्वव्यापी त्रिविक्रमः ।
नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णस्तथैव च ॥
ज्वलत्परशुधृग्रामो रामश्चान्यश्चतुर्गतिः ।
वेदविद्भगवान्कल्की पातालशयितः प्रभुः ॥
त्रिंशच्च नव चैवैते पद्मनाभादयो मताः ’ इति ।

तत्कथमत्र षट्त्रिंशदित्युक्तमिति चेन्न । कपिलदत्तात्रेयपरशुरामाणामावेशावतारत्वात्तान्विहायात्र षट्त्रिंशदित्युक्तेः । दधिभक्तेति । तत्रामृतप्रदानार्थमङ्गीकृतो दधिभक्तावतारः । वेदप्रदानार्थो हयग्रीवावतारः। शिष्याचार्यरूपे स्थित्वा श्रीमन्त्रप्रकाशकृन्नरनारायणावतारः । तेष्विति । तदुक्तं तत्त्वत्रये ‘ तत्राप्राकृतविग्रहा अजहत्स्वभावविभवा दीपादुत्पन्नदीपवत्स्थिता मुख्यप्रादुर्भावाः सर्वे मुमुक्षूणामुपास्याः । विधिशिवपावकव्यासजामदग्न्यार्जुनवित्तेशादिरूपा गौणप्रादुर्भावाः सर्वेऽहंकारयुक्तजीवाधिष्ठातृत्वान्मुमुक्षूणामनुपास्याः ’ इति । अत्राऽऽदिशब्देन ककुत्स्थमुचुकुन्दसंग्रहः। विधिशिवादयश्च बुभुक्षूणामेवोपास्या इति बोध्यम् । इच्छैवेति । ‘संभवाम्यात्ममायया’ (गी० ४। ६) इत्यत्राऽऽत्ममाययेत्यस्याऽऽत्मेच्छयेत्यर्थः । न कर्मेति ।

---

१ क. ‘ह्यगुण’ ।

प्रयोजनं तु दुष्कृतविनाशपूर्वकं साधुपरित्राणमेव।

अन्तर्यामित्वं नाम स्वर्गनरकाद्यनुभवदशायामपि जीवात्मनः सुहृत्त्वेन योगिभिर्द्रष्टव्यतया हृदयप्रदेशावस्थितं रूपम्। जीवेन साकं विद्यमानोऽपि तद्गतदोषैरसंस्पृष्टो[१] वर्तते।

अर्चावतारो नाम देशकालविप्रकर्षरहित आश्रिताभिमतद्रव्यादिकं शरीरतया स्वीकृत्य तस्मिन्नप्राकृतशरीरविशिष्टः समर्चकपराधीनस्नानभोजनासनशयनस्थितिः सर्वसहिष्णुः परिपूर्णो गृहग्रामनगरप्रदेशशैलादिषु वर्तमानो मूर्तिविशेषः। स च स्वयंव्यक्तदैवसैद्धमानुषभेदाच्चतुर्विधः। एवमुक्तासु

न च 'पतिव्रता धर्मपरा हता येन मम प्रिया।
स तु प्रियाविरहितश्चिरकालं भविष्यति'

इत्येतादृशभृगुशापादिभिर्जात इति कथमुक्तमिति वाच्यम्। तत्र शापो व्याजमात्रमवतारस्त्विच्छाप्रयुक्त एवेत्याशयात्। प्रयोजनं त्विति। अत एवोक्तम्—

'परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे' (गी० ४।८) इति।

अन्तर्यामित्वमिति। 'य आत्मानमन्तरो यमयति' (बृ० ३।७।३) इतिश्रुतिरत्र प्रमाणम्। अस्य चान्तर्यामिणः स्थितिर्द्विधा—तत्रैका स्वर्गनरकप्रवेशादिसर्वावस्थास्वपि सकलचेतनानां सहायभूतस्य तांस्त्यक्तुमसमर्थस्य स्थितिः। अपरा च शुभाश्रयेण विग्रहेण सहितस्य तेषां ध्येयत्वार्थं तान्रक्षितुं च बन्धुभूतस्य हृदयकमले स्थितिः।

अर्चावतारः। प्रतिमावतारः। देशेति। रामकृष्णाद्यवतारेष्वयोध्यामथुरादिदेशनियम इवार्चावतारेषु देशनियमो नास्तीत्यर्थः। एवं कालनियमोऽपि। आश्रिताभिमतद्रव्यादिकम्। सुवर्णरजतशिलादिकम्। अर्चावतारस्यापि षड्गुणाश्रयत्वम्। तदुक्तम्—

'सर्वातिशयषाड्गुण्यं संस्थितं मन्त्रबिम्बयोः।
मन्त्रे वाच्यात्मना नित्यं बिम्बे तु कृपया स्थितम्' इति।

बिम्बं प्रतिमा। स चेति। देवालयादिष्वयं विद्यमानो मूर्तिविशेषः क्वचित्स्वयंव्यक्तो भवति। क्वचिद्देवैः स्थापितः। क्वचित्सिद्धैः। क्वचिन्मनुष्यैः। तत्राऽऽद्यत्रय-

१ क. °ष्टो द्रष्टव्यः°। २ घ. °हिताश्रि°। ३ घ. °प्रशस्तदे°। ग. °प्रशस्त शै°।

पञ्चावस्थास्वपि श्रीविशिष्ट एव भगवान्वर्तत इति श्रुत्या प्रमाणसिद्धोऽर्थः । तेनैकायनोक्तनिःश्रीकवादो निरस्तः । एवमीश्वरो निरूपितः ॥

इति श्रीवाधूलकुलतिलकश्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमदासेन श्रीनिवासदासेन विरचितायां यतीन्द्रमतदीपिकायामीश्वरनिरूपणं नाम नवमोऽवतारः ॥ ९ ॥

मैतिह्यादवगन्तव्यम् । चतुर्थस्तु प्रसिद्ध एव । आर्षस्तूक्तान्तर्भूत एव । श्रीविशिष्ट एवेति । अत एवोक्तम्—

'नित्यैवैषा जगन्माता विष्णोः श्रीरनपायिनी ।
यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवेयं द्विजोत्तम ॥
देवत्वे देवदेहेयं मनुष्यत्वे च मानुषी ।
विष्णोरेवानुरूपां वै करोत्येषाऽऽत्मनस्तनुम्' इति ।

अत्रोपासकस्य प्रथमतोऽर्चावतारस्योपासनेऽधिकारः । ततो विभवस्य । ततो व्यूहस्य । ततः परस्य । ततोऽन्तर्यामिणः । तदुक्तम्—

'उपासकानुरोधेन भजते मूर्तिपञ्चकम् ।
तदर्चाविभवव्यूहसूक्ष्मान्तर्यामिसंज्ञकम् ॥
यदाश्रित्यैव चिद्वर्गस्तत्तज्ज्ञेयं प्रपद्यते ।
पूर्वपूर्वोदितोपास्तिविशेषक्षीणकल्मषः ॥
उत्तरोत्तरमूर्तीनामुपास्त्यधिकृतो भवेत्' इति ।
'वासुदेवः स्वभक्तेषु वात्सल्यात्तत्तदीहितम् ।
अधिकार्यानुगुण्येन प्रयच्छति फलं बहु ॥
तदर्थं लीलया स्वीयाः पञ्च मूर्तीः करोति वै ।
प्रतिमादिकमर्चा स्यादवतारास्तु वैभवाः ॥
संकर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ।
व्यूहश्चतुर्विधो ज्ञेयः सूक्ष्मं संपूर्णषड्गुणम् ॥
तदेव वासुदेवाख्यं परं ब्रह्म निगद्यते ।
अन्तर्यामी जीवसंस्थो जीवप्रेरक ईरितः ॥
य आत्मनीतिवेदान्तवाक्यजालैर्निरूपितः ।
अर्चोपासनया क्षिप्ते कल्मषेऽधिकृतो भवेत् ॥

---

१ ख. 'पिवि°' । २ ख. '°णनिषिद्धार्थः°' । ३ ग. '°र्थः । एतेनै°' ।

अथ दशमोऽवतारः ।

एवं द्रव्यनिरूपणानन्तरं क्रमप्राप्तमद्रव्यं निरूप्यते—संयोगरहितमद्रव्यम् । तदद्रव्यं च सत्त्वरजस्तमांसि शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः संयोगः शक्तिरिति दशप्रकारमेव । तत्र प्रकाशसुखलाघवादिनिदानमतीन्द्रियं शक्त्याद्यतिरिक्तमद्रव्यं सत्त्वम् । तद्द्विविधम्—शुद्धसत्त्वं मिश्रसत्त्वं चेति । रजस्तमःशून्यद्रव्यैवर्ति सत्त्वं शुद्धसत्त्वम् । तन्नित्यविभूतावुपचारात्तत्प्रवर्तकेश्वरे च । रजस्तमः-

---

विभवोपासने, पश्चाद्व्यूहोपास्तौ ततः परम् ।
सूक्ष्मे, तदनु शक्तः स्यादन्तर्यामिणमीक्षितुम् ' इति च ॥
इति श्रीयतीन्द्रमतदीपिकाप्रकाशे नवमोऽवतारः ॥

अथ दशमोऽवतारः ।

संयोगरहितमिति । द्रव्ययोरेव संयोग इति नियमात् । सत्त्वेति । ननु सत्त्वरजस्तमसां द्रव्याभेदेन द्रव्यत्वमेवेति चेन्न । ' रचनानुपपत्तेश्च ' (ब्र० सू० २ । २ । १) इतिसूत्रस्थभाष्यविरोधात् । तत्र हि चकारादन्वयस्यानैकान्त्यं समुच्चिनोतीत्युपक्रम्य सत्त्वादयो द्रव्यधर्मा न तु द्रव्यस्वरूपम् । सत्त्वादयो हि पृथिव्यादिद्रव्यगतलघुत्वप्रकाशादिहेतुभूतास्तत्स्वभावविशेषा एव न तु मृद्धिरण्यादिवद्द्रव्यतया कार्यान्विता उपलभ्यन्ते । गुणा इत्येव च सत्त्वादीनां प्रसिद्धिरित्युक्तम् । सत्त्वादीनां द्रव्यत्वस्याप्रामाणिकतया गुणशब्दस्यास्वारस्यमयुक्तमिति श्रुतप्रकाशिकायामुक्तम् । वेदान्तदीपेऽपि चकारात्सत्त्वादीनां द्रव्यगुणत्वेन शौक्ल्यादेरिवोपादानकारणत्वासंभवं समुच्चिनोति । सत्त्वादयो हि कार्यगतलाघवप्रकाशादिहेतुभूताः कारणभूतपृथिव्यादिगतास्तत्तत्स्वभावविशेषा इत्युक्तम् । सत्त्वरजस्तमसां शब्दादिपञ्चानां च भूताद्यनुपादानानां गुणत्वम् । तदुपादानानां तन्मात्रत्वाद्द्रव्यत्वमिति तु कृष्णावधूतपण्डितैरुक्तम् । प्रकाशसुखेति । अनेन रजस्तमसोर्व्यावृत्तिः । अतीन्द्रियमित्यनेन शब्दादीनां व्यावृत्तिः । शक्त्याद्यतिरिक्तमित्यनेन शक्त्यादिव्यावृत्तिः । प्रकाशश्च वस्तुयाथात्म्यावबोधः । आदिपदेन ज्ञानसुखसङ्गसंग्रहः । तदुक्तं गीताभाष्ये—(१४।६) ज्ञानसुखजननं सत्त्वं

---

१ ग. °गद्रश° । २ क. शून्यं द्र° । घ. °शून्यवार्ति° । ३ ग. °व्यवृत्तिस° । ४ क. °रात्तत्प्र° ।

सद्वर्तिसत्त्वं मिश्रसत्त्वम्। तत्त्रिगुणे तत्संबन्धिनि जीवे चोपचारादिति ज्ञेयम्।

लोभप्रवृत्त्यादिनिदानमतीन्द्रियं शक्त्याद्यतिरिक्तमद्रव्यं रजः।

प्रमादमोहादिनिमित्तमतीन्द्रियं शक्त्याद्यतिरिक्तमद्रव्यं तमः। त्रीण्य-प्येतानि यावत्प्रकृतिव्याप्तानि प्रकृतिवश्यपुरुषसंबद्धान्यनित्यानि। नित्यसं-तानानि प्रलयदशायां समानि सृष्ट्यादौ विषमाणि सृष्टिस्थितिसंहारो-पयुक्तानि ईश्वरसंकल्पादिसहकारिभेदात्परस्पराभिभवोद्भवकराणीत्येतानि साधारणानि। सत्त्वगुणस्तु सम्यग्ज्ञानरूपसुखादिहेतुर्मोक्षप्रदश्च। रजोगुणस्तु रागाद्यात्मकः कर्मसंङ्गदुःखादिहेतुः स्वर्गाद्यामुष्मिकप्रदः। तमोगुणस्त्वज्ञान-रूप आलस्यादिहेतुर्नरकप्रदश्च। अतः सत्त्वादयो गुणा न द्रव्यरूपाः।

अस्मदादिश्रोत्रग्राह्यः पञ्चभूतवर्ती शब्दः। स द्विविधः—वर्णात्मकोऽव-

---

पुनरपि तयोः सङ्जननं चेति। मिश्रसत्त्वमिति। इदमेवाशुद्धसत्त्वमिति व्यवह्रियते।

लोभप्रवृत्त्यादीति। लोभः स्वकीयद्रव्यस्यात्यागशीलता। प्रवृत्तिस्तु प्रयोजन-मनुद्दिश्यापि चलस्वभावता। आदिपदेनाऽऽरम्भाशमस्पृहासंग्रहः। आरम्भश्च फलसाधन-भूतकर्मारम्भः। इन्द्रियानुपरतिरशमः। विषयेच्छा स्पृहा।

प्रमादमोहादीति। अकार्यप्रवृत्तिफलमनवधानं प्रमादः। विपरीतज्ञानं मोहः। आदिपदेनाप्रकाशाप्रवृत्तिसंग्रहः। ज्ञानानुदयोऽप्रकाशः। अप्रवृत्तिश्च स्तब्धता।

पञ्चभूतवर्तीति। मेघो गर्जति शङ्खो नदति भेरी ध्वनतीत्यादिव्यवहारदर्शनात्। 'नमस्ते वायो त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि' (तै० १।१।१) इतिश्रुतौ च वायोरेव वेदात्मना परिणतिरुपलभ्यते। तत्तु वायोः शब्दाधारत्व-मन्तरेण न संजाघटीति। 'तस्य ह वा एतस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदः' (बृ० २।४।१०) इत्यादिश्रुतिरप्यत्र प्रमाणम्। विष्णुपुराणे च (२।१४।३२)—

वेणुरन्ध्रविभेदेन भेदः षड्जादिसंज्ञितः।
अभेदव्यापिनो वायोस्तथाऽसौ परमात्मनः॥

इत्युक्तम्। एवं नाभिदेशादेव निर्गतस्य वायोस्ताल्वादिस्थानसंबन्धेन तत्तच्छब्द-परिणतिहेतुत्वं प्रसिद्धमेव। अत्रेदं बोध्यम्—लीलाविभूताविव नित्यविभूतावपि

---

१ ग. °हवृत्तिस°। २ क. °न्धिजी°। ३ क. °मानानि°। ४ ग. °सृष्टिदशायां वि°। ५ क. °राण्येता°। ६ ख. °सत्यज्ञान°। घ. °सम्यक्त्वज्ञान°। ७ घ. °सुखहे°। ८ ग. °त्मककर्म°। ९ क. सक्तिदुःखहे°। ख. °सङ्गीदुः°। १० ग. °स्वर्गनरकाद्या°।

र्णात्मकश्चेति। अकचटतपयादिविशिष्टपञ्चाशदक्षरात्मको वर्णात्मकः। देवमनुष्यादीनां तात्वादिव्यङ्ग्यः। भेर्यादिजन्योऽवर्णात्मकः। एवंभूतः शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्यते। श्रोत्रेन्द्रियगमनाद्व्यञ्जकवाय्वागमनाद्वा शब्दग्रहः। ननु श्रुत्या शब्दस्य द्रव्यत्वं प्रतीयते। अद्रव्यत्वं कथमिति चेन्न। अकारादेः प्रणवोत्पादकत्वं वाच्यद्वारा संभवतीति परिहाराददद्रव्यत्वमुपपद्यते। इति शब्दः।

शब्दादयो वर्तन्त एव। ते च सर्वोत्कृष्टाः सर्वातिशायिनश्च। यथा कस्तूरीचम्पकप्रभृतिषु गन्धसाम्ये सत्यपि सौरभविशेषस्तत्रतत्रोपलभ्यते, तथा लीलाविभूतौ नित्यविभूतौ च शब्दादिसद्भावेऽपि प्रमाणसिद्धं वैषम्यमनतिलङ्घनीयमेव। न हि वीणावेणुप्रभृतीनामैकरूप्येण स्वरनियम इति।

पञ्चाशदिति। स्वराः षोडश। कादयः स्पर्शाः पञ्चविंशतिः, यरलवशषसह इत्येतेऽष्टौ। क्षवर्णश्चैकः। तस्य संयुक्तत्वेऽपि मातृकापाठे पृथग्गणनात्। ळकारस्तु न पृथग्गणितः। मातृकापाठे लळयोरभेदात्। ननु दूरस्थशब्दस्य कथं श्रोत्रेन्द्रियसंनिकर्ष इति चेत्तत्राऽऽह—श्रोत्रेन्द्रियेति। तदुक्तं वरदनारायणभट्टारकैः—

'दूरे शब्दः समीपे च प्राच्यां चेत्यादिदर्शनात्।
गत्वा श्रोत्रेन्द्रियं तत्र ततः शब्दग्रहक्षमम्' इति।

व्यञ्जकेति। शब्दाधारभेर्याद्यवयवागमेन शब्दाधारवाय्वागमनेन वा दूरस्थशब्दग्रह इत्यपि केचित्। ननु श्रुत्येति। भूरित्येव ऋग्वेदादजायत भुव इति यजुर्वेदात्स्वरिति सामवेदात्तानि शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयो वर्णा अजायन्त, अकार उकारो मकार इति तानेकधा समभरत्तदेतदोमिति (ऐ०ब्रा०अ०२१ख०७) इति हि श्रुतिः। स्मृतिरपि—

'अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवः स्वरितीति च' इति।

अत्राकारादिवर्णानां प्रणवोपादानकारणत्वप्रतिपादनेन द्रव्यत्वमन्तरेणोपादानकारणत्वासंभवेन द्रव्यत्वं सिध्यति। यस्य वेदाः शरीरमिति श्रुतौ च शब्दात्मकवेदस्य शरीरत्वप्रतिपादनेन शरीरत्वस्य च द्रव्यत्वव्याप्यत्वेन शब्दस्य द्रव्यत्वं सिध्यतीत्याशयः। प्रयोगश्च—शब्दो द्रव्यम्, साक्षादिन्द्रियसंबन्धेन गृह्यमाणत्वाद्घटवदिति। वाच्यद्वारेति। तथा च वाच्यस्योपादानकारणत्वेन द्रव्यत्वेऽपि वाचकस्य शब्दस्य द्रव्यत्वे मानाभावः। 'यस्य वेदाः शरीरम्' (बृ० १। ७। २) इति तु देवताविशेषविषयत्वेनोपपद्यते। साक्षादिन्द्रियसंबन्धेन गृह्यमाणत्वमिति हेतुस्तु स्वरूपासिद्धः। शब्दस्याऽऽश्रयद्वारैवेन्द्रियसंनिकर्षात्। न च

---

१ घ. °ते। ननु°। २ घ. °वोपपाद°।

अस्मदादिस्पर्शनेन्द्रियग्राह्यविजातीयव्यावृत्तमद्रव्यं स्पर्शः। स च त्रिविधः—शीतोष्णानुभयात्मकभेदात्। अप्सु शीतस्पर्शः। तेजस्युष्णस्पर्शः। क्षितिपवनयोरनुष्णाशीतस्पर्शः। स च पुनर्द्विविधः—पाकजोऽपाकजश्चेति। पृथिव्यां पूर्वः। इतरेषु त्रिष्वितरः। तत्रामृतगरलतूलोपलगोब्राह्मणचाण्डालादिस्पर्शविशेषा अपाकजभेदाः[3]। इति स्पर्शः।

अस्मदादिचक्षुरिन्द्रियैकग्राह्यविजातीयव्यावृत्तमद्रव्यं रूपम्। तच्चतुर्विधम्[4]—श्वेतरक्तपीतकृष्णभेदात्। तत्र सलिलकलधौतशङ्खशुक्तिशशाङ्कादीनां रूपविशेषाः श्वेतभेदाः। हुतवहजपादाडिमबन्धुजीवविद्रुमपद्मरागादीनां तु रूपविशेषा रक्तभेदाः। काञ्चनहरितालहरिद्रादीनां रूपविशेषाः पीतभेदाः। मरकतमधुकरजलधरतिमिरतमालदूर्वादीनां कृष्णभेदाः। पीतमपि रक्तावान्तरभेदं केचिदिच्छन्ति। श्रुत्यनुसारात्। प्रकारान्तरेण[5] रूपं द्विविधम्—

श्रोत्रेन्द्रियस्याऽऽकाशस्वरूपत्वात्तेन साक्षादेव शब्दस्य संनिकर्ष इति वाच्यम्। श्रोत्रेन्द्रियस्याऽऽकाशत्वायोगात्।

अस्मदादीति। अस्मदादिस्पर्शनेन्द्रियग्राह्यो यः स्पर्शस्तद्विजातीयाः शब्दादयस्तद्व्यावृत्तं तद्भिन्नमित्यर्थः। विजातीयव्यावृत्तपदानुपादानेऽनुद्भूतस्पर्शेऽव्याप्तिः स्यात्। तस्यास्मदादिस्पर्शनेन्द्रियग्राह्यत्वाभावात्। घटादिव्यावृत्तयेऽद्रव्यमिति। एवमग्रेऽप्यूह्यम्। तेजस्युष्ण इति।

'सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पतिं पतिव्रता।
पतिव्रताशापभयेन पीडितो हुताशनश्चन्दनबिन्दुशीतलः'

इत्यस्य त्वयमाशयः—हुताशनस्य न शीतलत्वं जायते। अपि तु पतिव्रतासंकल्पविशेषेण तस्य दाहकत्वमेवोपरुध्यत इति। अनुष्णाशीत इति। अनुष्णाशीतोऽपि स्पर्श एव। न तु शीतोष्णविरहमात्रम्। आकाशादावपि तथोपलम्भप्रसङ्गात्। वायुपृथिव्योः स्पर्शवत्त्वस्य श्रुत्यादिसिद्धत्वाच्च। न च स्पर्शसामान्यं तदिति वाच्यम्। निर्विशेषं न सामान्यमिति न्यायात्। चाण्डालादीति। आदिना कपिकच्छूसंग्रहः। गोब्राह्मणचाण्डालादिषु स्पर्शभेदस्तु तत्तत्स्पर्शाधीनशुद्ध्यशुद्धिभेदेन बोध्यः। मृदुत्वकठिनत्वादयोऽपि स्पर्शविशेषा एव। स्पर्शनेनैव तदुपलब्धेः। चक्षुषा तु न तदुपलब्धिः। किंतु तत्र मृदुत्वादिव्याप्तरूपविशेषग्रहणेन तदनुमानमेव। केचित्तु मृदुत्वादयः संयोगविशेषा एवेत्याहुः।

चक्षुरिन्द्रियैकग्राह्येति। चक्षुरिन्द्रियमात्रग्राह्यमित्यर्थः। श्रुत्यनुसारादिति। 'यदग्ने रोहितं रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्य' (छां० ६।४।१)

---

१ ग. 'ग्राह्यविजातीयव्यावृत्तोऽद्रव्यं°'। घ. ग्राह्यमद्रव्यं'। २ घ. 'षाः। इति'। ३ ग. 'दाः। अस्म'। ४ ग. घ. 'तुर्धा°'। ५ क. ख. घ. °णद्विविधा'।

भास्वराभास्वरभेदात् । तेजोगतं भास्वरम् । क्षितिसलिलगतं चाभास्वरम् । एवं चत्वार्येव रूपाणि । तेन चित्रं नाम पञ्चमं रूपमिति मतनिरासः[1] । अत एव [2]चित्रगन्धस्पर्शरसानामपि निरासः । इति रूपम् ।

अस्मदादि[3]जिह्वैकग्राह्यविजातीयेतरो रसः । स षोढा—मधुराम्ललवणकटुकषायतिक्तभेदात् । तत्रेक्षुक्षीरगुडादिरसा मधुरभेदाः । चूताचिञ्चामलकादिरसा आम्लाः । सैन्धवोषरवि[4]कारा लवणभेदाः । किंपाकनिम्बादिरसाः कटुभेदाः । हरीतकीबिभीतकचूताङ्कुरादिरसाः कषायभेदाः । शु[5]ण्ठीमरीचिसर्षपादिरसास्तिक्तभेदाः[6] । इति रसः ।

अस्मदादि[7]घ्राणग्राह्यविजातीयेतरोऽद्रव्यविशेषो गन्धः । स[8] च द्विविधः—सुरभिरसुरभिश्चेति । पाटीरमृगमदघुसृणचम्पकादिगन्धाः सुरभिभेदाः । अयं च गन्धः पृथिव्येकवर्ती पाकभेदाद्भिन्नः[9] । पवनसलिलादिषु गन्धोपलम्भः पार्थिवसङ्गा[10]दयो दहतीतिवदौपचारिकः । पञ्चीकरणप्रक्रियया सर्वभूतेषु[11] सर्वभूतगुणानां विद्यमानत्वेऽपि प्राधान्याभिप्रायेणोक्तमिति न विरोधः । पाकाद्गुणान्तरोत्पत्तिः स्वाश्रयनाशाभावादेवोपपत्तेः[12] पीलुपाक[13]वादिमतनिरासः । इति गन्धः ।

इतिश्रुतौ त्रयाणामेव रूपाणां प्रतिपादनादिति भावः । तेजोगतमिति । तेजसि रूपं रक्तभास्वरम् । सलिले तु शुक्लभास्वरम् । पृथिव्यां बहुविधमभास्वरम् । यद्यपि मन्त्रशास्त्रे पीता भूमिः श्वेतमम्भो वह्निपवनौ रक्तधूम्रौ द्यौर्नीलेति पञ्चानामपि भूतानां रूपवत्त्वं दृश्यते तथाऽपि तत्केवलं ध्यानार्थमेव । यथा तत्र मन्त्रवर्णानामपि रूपं ध्यानार्थं वर्णितं तद्वत् । अन्यथा 'यदग्ने' इत्युक्तश्रुतिविरोधः । अनुभवविरोधश्च । चतुर्विधस्यापि रूपस्य पृथिव्यामुपलम्भात् । श्रुतौ पृथिव्याः कृष्णरूपोक्तिस्तु न रूपान्तरविरहपरा । कलुषजलादौ वर्णभेदस्तु पृथिवीसंसर्गविशेषादेव । चित्रमिति । यत्तु नैयायिकाश्चित्रमिति किमपि रूपान्तरमस्ति । अन्यथा श्वेतपीताद्यनेकतन्त्वारब्धपटस्य नीरूपत्वेनाप्रत्यक्षप्रसङ्गादित्याहुः । तन्न । अवयवातिरिक्तस्यावयविनोऽभावात् । अवयवेषु च श्वेतादेरेकैकस्यैवोपलम्भात् ।

सुरभिभेदा इति । एतदुत्तरं पूतिविस्रादिगन्धा असुरभिभेदा इति पाठः । पीलुपाकेति । पीलवः परमाणवस्तेष्वेव पाको न त्ववयविनीति वैशेषिकाः । अवय-

---

१ क. ख. °सः । अस्म° । २ घ. चित्ररसगन्धादिस्पर्शानामपि । ३ ग. °दिरसनेन्द्रियग्रा° । ४ क. कारभेदा लव° । ग. °कारादिरसा लव° । ५ ख. °ण्ठीमिरिची स° । ६ ग. °दाः । अस्म । ७ ख. °घ्राणेन्द्रियग्रा° । ८ घ. ग. °स द्वि° । ९ घ. °भेदाभिन्नः° । १० ग. घ. °वसंसर्गाद° । ११ ग. घ. °वेगु° । १२ ख. ° वोत्पत्तेः° । १३ ग. °पाकादिम° । घ. °पाकम° ।

संयुक्तप्रत्ययनिमित्तं संयोगः। स च सामान्यगुणः षड्द्रव्यवृत्तिः। अस्य च स्वाभावसादेश्यमुपलभ्यमानमंशभेदप्रयुक्ततया न विरोधावहम्। स कार्याकार्यभेदाद्विविधः। पूर्वः परिमितानामुभयप्रेरणात्। यथा मेषयोर्मल्लयोर्वा। क्वचिदन्यतरप्रेरणात्। यथा स्थाणुश्येनयोः संयोगः। केचित्संयोगजसंयोगमपि वर्णयन्ति। हस्तपुस्तकसंयोगात्कायपुस्तकसंयोग इति। तन्न। हस्तसंयोगादेव कायसंयोगस्य जातत्वात्। एतेन विभागजविभागो निरस्तः।

विन्यपि पाक इति पिठरपाकवादिनो नैयायिकाः। तदुभयमपि नास्माकं संमतम्। परमाणूनां प्रागेव निरस्तत्वादवयवातिरिक्तावयविनोऽसत्वाच्च। किं तु विभक्तेष्ववावयवेषु पाक उत संयुक्तेष्वपीत्येव चिन्ता। तत्र चास्माभिर्यथासंभवमुभयमपि स्वी क्रियत इति बोध्यम्।

संयुक्तेति। यत्तु द्रव्यस्वरूपमेव संयोगो न पदार्थान्तरमित्याहुः। तन्न। तथा सति वियुक्तयोरपि स्वरूपानपायात्संयुक्तप्रत्ययः स्यात्। बौद्धाश्च नैरन्तर्यमात्रमेव संयोग इत्याहुः। तत्र नैरन्तर्यं नामान्तरालाभावः। स चाऽऽसन्नदेशसंयोग एव। अभावस्य भावान्तररूपत्वात्। तथा च संयोगोऽवश्यं स्वीकार्य एव। किं च संयोगस्य सार्वत्रिकोपजीवनेन सर्वैरनपवाद्यत्वमेव। यतः प्रकृतिपुरुषसंयोगाद्विश्वसृष्टिः। तादृशैरेव संयोगविशेषैर्ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं जगद्वैषम्यम्। इन्द्रियार्थसंयोगाद्विविधा मतिः। जलादिसंयोगाद्बीजेऽङ्कुरोत्पत्तिः। पवित्रवस्तुसंयोगात्सुखम्। अपवित्रवस्तुसंयोगाद्दुःखमिति संयोगकार्याणि सर्वत्रानुभूयन्ते। स्वाभावेति। स्वस्य संयोगस्य योऽभावस्तेन सह संयोगस्य सादेश्यम्। समानो देशो यस्य स सदेशस्तस्य भावः सादेश्यम्। सामानाधिकरण्यमिति यावत्। यस्मिन्वृक्षे कपिसंयोगस्तस्मिन्नेव वृक्षे तदभावो यद्यप्युपलभ्यते तथाऽपि न विरोधः। संयोगस्याग्रावच्छेदेन तदभावस्य च मूलावच्छेदेन सत्त्वात्। एकदेशावच्छेदेन द्वयोर्युगपत्प्रतीतौ हि विरोधः। नात्र तथेति भावः। कार्याकार्येति। कार्योऽनित्यः। अकार्यो नित्यः। हस्तसंयोगादेवेति। हस्तसंयोग एव कायसंयोगः। हस्तादिव्यतिरिक्तस्यावयविनोऽभावात्। किं च व्यतिरिक्तावयविस्वीकारेऽपि हस्तसंयोगाद्भिन्नः कायसंयोगो न सिध्यति। येन हेतुना यदैवावयवः संयुज्यते तेनैव हेतुना तदैवावयव्यपि संयुज्यताम्। न हि हस्तपुस्तकसंयोगानन्तर्यं देवदत्तपुस्तकसंयोगस्योपलभ्यते।

---

१ क. °भेदेनैवप्र°। २ ग. °स च का°। क. ख. °स कार्यभे°। ३ ग. °स्तपुस्तकसंयोगादेवोपपत्तेः। एते। ४ घ. °योगो हस्तस्य कायत्वात्। एते°। ५ ग. °गोऽपि नि°।

विभागोऽपि संयोगाभाव एव न पृथग्गुणः।

अकार्यसंयोगस्तु विभुद्रव्ययोः। अजद्रव्यसंयोगः श्रुत्याऽङ्गीक्रियते। अनुमानादप्यजसंयोगसिद्धिः। यथा विभुद्रव्यं विभुद्रव्यसंयोगवद्द्रव्यत्वाद्घटवत्। विभुद्रव्यमीश्वरसंयुक्तं द्रव्यत्वाद्घटवत्। ईश्वरः कालादिसंयुक्तः,

---

विभागोऽपीति। परस्परसंयुक्ते द्रव्यद्वये विद्यमाने सति समुत्पन्नो यः संयोगनाशः स एव विभागव्यवहारविषयः। न तु नैयायिकाभ्युपगतो विभागो नाम कश्चिद्गुणोऽस्ति। न च संयोगविनाशकत्वेन विभागः स्वीकार्य इति वाच्यम्। विभागकारणत्वेन कल्पितात्कर्मण एव संयोगनाशोपपत्तेः। न च संयोगनाशो जातस्य संयोगनाशस्याविनाशित्वेन पुनः संयोगेऽपि विभक्तप्रत्ययः स्यादिति वाच्यम्। त्वन्मते विभागाभावेन विभक्तप्रत्ययाभावेऽपि संयोगनाशस्य सत्त्वेनासंयुक्तप्रत्ययप्रसङ्गात्। अथ पुनर्जातः संयोगोऽसंयुक्तप्रत्ययप्रतिबन्धक इति चेत्स एव विभक्तप्रत्ययस्यापि प्रतिबन्धकोऽस्तु। न च संयोगजनकस्य कर्मणः संयोगनाशजनकत्वमनुपपन्नमिति वाच्यम्। रूपादिजनकतयाऽभ्युपगतस्याग्निसंयोगस्य रूपादिनाशकत्वाभ्युपगमात्। ननु सिद्धान्तेऽभावस्य भावान्तररूपत्वेन संयोगनाशः किंस्वरूप इति चेदुच्यते—उत्तरदेशसंयोग एव पूर्वदेशसंयोगनाशः। उत्तरदेशसंयोगस्य पूर्वदेशसंयोगेन सह विरोधादुत्तरदेशसंयोग एव पूर्वदेशसंयोगविरुद्धत्वेनाऽऽलोचितः पूर्वदेशसंयोगनाश इति परिस्फुरति। न चोत्तरदेशसंयोगस्य भावरूपेण प्रतीतिः कथमिति वाच्यम्। द्विविधा ह्युत्तरदेशसंयोगप्रतीतिः। ज्ञातपूर्वदेशसंयोगस्य तद्विरुद्धत्वेनैका। स्वरूपेण चापरा। तत्र ये स्वरूपेण प्रतिपद्यन्ते ते भावरूपेणाभिमन्वते। ये पुनः पूर्वदेशसंयोगविरुद्धत्वेन प्रतिपद्यन्ते ते त्वभावरूपेणेति बोध्यम्।

विभुद्रव्ययोरिति। तयोरसंयुक्तत्वे तु सान्तरत्वप्रसङ्गः। न च निरवयवस्य विभुद्रव्यस्य कथं संयोगः। संयोगस्यैकदेशवर्तित्वसामर्थ्यादिति वाच्यम्। औपाधिकांशभेदक्लृप्त्या तन्निर्वाहात्। ननु संयोगस्यान्यतरकर्मोभयकर्म वा हेतुः। तदभावेन विभुद्रव्ययोर्न संयोग इति चेन्न। विभुद्रव्यसंयोगस्य नित्यत्वेन कारणसापेक्षत्वाभावात्। श्रुत्येति। 'सर्वव्यापी च भगवान्' (श्वे० ३।११) 'अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः' (ना० ११।६) इत्यादिश्रुतयो द्रष्टव्याः। **कालादिसंयुक्त इति।** न च कालसंयोगे कालकार्यत्वप्रसङ्ग इति वाच्यम्। तस्यापि तदधीनविकारत्वात्। तदुक्तम्—

'कालः संपच्यते तत्र न कालस्तत्र वै प्रभुः' इति।

---

१ ब. भागः 'पिण्डसं'।

द्रव्यत्वाद्धटवदित्यादिभिर्विभुसंयोगसिद्धिः । अथ शक्तिः—सर्वकारणानां कारणत्वनिर्वाहकः कश्चिदद्रव्यविशेषः शक्तिः । तर्कागमाभ्यां तत्सिद्धेः । प्रतिबन्धकमणिमन्त्रादिसंनिधौ स्वरूपसहकारिवैकल्याभावेऽपि यदुपरोधाद्दहनो न दहति सा ह्यतीन्द्रिया शक्तिः । अयस्कान्तादिषु तत्प्रसिद्धिः । सा शक्तिः षड्द्रव्यवृत्तिः । भगवन्निष्ठत्वं पुराणरत्नादिषु प्रसिद्धम् । एवं सर्वत्रापीति शक्तिर्नाम धर्मविशेषः सिद्धः ।

ननु चतुर्विंशतिप्रकारा गुणा इत्युक्तत्वात्कथं दशैवेति निर्दिश्यत इति चेदुच्यते—जीवात्मविशेषगुणानां बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नानां षण्णां

किं च यथा मूर्तगतविकारविशेषसिद्ध्यर्थं विभुसंयोग उक्तस्तथैव कालादिगतविकारसिद्ध्यर्थमपीश्वरसंयोगोऽवश्याभ्युपेयः । अन्यथेश्वरशरीरत्वमपि कालादेर्न स्यात् ।

तर्कागमाभ्यामिति । तत्र तर्कमाह—प्रतिबन्धकेति । आगमस्तु—

'शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्या अपृथक्स्थिताः'

(अहि. सं.) इत्यादिर्द्रष्टव्यः । अयस्कान्तादिष्विति । आदिना दुन्दुभिस्वनादयः । ननु शक्तिः शक्तिविशिष्टा न वा । नाऽऽद्यः । तस्या अपि शक्तेः शक्तिविशिष्टत्वेनानवस्थापातात् । नान्त्यः । तथा सति तस्याः कारणत्वं न स्यात् । अशक्तत्वात् । अन्यथा सिकताभ्योऽपि तैलमुत्पद्येतेति चेन्मैवम् । शक्त्यन्तराभावेऽपि कारणानां कार्यानुगुण्यरूपतया तस्याः सिद्धत्वात् । अन्यथोष्णत्वमुष्णं न वा । आद्येऽनवस्था । अन्त्ये कार्यं न जनयेच्छीतवदित्यादिप्रसङ्गात् । षड्द्रव्यवृत्तिरिति । तदुक्तमात्मसिद्धौ (पृ० ११) सर्वद्रव्येषु तत्कार्यसमधिगम्यस्तत्प्रतियोगिशक्त्याख्यो गुणः साधारण इति । न चाद्रव्येषु रूपरसादिषु शक्त्यभावेन कथं तेषां कारणत्वमिति वाच्यम् । रूपरसाद्यधिकरणीभूतद्रव्यनिष्ठयैव शक्त्या रूपादिसमानाधिकरणया तेषां शक्तत्वात् । केचित्तु रूपादिष्वपि शक्तिमिच्छन्ति । पुराणरत्नादिष्विति । तदुक्तं विष्णुपुराणे (१।३।२)—

'शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्यज्ञानगोचराः ।
यतोऽतो ब्रह्मणस्तास्तु सर्गाद्या भावशक्तयः ॥
भवन्ति तपतां श्रेष्ठ पावकस्य यथोष्णता' इति ।

चतुर्विंशतिप्रकारा इति । यद्यपि 'रूप १ रस २ गन्ध ३ स्पर्शाः ४ संख्या ५ परिमाणानि ६ पृथक्त्वं ७ संयोग ८ विभागौ ९ परत्वा १० परत्वे ११ बुद्धयः १२

---

१ ग. °र्वत्रापि शक्तिनामक ध° । घ. °र्वत्रश° ।

ज्ञानविततिरूपत्वेन ज्ञानान्तर्भावस्योक्तत्वात्, धर्माधर्मयोरपीश्वरप्रीत्यप्रीतिरूपत्वेनेश्वरज्ञानेऽन्तर्भावात्, भावनाख्यसंस्कारस्य ज्ञानविशेषरूपत्वात्, वेगोत्पा-

---

सुख १३ दुःखे १४ इच्छा १५ द्वेषौ १६ प्रयत्ना १७ श्च गुणाः ' (क० सू. १।१।६) इति सूत्रे सप्तदश गुणा उक्तास्तथाऽपि तत्सूत्रस्थचकारेणानुक्तसमुच्चयार्थकेन गुरुत्व १८ द्रवत्व १९ स्नेह २० संस्कार २१ धर्मा २२ धर्म २३ शब्दा २४ नां संग्रह इत्युपस्कारविवृत्योरुक्तत्वाच्चतुर्विंशतिप्रकारा इत्युक्तम्। **ज्ञानान्तर्भावस्येति**। अत एवाऽऽहुः—

' इच्छाद्वेषप्रयत्नादिशब्दैर्धीरभिधीयते ।
अर्थभेदानुविद्धास्ते धीविशेषाः प्रकीर्तिताः ' इति ।

इच्छादिहेतुभूतानुकूलादिविषया बुद्धिरेवेच्छादिव्यवहारमातनोति । तदतिरिक्तकल्पने न कोऽपि लाभः । गौरवदोष एव लभ्यते । न च ज्ञानेच्छादीनां पर्यायत्वं स्यादिति वाच्यम् । यथा ज्ञानत्वाविशेषेऽपि प्रत्यभिज्ञास्मृत्यनुमित्यनुभवादिभेदेषु न पर्यायत्वं तद्वदत्रापि वक्तुं शक्यत्वात् । अन्यथेर्ष्याभ्यसूयाभयधृतिकरुणाशान्तितुष्ट्यादिव्यवहाराणामपि विषयलाभार्थमर्थान्तरं कल्प्यं स्यात् । यद्यपि पादयोर्मे दुःखमित्यादिव्यवहारात्सुखदुःखयोः शरीरधर्मत्वं प्रतीयते तथाऽपि तदौपचारिकम् । मृतशरीरेऽनुपलम्भात् । तथा च तयोरात्मधर्मत्वेन धीविशेषत्वमुपपन्नम् । **धर्माधर्मयोरिति**। चिरध्वस्तस्य कर्मणः कालान्तरभाविफलानुगुणं किमपि द्वारमदृष्टाख्यमुपादेयम् । तच्चान्तःकरणपरिणतिरिति सांख्याः । चेतसो वासनेति सौगताः । पुंधर्म इति न्यायवादिनः । विभुरूपं किमपि तत्त्वान्तरमिति जैनैकदेशिनः । पुद्गलरूपमिति तत्सयूथ्याः । एतच्चिन्त्यम् । प्रमाणाभावात् । गौरवाच्च । किं तु तत्तत्कर्माचरणपरिणतेश्वरबुद्धिविशेष एवादृष्टम् । अत एव ' स एवैनं भूतिं गमयति ' (तै. सं. २।१।१) ' स एनं प्रीतः प्रीणाति ' (तै. सं. ५।७।४) ' एष ह्येव साधु कर्म कारयति तम् ' (कौ. ३।८) ' क्षिपाम्यजस्रमशुभान् ' (गी. १६ । १९) इत्यादिष्वीश्वरप्रीतिकोपाभ्यां फलप्राप्तिरभिधीयते । एतेन शरीरादिकं भोक्तृविशेषगुणप्रेरितभूतपूर्वकं तद्भोगसाधनत्वात्स्रगादिवदिति सिद्धे ज्ञानाद्यनुपपत्तेः परिशेषाज्जीवममवेतादृष्टसिद्धिरिति वैशेषिकाद्युक्तमपास्तम् । अस्मदुक्तादृष्टादेव नियमोपपत्तेर्विपक्षे बाधकाभावात् । **ज्ञानविशेषेति** । संस्कारो हि धर्मभूतज्ञानस्यावस्थाविशेषः । स्मृत्यादिवत् । ज्ञानस्य द्रव्यत्वेन तस्यावस्थावत्त्वमुपपद्यते । तत्राऽऽत्मा निर्विकारः । धर्मभूतज्ञानं तु सविकारम् । तच्चाऽऽत्मनो नित्यासाधारणधर्मः । तेन धर्मभूतज्ञानगताः सर्वे विकारा ज्ञानद्वारा ज्ञानाश्रयात्मपर्यन्तं व्यवह्रियन्त इत्याहुः । **वेगोत्पादकेति** । शीघ्रं गच्छतीत्यादिषु कर्मातिशयविशेषादितरो वेगो नाम कश्चिद्गुणो नोपलभ्यते । अतिरिक्तवेगवाद्यपि कर्मभेदाद्वेगभेदं कथयति । तथा च यादृशकर्मभेदाद्वेगभेदः परिक-

दकहेतोरेव वेगाख्यसंस्कारोपपत्तेः, संयोगमादाय स्थितिस्थापकस्यापि संभवात्, शब्दादिगन्धान्तानां[1] प्रत्यक्षसिद्धत्वेनाङ्गीकारात्, विभागपृथक्त्वयोरपि संयोगाभावमादायोपपत्तेः, परत्वापरत्वयोर्देशकालसंयोगविशेषमादायोपपत्तेः, संख्यापरिमाणद्रवत्वस्नेहानां तत्तद्द्रव्यस्वरूपमादायोपपत्तेः,

इष्यते स एव कर्मभेदो वेग इत्युच्यतामिति भावः । संयोगमिति । ननु शाखाकोदण्डचर्मप्रभृतिष्वाकर्षणादौ सति कुतश्चित्कारणविशेषाद्भूयः स्वस्थानावस्थानं भवति स कारणविशेषः स्थितिस्थापक इत्यङ्गीकर्तव्य इति चेन्न । नियतसंस्थानविशेषस्यैव तत्र कारणत्वात् । न च स्थितिस्थापकविशेषाभावे परावर्तने द्रौत्यविलम्बादिकं कथमिति वाच्यम् । तत्तत्स्थितिस्थापकविशेषनियामकेन तत्तत्संस्थानविशेषेणैव तत्संभवात् । सर्वदा क्रियोत्पत्तिप्रसङ्गः कर्षणमोक्षणादिसहकारिसाहित्येन परिहारश्चोभयोस्तुल्य एव । विभागेति । उपपादितमेतत्संयोगनिरूपणे । पृथक्त्वेति । सर्वार्थसिद्धिकारास्तु ' व्यवहार एव खल्वर्थतत्त्वविभागे निदानम् । यद्भिन्नमिति व्यवह्रियते तदेव पृथगिति । यत्पृथगिति व्यवह्रियते तदेवेतरदिति । अत एषां शब्दानां पर्यायत्वाद्भेदातिरेकेण पृथक्त्वं नाम न कश्चिद्धर्मः कल्पनीयः । भेदश्च नीलपीतादिरसाधारणो धर्म एव । तथा च सर्ववस्तूनां परस्परव्यावर्तकासाधारणधर्म एव पृथक्त्वं स एव च भेदः ' इत्याहुः । परत्वापरत्वयोरिति । न च परत्वापरत्वयोर्दिक्कालसंयोगविशेषस्वरूपत्वे तयोः प्रत्यक्षविषयत्वं न स्यात् । दिक्कालयोरप्रत्यक्षत्वादिति वाच्यम् । आकाशस्वरूपाया दिशः कालस्य च प्रत्यक्षत्वस्य प्रागुपपादितत्वात् । संख्येति । तार्किकास्तु एकद्व्यादिप्रतीतिव्यवहारविषयो यो गुणः सा संख्या । सा पुनः परमाण्वादौ नित्या । द्व्यणुकत्र्यणुकादौ तु तत्तत्कारणगतैरेकत्वैर्जन्यते । द्वित्वत्रित्वादिकं त्वनेकावगतिसहकृतैकैकनिष्ठैकत्वजन्यम् । सा चावगतिरपेक्षाबुद्धिरित्युच्यते । सा चापेक्षाबुद्धिस्तत्तत्पुरुषमात्रनिष्ठेति तज्जन्यद्वित्वत्रित्वादिकं तत्तत्पुरुषैरेवानुभूयते । क्षणिकं च तत् । तत्कालमात्रभावित्वादित्याहुः । तत्रेदमुच्यते—यादृशापेक्षाबुद्धिविषयाद्द्वित्वाद्युत्पत्तिस्तादृशापेक्षाबुद्धिविषयवस्तुविशेषोपलम्भ एव द्वित्वादिव्यवहारमातनोतु । किमतिरिक्तद्वित्वादिकल्पनेन । न ह्यपेक्षाबुद्धिर्निर्विषया । अज्ञानत्वप्रसङ्गात् । नापि प्रकृतानुपयोगिवस्तुविषया । प्रकृतासंगतिप्रसङ्गात् । तथा च सविषयत्वे प्रकृतसंगतत्वे च सिद्धे योऽयं विषयविशेषः स एव द्वित्वादिव्यवहारमातनोतु । अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयम् । इतरथाऽतिरिक्तसंख्याकल्पनेऽपि संख्याया गुणत्वेन[2]

१ ख. °शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानां पञ्चानां प्र° । २ ख. घ. °पपादयितुं शक्यत्वात्संख्या° ।

गुरुत्वस्य शक्त्यन्तर्भावस्य वक्तुमुचितत्वाच्च दर्शवेति सुष्ठूक्तम् ।

सत्त्वरजस्तमांसि प्रकृतिगुणास्तत्संबन्धिजीवगुणाश्च । सत्त्वरूपं ज्ञानं सात्त्विकः काल इत्यादिप्रतीतिरुपाधिवशादौपचारिकी । शब्दादयः पञ्च प्रकृतिकार्यपञ्चमहाभूतगुणत्वेन प्रसिद्धाः । शुद्धसत्त्वं तु त्रिपाद्विभूत्यां तत्प्रवर्तकेश्वरे च । संयोगशक्तिरूपौ गुणौ षड्द्रव्यसाधारणाविति विवेकः । इत्यद्रव्यं निरूपितम् ।

इति श्रीवाधूलकुलतिलकश्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमदासेन श्रीनिवासदासेन विरचितायां यतीन्द्रमतदीपिकायां जीवनिरूपणो नाम दशमोऽवतारः ॥ १० ॥

गुणस्य च द्रव्यमात्रवृत्तित्वेन गुणगतायाश्चतुर्विंशतिसंख्यायाः कर्मगतायाः पञ्चत्वसंख्यायाश्चानुपपत्तेः । तत्राऽऽश्रयद्वारा संख्याकल्पनेऽपि गुणाश्रयाणां चतुर्विंशतित्वमेव कर्माश्रयाणां पञ्चत्वमेवेत्यत्र नियामकाभावः । पृथिव्यप्तेजोवायुमनसां पञ्चानामेव कर्माश्रयत्वेऽपि न तत्पञ्चत्वमुत्क्षेपणादिभेदेन पञ्च कर्माणीति वदद्भिः कटाक्षीकृतम् । एकत्वं च कार्यभूतं नास्त्येव । अवयवातिरिक्तस्यावयविनः कार्यस्याभावात् । संघातैक्यं तु राशिवदौपचारिकमेव । नित्यमप्येकत्वं भेदाभावरूपं नातिरिक्तमिति केचित् । अत एवैकत्वविवरणे प्रवृत्ता भेदाभावरूपतयैवैकत्वं विवृण्वन्ति । एकत्वभ्रमो भेदादर्शनादभूदिति च भ्रान्तिविषये व्यवहरन्ति । स्वसत्त्वमेवैकत्वं तच्चेतरसद्भावेऽपि वर्तत इत्यन्ये । परिमाणमपि नातिरिक्तम् । किं तु देशव्याप्तिविशेष एव तत्तत्प्रतिसंबन्धिनिरूपितस्वरूपेण तत्तत्परिमाणमिति वदन्ति । द्रवत्वमपि तत्तद्वस्तुसंस्थानविशेषस्वरूपमेव नातिरिक्तम् । तावतैव स्यन्दनोपपत्तेः । स्नेहोऽपि नातिरिक्तः । किं तु सलिलस्वरूपमेव चूर्णादिपिण्डीभावमातनोति । यदि पिण्डीभावसाधनत्वात्सलिले स्नेहाख्यो गुणः स्वी क्रियते तर्हि विश्लेषसाधनत्वादातपादौ रौक्ष्याख्यं गुणान्तरं किं न कल्प्यते । औष्ण्यादिभिरेव विश्लेषश्चेत्पिण्डीभावोऽपि शैत्यादिभिरेव स्यात् । किं च सलिलस्यापि क्वचित्पिण्डीभावासाधनत्वं दृश्यते । शुष्कमृत्पिण्डादीनां सलिलसेकेन विलयदर्शनात् । तस्मात्सलिलस्वरूपमेव सहकारिविशेषमासाद्य पिण्डीभावसाधनं विश्लेषसाधनं च भवतीति यथोपलम्भमङ्गीकार्यम् । चेतननिष्ठः स्नेहस्तु बुद्धिविशेषस्वरूप एवेति दिक् । गुरुत्वस्येति । गुरुत्वं हि पतनहेतुतया नैयायिकैः कल्प्यते । तदसत् । सर्वत्र

---

१ क. ख. °मू । एवं द्र° ।

एवं द्रविडभाष्य, न्यायतत्त्व, सिद्धित्रय, श्रीभाष्य, दीपसार, वेदार्थसंग्रह, भाष्यविवरण, संगीतमाला, षडर्थसंक्षेप, श्रुतप्रकाशिका, तत्त्वरत्नाकर, प्रज्ञापरित्राण[1], प्रमेयसंग्रह, न्यायकुलिश, न्यायसुदर्शन[2], मानयाथात्म्यनिर्णय[3], न्यायसार, तत्त्वदीपन, तत्त्वनिर्णय, सर्वार्थसिद्धि, न्यायपरिशुद्धि, न्यायसिद्धाञ्जन, परमतभङ्ग, तत्त्वत्रयचुलुक, तत्त्वत्रयनिरूपण, तत्त्वत्रय[4]प्रचण्डमारुत, वेदान्तविजय, पाराशर्यविजयादिपूर्वाचार्यप्रबन्धानुसारेण ज्ञातव्यार्थान्संगृह्य[5] बालबोधार्थं यतीन्द्रमतदीपिकाख्यशारीरकपरिभाषायामस्यां ते प्रतिपादिताः । अध्यात्मशास्त्राणां तत्त्वहितपुरुषार्थप्रतिपादकत्वात्तत्सारेऽस्मिन्नपि प्रकृतिजीवेश्वरपरिच्छेदैस्तत्त्वस्य निरूपितत्वाद्बुद्धिपरिच्छेद उपायस्य निरूपणान्नित्यविभूतिपरिच्छेद ईश्वरपरिच्छेदे च पुरुषार्थस्य निरूपणाच्च तत्त्वोपायपुरुषार्था निरूपिता इति निरवद्यम् । एकं तत्त्वमिति प्रतिपादयन्ति सूरयः । 'आत्माऽनात्मा' इति[6] विभज्य द्वेधा निरूपयन्ति[7] ऋषयः । श्रुत्यनुसाराद्भोक्तृभोग्यनियन्तृरूप[8]तत्त्वत्रयमिति प्रतिपादयन्त्या[9]चार्याः । हेयम्, तस्य निवर्तकम्, उपादेयम्, तस्योपाय[10] इति चतुर्धा विभज्यानुसंदधते केचिदाचार्याः । प्राप्यम्[11], प्राप्ता, उपायः, फलं, विरोधीति पञ्चधा निरूपयन्त्य[12]परदेशिकाः । अर्थपञ्चकमेव संबन्धेन साकं षोढा परिगणय्य वर्णयन्त्य[13]न्ये गुरवः । एतेषां तत्तद्विभाजकधर्ममादायानुसंधानमुपपद्यते । वस्तुतस्तु वेदान्तानां चिदचिद्विशिष्टाद्वैतमेकमेव ब्रह्मेति तात्पर्यम् । अत एव चिदचिद्विशिष्टं ब्रह्मैकमेवेति मत्वा भगवा-

---

हेतुत्वनिर्वाहकतयाऽभ्युपगतायाः शक्तेरेवात्रापि स्वीकर्तुमुचितत्वात् ॥

इति श्रीयतीन्द्रमतदीपिकाप्रकाशे दशमोऽवतारः ॥

इति श्रीमद्विद्वन्मुकुटरत्नभास्करशास्त्र्यन्तेवासिसकलविद्यापारंगतरामशास्त्रिच्छात्रेण तच्चरणप्रसादलब्धज्ञानलवप्रोत्साहितेनाभ्यंकरोपाह्ववासुदेवशास्त्रिणा विरचितो यतीन्द्रमतदीपिकाप्रकाशः समाप्तिमगमत् ॥

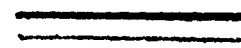
---

१ ख. °प्रजाप° । २ ग. °न, दर्शनया° घ. °न, नामया° । ३ क. °रिसिद्धि° । ४ घ. °यच° । ५ क. ख. °न्संप्राह्य° । ६ ग. °ति द्विधा । ग. °ति द्वेधा विभज्य नि° । ७ घ. °न्ति । श्रु° । ८ ग. °न्तृरूपं त° । घ. °न्तृत्वरू° । ९ घ. °यन्त्वाचा° । १० घ. °पायं च° । ११ ख. °प्राप्यप्राप्ताप्राप्त्युपायः° । घ. °प्राप्यं प्राप्ताप्राप्त्युपायः° । १२ क. घ. °यन्ति । अर्थं° । १३ क. घ. यन्ति । एते° ।

न्बादरायणः 'अथातो ब्रह्मजिज्ञासा' इत्युपक्रम्य तमेव प्रकारं निरूपितवान् । अतश्चिदचिद्विशिष्टो ब्रह्मशब्दवाच्यो विष्ण्वाख्यः परवासुदेवो नारायण एवैकं तत्त्वमिति विशिष्टाद्वैतवादिनां दर्शनमिति सिद्धम् ॥

[2] इति विविधविचित्रं मानमेयप्रकाशं
घनगुरुवरदासेनोक्तमादाय शास्त्रात् ।
यतिपति[3]मतदीपं वेदवेदान्तसारं
स भवति[4] मतिमान्यः सत्कटाक्षैकलक्ष्यः ॥

इति श्रीमद्वाधूलकुलतिलकश्रीमन्महाचार्यस्य प्रथमदासेन श्रीमद्वेङ्कट-
गिरिनाथपदकमलसेवापरायणस्वामिपुष्करेण श्रीगोविन्दाचार्य-
सूनुना श्रीनिवासदासेन विरचितो यतीन्द्रमतदीपि-
काख्या शारीरकपरिभाषा समाप्ता ॥

१ अयं श्लोको ग. पुस्तके न दृश्यते । २ ख. °त्रभानुमेव प्र° । ३ घ. °मतिदी° । ४ घ. °ष्करिणीगो° । ५ क. ख. °तायां यतीन्द्रमतदीपिकायामद्रव्यपरिच्छेदो नाम दशमोऽवतारः ।

यतीन्द्रमतदीपिकोद्धृतानां प्रकाशोद्धृतानां च श्रुतिसूत्रश्लोकादीनां वर्णानुक्रमेण सूचीपत्रम्—

अस्मिन्ग्रन्थेऽभिहितार्थानां विशेषशब्दानां वर्णानुक्रमेण सूचीपत्रम्—

इतरान्तर्भूतपदार्थानां वर्णानुक्रमेण सूचीपत्रम्—